

การศึกษาเรื่องช้างในวรรณคดีพระพุทธศาสนา

A STUDY OF ELEPHANTS IN BUDDHIST LITERATURE

นายสมเพดิน ชนะพจน์

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๔๘

ISBN 974-364-424-5

การศึกษาเรื่องช้างในวรรณคดีพระพุทธศาสนา

นายสมเพติน ชนะพจน์

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

พุทธศักราช ๒๕๔๘

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

A STUDY OF ELEPHANTS IN BUDDHIST LITERATURE

MR. SOMPLOEN CHANAPOJ

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of
The Requirement For The Degree of
Master of Arts
(Buddhist Studies)

Graduate School
Mahachulalongkornrajavidyalaya University
Bangkok, Thailand

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้
วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหา
บัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

.....
(พระมหาสมจินต์ สมมาปญฺโณ)
คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์.....ประธานกรรมการ
(พระเมธีรัตนคิลก)

.....กรรมการ
(พระมหาสมจินต์ สมมาปญฺโณ)

..... กรรมการ
(พระมหาสุทัศน์ ดิสุสรวาที)

..... กรรมการ
(ดร. สุวิญ รักษัตย์)

..... กรรมการ
(นายไกรวุฒิ มโนรัตน์)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ พระมหาสมจินต์ สมมาปญฺโณ ประธานกรรมการ
พระมหาสุทัศน์ ดิสุสรวาที กรรมการ
นายไกรวุฒิ มโนรัตน์ กรรมการ

ชื่อวิทยานิพนธ์ : การศึกษาเรื่องช้างในวรรณคดีพระพุทธศาสนา
ผู้วิจัย : นายสมเพลิน ชนะพจน์
ปริญญา : พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (พระพุทธศาสนา)
คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ : พระมหาสมจินต์ สมมาปญฺโณ ป.ธ. ๙,
ศษ.บ.,
พธ.ม., Ph. D.
พระมหาสุทัศน์ ดิสุสรวาทิ ป.ธ.๙, พธ.ม.,
(ปรัชญา)
นายไกรวุฒิ มโนรัตน์ ป.ธ. ๙, พธ.บ., อ.ม.
วันสำเร็จการการศึกษา : ๕ เมษายน ๒๕๔๕

บทคัดย่อ

วิทยานิพนธ์นี้ มีจุดประสงค์เพื่อศึกษาเรื่องช้างในวรรณคดีพระพุทธศาสนา โดยแยกออกเป็น ๓ ส่วน คือ (๑) ความหมายของช้าง ประเภท ลักษณะและประวัติของช้าง (๒) ความเกี่ยวข้องของช้างกับพระพุทธศาสนา และ (๓) อิทธิพลของช้างในวรรณคดีพระพุทธศาสนาที่มีต่อสังคมไทย

จากการศึกษาเรื่องช้างในวรรณคดีพระพุทธศาสนา ทำให้ผู้วิจัยได้ข้อค้นพบที่ถือว่าเป็นสาระสำคัญของงานวิจัยเรื่องนี้ ดังต่อไปนี้

๑. ในวรรณคดีพระพุทธศาสนา ช้างเป็นสัตว์สี่เท้า (จตุบาท) เกิดในครรภ์อาศัยอยู่ในตริภจจานภูมิ แบ่งตามตระกูลช้างมี ๑๐ ประเภท แต่ละประเภทมีลักษณะทางกายภาพเฉพาะตัว ทางสัตววิทยา ช้างเป็นสัตว์ที่เลี้ยงลูกด้วยนม มีงา มีวงมีสี่เท้า กินพืชเป็นอาหาร รูปร่างใหญ่โตกว่าสัตว์บกชนิดอื่นๆ ปัจจุบันช้างมี ๒

ชนิด ได้แก่ ช้างอินเดียและช้างแอฟริกา ช้างไทยอยู่ในวงศ์เดียวกันกับช้างอินเดียหรือช้างเอเชีย

๒. ช้างมีความสัมพันธ์กับหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาดังต่อไปนี้ คือ ทาน ความไม่ประมาท ความอดทน มงคล ๑๐๘ ประการในรอยพระพุทธบาท พุทธชัยมงคลคาถา และบทบัญญัติแห่งวินัยสงฆ์

ในด้านบุคคลนั้น ช้างมีส่วนสัมพันธ์ต่อพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า พระโพธิสัตว์ พระพุทธสาวก พระภิกษุ และเป็นหนึ่งในแก้ว ๗ ประการอันเป็นเครื่องหมายของพระเจ้าจักรพรรดิ

๓. ช้างในวรรณคดีพระพุทธศาสนามีอิทธิพลต่อสังคมไทยในด้านวัฒนธรรม ประเพณี ศิลปกรรมไทย การศึกษา และเศรษฐกิจ มาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ในสังคมไทยร่วมสมัยนั้น ช้างถือเป็นสัญลักษณ์ประจำชาติไทย และมีวันช้างไทยซึ่งตรงกับวันที่ ๑๓ เดือนมีนาคมของทุกปี

- Thesis Title** : A Study of Elephants in Buddhist Literature
- Researcher** : Mr. Somploen Chanapoj
- Degree** : Master of Arts (Buddhist Studies)
- Thesis Supervisory Committee**
- : Phramahā Somjin Sammāpañño Pali IX.,
B.A., (Edu.), M.A. (Bud.), Ph. D.
- : Phramahā Sutas Tissaravati Pali IX.,
B.A., M.A. (Phil.)
- : Mr. Kraiwut Manorat Pali IX., B.A.,
M. A.
- Date of Graduation** : April 5, 2006

ABSTRACT

The purpose of this thesis is to study of elephants in Buddhist Literature. It is divided into 3 parts, viz :-

- (1) The meaning, kinds, the characteristics, together with biography of elephants
- (2) The relationship of elephants with Buddhism
- (3) The influence of elephants in Buddhist literary works towards Thai societies.

From studying of elephants in Buddhist literature, the researcher has found an important essence in this research as follows :-

1. In Buddhist scriptures, elephant is a quadruped, this womb - creature, aboding in the realm of the brute creation. It can be categorized into 10 species. Each kind of which has a bodily particular specification.

In zoology, an elephant is a mammalia which possesses of tusks, trunk, 4 legs, grazing, and the body bigger than any kind of other land animals. Now, there are 2 species, the Indian and the African elephants. The Indian or Asian elephant belongs to the same family with Thai elephant.

2. The elephant has the relationship to the principles of Buddhism; such as charity, carefulness, forbearance, 108 propitious images in the Buddha's footprint, commendation of the Fully Enlightened One's virtue, and the rules of discipline of the Order.

In personal aspect, the elephant is related to the Lord Buddha, a Silent Buddha, Bodhisatta, disciples of the Awakened One, monks, and one of the 7 gems to signify a great monarch.

3. In Buddhist literary books, the elephant has influenced to Thai societies in culture, tradition, Thai art, education and economics from the past up to now.

In contemporary Thai societies, it is found that a white elephant is regarded as a symbol of Thai nation. As a consequence,

Thai Elephant Day is declared to be on the thirteenth of March every year.

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลงด้วยความอุปถัมภ์จากบุคคลหลายท่าน ทั้งส่วนที่เป็นงานวิชาการ และในส่วนผู้สนับสนุนการวิจัย ซึ่งผู้วิจัยขอระบุนามไว้เพื่อแสดงความขอบคุณดังนี้

ขอกราบขอบพระคุณ พระมหาสมจินต์ สมมาปญฺโญ คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย อาจารย์ประธานที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ ที่ท่านได้เมตตาให้คำปรึกษา แนะนำ ติดตาม สอบถาม และให้กำลังใจผู้วิจัยด้วยดีมาตลอด

ขอกราบขอบพระคุณ พระมหาสุทัศน์ ติสฺสรวาทิ อาจารย์ไกรวุฒิมโนรัตน์ อาจารย์ที่ปรึกษาที่คอยให้ความช่วยเหลือ สืบค้นข้อมูลที่หายาก วิจัย แนะนำพร้อมตรวจแก้วิทยานิพนธ์ด้วยดีมาตลอด ท่านทั้งสองเสมือนหนึ่งเป็นผู้อยู่เบื้องหลังแห่งความสำเร็จในครั้งนี้

ขอขอบคุณเจ้าหน้าที่แห่งหอสมุดกลางแห่งมหาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ท่าพระจันทร์ และหอสมุดแห่งชาติ พระนคร ที่ได้ช่วยเหลือผู้วิจัยในการสืบค้นข้อมูล แนะนำหนังสือที่เป็นประโยชน์ แก่การทำวิทยานิพนธ์ฉบับนี้

ขอขอบคุณ รองศาสตราจารย์ ชูศักดิ์ ทิพย์เกษร ที่ได้กรุณาตรวจแก้บทคัดย่อภาษาอังกฤษ พระมหาบุญเลิศ ฐมฺมทสฺสี ที่ได้กรุณาชี้แนะวิธีการทำวิทยานิพนธ์พร้อมทั้งกล่าวให้กำลังใจผู้วิจัยเสมอมา พระมหาคณัฑพัชร คมภีรปญฺโญ ที่กรุณาชี้แนะและเพิ่มเติมความรู้เรื่องการใช้อินเทอร์เน็ตแก่ผู้วิจัย คุณกฤต ศรียะอาจ ที่ให้คำแนะนำเพิ่มเติมเกี่ยวกับหลักการเขียนวิทยานิพนธ์ คุณณัฐจิตต์ เลหาหะวีระ ที่คอยช่วยเหลือด้านการติดต่อประสานงาน พร้อมทั้งให้ทุนสนับสนุนการทำรูปเล่ม

ขอขอบคุณ คุณจารวี มั่นสินธุ ที่ช่วยค้นหาข้อมูลเรื่องช้างทั้งหมด ในพระไตรปิฎกทางอินเทอร์เน็ต พร้อมแนะนำหนังสืออื่นๆ เกี่ยวกับช้าง ดร. สุวิญ

รักสตัย คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์ ที่ท่านได้วิจารณ์ ชี้แนะ พร้อมทั้งให้ข้อมูลเพิ่มเติมเรื่องข้าง อาจารย์ชบา อ่อนนาค กัลยาณมิตรผู้ชี้แนะและช่วยเหลือผู้วิจัยตั้งแต่เริ่มเขียนวิทยานิพนธ์ อาจารย์กัลยลักษณ์ อยู่เย็น เป็นอีกท่านที่เอื้อเฟื้อข้อมูลเรื่องข้างแก่ผู้วิจัย พนักงานบริษัทน้ำตาลกลุ่มวังขนาย และอีกหลายท่านอาทิ ความรู้ข้างผู้นำข้างมาเร่ร่อนในเขตจังหวัดคนนทบุรี ที่ผู้วิจัยได้สอบถามข้อมูลที่ไม่ได้กล่าวชื่อในที่นี้

ท้ายที่สุด ขอขอบคุณ คุณสุภานิต ชนะพจน์ คู่ชีวิตของผู้วิจัย ที่ได้คอยช่วยเหลือให้ทุนสมทบในการทำวิจัย พร้อมจัดหาอุปกรณ์เครื่องคอมพิวเตอร์ หนังสือ บทความ ซีดี วีซีดี ภาพยนตร์สารคดีที่เกี่ยวกับข้าง ตลอดจนได้พาผู้วิจัยไปทัศนศึกษา ณ สถานที่ต่างๆ หลายแห่ง เช่น พิพิธภัณฑ์โรงช้างต้น กรุงเทพมหานคร พิพิธภัณฑ์ช้างเอราวัณ สมุทรปราการ รวมทั้งปางช้างต่างๆ ที่มีอยู่ในประเทศไทย เพื่อได้สัมผัสกับวิถีชีวิตจริงของข้าง และเพิ่มความรู้จากประสบการณ์จริง

ความดีและคุณประโยชน์ของวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ผู้วิจัยขอน้อมถวายเป็นสักการบูชาแด่พระรัตนตรัย คือ พระพุทธคุณ พระธรรมคุณ พระสังฆคุณ ตลอดจนคุณแห่งอุปัชฌาย์อาจารย์และคุณของบิดามารดา รวมทั้งผู้มีอุปการคุณทุกท่าน

นายสมเพทิน ชนะพจน์

๕ เมษายน พ.ศ. ๒๕๔๕

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	(ก)
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	(ก)
กิตติกรรมประกาศ	(จ)
สารบัญ	(ข)
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	(ญ)
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๔
๑.๓ ขอบเขตของการวิจัย	๔
๑.๔ คำจำกัดความของศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย	๔
๑.๕ ทบทวนเอกสารและรายงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๕
๑.๖ วิธีดำเนินการวิจัย	๑๑
๑.๗ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	๑๒
บทที่ ๒ ช้างในวรรณคดีพระพุทธศาสนา	๑๓
๒.๑ ความหมายของช้างในวรรณคดีพระพุทธศาสนา	๑๓
๒.๑.๑ ความหมายของช้างทั่วไป	๑๓
๒.๑.๒ ความหมายของช้างในพระไตรปิฎก	๑๕

	๒.๑.๓ ความหมายของช้างในอรรถกถา	๑๓
	๒.๑.๔ ความหมายของช้างในฎีกาและคัมภีร์ไวยากรณ์	๑๘
๒.๒	คำไวพจน์ของช้างในวรรณคดีพระพุทธศาสนา	๒๐
๒.๓	ประเภทและลักษณะของช้าง	๒๒
	๒.๓.๑ ประเภทของช้าง	๒๒
	๒.๓.๒ ลักษณะของช้าง	๒๓
๒.๔	ประวัติและความเป็นมาของช้างในวรรณคดีพระพุทธศาสนา	๒๓
	๒.๔.๑ ช้างมหิพามุข	๒๓
	๒.๔.๒ ช้างปัจจัยนาเคนทร์	๒๕
	๒.๔.๓ นางช้างภัททวดี	๓๐
	๒.๔.๔ ช้างกัณทุละ	๓๓
	๒.๔.๕ ช้างเอราวัณ	๓๕
บทที่ ๓	ความเกี่ยวข้องของช้างกับพระพุทธศาสนา	๓๕
๓.๑	ความเกี่ยวข้องของช้างกับพระพุทธศาสนาด้านคุณธรรม	๔๐
	๓.๑.๑ ทาน	๔๐
	๓.๑.๒ ความไม่ประมาท	๔๖
	๓.๑.๓ ความอดทน	๕๐
๓.๒	ความเกี่ยวข้องของช้างด้านมงคลในพระพุทธศาสนา	๕๓
	๓.๒.๑ ช้างในมงคล ๓ ประการ	๕๔
	๓.๒.๒ ช้างในมงคล ๑๐๘ ประการ	๕๗
	๓.๒.๓ ช้างในพุทธชัยมงคล	๖๒
๓.๓	ความเกี่ยวข้องของช้างกับพระพุทธเจ้า	๖๘
๓.๔	ความเกี่ยวข้องของช้างกับพระโพธิสัตว์	๗๐
๓.๕	ความเกี่ยวข้องของช้างกับภิกษุ	๘๓
๓.๖	ความเกี่ยวข้องของช้างกับบทบัญญัติแห่งวินัยสงฆ์	๘๕

บทที่ ๔	อิทธิพลของช่างที่มีต่อสังคมไทย	๕๓
๔.๑	อิทธิพลของช่างในวรรณคดีพระพุทธศาสนาที่มีต่อสังคมไทย	๕๓
๔.๑.๑	ด้านวัฒนธรรม	๕๕
๔.๑.๒	ด้านประเพณี	๕๖
๔.๑.๓	ด้านศิลปกรรมไทย	๑๐๘
๔.๑.๔	ด้านการศึกษา	๑๒๐
๔.๑.๕	ด้านเศรษฐกิจ	๑๒๕
๔.๒	ช่างกับสังคมไทยร่วมสมัย	๑๓๒
๔.๒.๑	การใช้ช่างเป็นสัญลักษณ์	๑๓๒
๔.๒.๒	ปัญหาช่างและแนวทางแก้ปัญหา	๑๓๕
บทที่ ๕	สรุปและข้อเสนอแนะ	๑๔๐
๕.๑	สรุปผลวิจัย	๑๔๐
๕.๒	ข้อเสนอแนะ	๑๔๒
บรรณานุกรม		๑๔๔
ประวัติผู้วิจัย		๑๖๑

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

ในวิทยานิพนธ์นี้ ผู้วิจัยได้อ้างอิงข้อมูลจากคัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๐๐ พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๓๕ อรรถกถาและฎีกา ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ส่วนคัมภีร์ ชัมมปัทฏจกถา จะใช้ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย โดยใช้อักษรย่อแทนชื่อเต็มของคัมภีร์ตามระบบการอ้างอิง ดังนี้

๑) คัมภีร์พระไตรปิฎก

ใช้ระบบการอ้างอิง เล่ม / ชื่อ / หน้า ตัวอย่าง วิ.มหา. (บาลี) ๑/๑๑๖/๕๒ หมายถึง วินยปิฎก มหาวิงฺคปาตี พระไตรปิฎก เล่มที่ ๑ ชื่อที่ ๑๑๖ หน้า ๕๒ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๐๐ จุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๒๐/๑๓๓ หมายถึง ขุททกนิกาย ธรรมบท พระไตรปิฎก เล่มที่ ๒๕ ชื่อที่ ๓๒๐ หน้า ๑๓๓ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๓๕.

อักษรย่อ

ชื่อคัมภีร์

วิ.มหา. (บาลี)	=	วินยปิฎก	มหาวิงฺคปาตี (ภาษาบาลี)
วิ.มหา. (ไทย)	=	วินยปิฎก	มหาวิงค์ (ภาษาไทย)
ที.ม. (บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย มหาเวคฺคปาตี (ภาษาบาลี)
ที.ม. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย มหาวรรค (ภาษาไทย)

ที.ปา. (บาลี)	=	สุตตนต์ปิฎก	ทีฆนิกาย	ปาฎีกวคฺคปาติ (ภาษาบาลี)
ที.ปา. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	ปาฎีกวรรค (ภาษาไทย)

อักษรย่อ

ชื่อคัมภีร์

ม.อุ. (บาลี)	=	สุตตนต์ปิฎก	มชฺฉิมนิกาย	อุปริปณฺณาสกปาติ (ภาษาบาลี)
ม.อุ. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	อุปริปณณาสก (ภาษาไทย)
สํ.นิ. (บาลี)	=	สุตตนต์ปิฎก	สํยุตตนิคาย	นิทานวคฺคปาติ (ภาษาบาลี)
สํ.นิ. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิคาย	นิทานวรรค (ภาษาไทย)
สํ.ข. (บาลี)	=	สุตตนต์ปิฎก	สํยุตตนิคาย	ขนฺธวารวคฺคปาติ (ภาษาบาลี)
สํ.ข. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิคาย	ขันธวารวรรค (ภาษาไทย)
สํ.ม. (บาลี)	=	สุตตนต์ปิฎก	สํยุตตนิคาย	มหาวคฺคปาติ (ภาษาบาลี)
สํ.ม. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิคาย	มหาวรรค (ภาษาไทย)
อง.ทูก. (บาลี)	=	สุตตนต์ปิฎก	องฺคฺคฺตฺตนิคาย	ทูกนิปาทปาติ (ภาษาบาลี)
อง.ทูก. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคตตตนิคาย	ทูกนิบาต (ภาษาไทย)
อง.จตุกฺก. (บาลี)	=	สุตตนต์ปิฎก	องฺคฺคฺตฺตนิคาย	จตุกฺกนิปาทปาติ (ภาษาบาลี)
อง.จตุกฺก. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคตตตนิคาย	จตุกกนิบาต (ภาษาไทย)
อง.ปญจก. (บาลี)	=	สุตตนต์ปิฎก	องฺคฺคฺตฺตนิคาย	ปญจกนิปาทปาติ (ภาษาบาลี)
อง.ปญจก. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคตตตนิคาย	ปัญจกนิบาต (ภาษาไทย)
อง.ฉกฺก. (บาลี)	=	สุตตนต์ปิฎก	องฺคฺคฺตฺตนิคาย	ฉกฺกนิปาทปาติ (ภาษาบาลี)
อง.ฉกฺก. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคตตตนิคาย	ฉกกนิบาต (ภาษาไทย)
ขุ.ธ. (บาลี)	=	สุตตนต์ปิฎก	ขุทฺทกนิคาย	ธมฺมปทปาติ (ภาษาบาลี)
ขุ.ธ. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิคาย	ธรรมบท (ภาษาไทย)
ขุ.อุ. (บาลี)	=	สุตตนต์ปิฎก	ขุทฺทกนิคาย	อุทานปาติ (ภาษาบาลี)
ขุ.อุ. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิคาย	อุทาน (ภาษาไทย)

ขุ.วิ. (บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	วิมานวัตตูปาลี (ภาษาบาลี)
ขุ.วิ. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	วิมานวัตต (ภาษาไทย)
ขุ.เปต. (บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	เปตวัตตูปาลี (ภาษาบาลี)
อักษรย่อ			ชื่อคัมภีร์	

ขุ.เปต. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	เปตวัตต (ภาษาไทย)
ขุ.อป. (บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	อปทานปาลี (ภาษาบาลี)
ขุ.อป. (ภาษาไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	อปทาน (ภาษาไทย)
ขุ.พุทธ. (บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	พุทธวิสาลี (ภาษาบาลี)
ขุ.พุทธ. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	พุทธวงศ์ (ภาษาไทย)
ขุ.จรียา. (บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	จรียापิฎกปาลี (ภาษาบาลี)
ขุ.จรียา. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	จรียापิฎก (ภาษาไทย)

๒) คัมภีร์อรรถกถาและฎีกา

ใช้ระบบการอ้างอิง เล่ม / ชื่อ / (ถ้ามี) / หน้า ตัวอย่าง ขุ.ชา.อ. (บาลี) ๔/ ๓๕๗/๒๒ – ๒๕ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย หมายถึง ขุททกนิกาย ชาตกอฎฐกถา เล่มที่ ๔ ชื่อที่ ๓๕๗ หน้า ๒๒ – ๒๕ (ชื่อที่ หมายถึง ลำดับ ของชาตกเฉพาะอรรถกถาชาตก) ขุ.สุ.อ. (บาลี) ๒/ ๓๘๒/ ๑๘๘ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย หมายถึง ขุททกนิกาย ปรมตฺถโชติกา สุตตนิปาตนิบาต เล่มที่ ๒ ชื่อที่ ๓๘๒ หน้า ๑๘๘ ตี.ฎีกา (บาลี) ๑/๓๘/๑๒๓ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย หมายถึง สัตฺยุตตฎีกา ลินตฺตปฺปกาสนี สัตฺยุตตฎีกา เล่มที่ ๒ ชื่อที่ ๓๘ หน้า ๑๒๓.

อักษรย่อ **ชื่อคัมภีร์**

ช.ชา.อ.(บาลี)	=	ชุตตนิคาย	ชาตคอกุจกถา (ภาษาบาลี)
ช.ชา.อ. (ไทย)	=	ชุตตนิคาย	ชาตคอรรถกถา (ภาษาไทย)

อักษรย่อ

ชื่อคัมภีร์

ช.จ.อ. (บาลี)	=	ชุตตนิคาย	สทุทธมปฺปชฺโชติกา	จฺพนิตฺเตสอกุจกถา (ภาษาบาลี)
ช.จ.อ. (ไทย)	=	ชุตตนิคาย	สัทธรรมปชโชติกา	จฺพนิตฺเตสอรรถกถา (ภาษาไทย)
อภ.ปญจ.อ. (บาลี)	=	อภิมฺมปิฎก	ปญจปกรณอกุจกถา (ภาษาบาลี)	
อภ.ปญจ.อ. (ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก	ปญจปกรณอรรถกถา (ภาษาไทย)	
ส. ฎีกา. (บาลี)	=	สังยุตตนิคาย	ลีนตฺถปฺปกาสนี	สังยุตตฎีกา (ภาษาบาลี)
ส. ฎีกา. (ไทย)	=	สังยุตตนิคาย	ลีนตถปภาสนี	สังยุตตฎีกา (ภาษาไทย)

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ช้างเป็นสัตว์บกที่ใหญ่ที่สุดในปัจจุบัน ตามประวัติศาสตร์ กล่าวว่า ช้าง เป็นสัตว์ที่สืบเชื้อสายต่อเนื่องกันมาตั้งแต่ยุคคาร์บอนิเฟอรัสมาแล้ว สัตว์ในยุคโน้น เช่น ไดโนเสาร์ ต่างก็สูญพันธุ์ไปหมดสิ้น คงเหลืออยู่แต่ช้าง ที่พยายามปรับตัวเองให้เข้ากับเปลี่ยนแปลงของธรรมชาติ และคงเหลืออยู่ได้จนยุคปัจจุบัน^๑ ช้างก็เหมือนกับบรรดาสัตว์ทั้งหลายที่เลี้ยงลูกด้วยนม เช่น โคน กระบือ แต่เดิมาก็เป็นสัตว์ป่า หากินอยู่ในป่าดง และสืบพันธุ์กันต่อๆ มา เมื่อมนุษย์มีความเฉลียวฉลาดขึ้น และมองเห็นช่องทางว่า สัตว์เหล่านี้ยังมีประโยชน์ในการใช้งานด้านอื่นๆ ได้อีก จึงได้หาวิธีจับมาเลี้ยงฝึกหัดไว้ใช้งาน^๒

ช้างที่มีอยู่ในประเทศไทยเป็นสัตว์ที่มนุษย์นำมาเลี้ยงเป็นเวลาไม่ต่ำกว่า ๖๐๐ ปี^๓ เพราะช้างเป็นสัตว์ใหญ่ที่มีประโยชน์เฉพาะในด้านเกษตรกรรมป่าไม้มากที่สุด และเป็นสัตว์ที่เฉลียวฉลาด ฝึกหัดงานและรู้ภาษามนุษย์ได้รวดเร็ว^๔

^๑ องค์การอุตสาหกรรมป่าไม้ ลำปาง, ความรู้เรื่องช้าง, (หาดใหญ่ : ปิติกการพิมพ์, ๒๕๑๔), หน้า ๑.

^๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒.

^๓ กรมวิชาการ, จากป่าดงสู่ศูนย์อนุรักษ์ช้างไทย, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๔๔), หน้า ๑๕.

^๔ สมพงษ์ เกรียงไกรเพชร, สารคดีไทย เล่ม ๑ หมวดประวัติศาสตร์, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์บูรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๐), หน้า ๑๘.

ในพระพุทธศาสนา ช้างจัดอยู่ในพวกชลาพูชโยนิ^๕ คือ สัตว์เกิดในครรภ์ เป็นสัตว์ ๔ เท้า อาศัยอยู่ในไตรจกานภูมิ คือ สัตว์ที่เดินไปมาโดยคว่ำหน้าอกลง เบื้องต่ำ^๖ แต่ถือว่าเป็นภูมิที่ใกล้ชิดกับมนุษยภูมิ คือ โลกมนุษย์มากที่สุด^๗

ช้างเป็นสัตว์ที่สำคัญ มีบทบาทและความสัมพันธ์กับพระพุทธศาสนาปรากฏ ในพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกาและปกรณ์วิเสศอื่นๆ แม้แต่พระพุทธเจ้าก็ทรง เสวยพระชาติเป็นช้างรวม ๗ ชาติ เช่น ในสิลวานาคชาดก^๘ พระโพธิสัตว์เสวย พระชาติเป็นพญาช้างป่าเพื่ออุทิศบาปกรรม ไม่ทำร้ายนายพรานหลงทางผู้เมื่อได้รับการ ช่วยเหลือแล้ว กลับคิดประทุษร้ายตัดงาไปขาย

ในมาตุโปสกชาดก^๙ กล่าวถึงพญาช้างเผือกโพธิสัตว์เลี้ยงมารดาที่ตาบอด ทั้งสองข้าง แม้ถูกจับมาเป็นช้างทรงของพระเจ้าพาราณสี ก็พ้นจากการยืนโรงได้ ด้วยอำนาจความกตัญญูทวนเวทิต่อมารดา และพระพุทธเจ้าได้เปรียบเทียบช้างกับ มนุษย์ไว้ว่า ช้างที่ได้รับการฝึกหัดแล้วเป็นสัตว์ประเสริฐ แต่คนที่ฝึกหัดคนได้แล้ว ประเสริฐกว่า^{๑๐}

คัมภีร์บาลีชื่อโลกทีปทีปการ^{๑๑} ได้กล่าวถึงช้าง ๑๐ ตระกูล มีตระกูล กาวกะเป็นต้น พร้อมกับเปรียบเทียบกำลังของช้างแต่ละตระกูลไว้ว่า มีกำลังยิ่งกว่า

^๕ ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๒/๒๕๓.

^๖ เปลื้อง ณ นคร, จินตวรรณคดีไทย, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทโรงพิมพ์ ไทยวัฒนาพานิช จำกัด, ๒๕๓๘), หน้า ๒๔.

^๗ พระศรีวิสุทธิโสภณ (วิลาศ ภาณวีโร ป. ๕. ๕), วรรณกรรมไทย เรื่อง ภูมิวิลาสินี, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๕๑๓), หน้า ๑๘๖.

^๘ พุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๗๒/๓๐.

^๙ พุ.ชา. (บาลี) ๒๗/๔๕๕/๒๓๗.

^{๑๐} พุ.ชา. (ไทย) ๒๕/๓๒๒/๑๓๓.

^{๑๑} กรมศิลปากร, โลกทีปการ พระสังฆราชเมธีจักร รจนา แปลโดย น.อ. (พิเศษ) เข้ม ประพัฒน์ทอง, (กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนสามัญนิติบุคคล สหประชาพานิชย์ จำกัด, ๒๕๒๕), หน้า ๕๒.

กัน ๑๐ เท่าโดยลำดับ และพระพุทธเจ้าก็มีกำลังเท่ากับกำลังของช้าง ๑๐ เชือก ตัวมีกำลังมากที่สุด ในประเทศไทย ช้างได้รับการยกย่องว่าเป็นสัตว์ประเสริฐปรากฏในหนังสือวรรณคดีเล่มแรกของไทย ชื่อเตภูมิกถา หรือไตรภูมิพระร่วง^{๑๒} กล่าวพรรณนาถึงช้าง ๑๐ ตระกูล ล้วนเป็นสัตว์พิเศษมีอิทธิฤทธิ์สามารถเหาะไปในอากาศได้ เกิดมีขึ้นด้วยเดชบุญของพระเจ้าจักรพรรดิ

ตามคติอันมีมาแต่โบราณกาล ช้างแก้วเป็นสัตว์มงคลชนิดหนึ่งในบรรดามงคล ๗ ประการของพระเจ้าจักรพรรดิ^{๑๓} ช้างเป็นกำลังสำคัญของกองทัพในสมัยโบราณ ตามตำราพิชัยสงคราม เรียกว่า จตุรงค์เสนา^{๑๔}

ปัจจุบัน ช้างนั้นคนไทยถือว่าเป็นสัตว์ประจำชาติ^{๑๕} คนไทยกับช้างนับได้ว่ามีความผูกพันลึกซึ้งมาช้านาน คือ มีทั้งความรัก ความชื่นชอบในความฉลาดแสนรู้ ซึ่งมักกล่าวกันว่า ช้างเป็นสัตว์ที่เข้าใจภาษามนุษย์ และมีญาณพิเศษในการรับรู้เรื่องเร้นลับบางอย่าง^{๑๖}

ด้วยความสำคัญของช้างที่มีต่อพระพุทธศาสนา และสังคมไทยดังกล่าว ผู้วิจัย จึงมีความประสงค์ที่จะทำการศึกษาเรื่องช้างในวรรณคดีพระพุทธศาสนา ตลอดถึงความเป็นมา ความหมาย ประเภท ลักษณะ ความเกี่ยวข้อง และอิทธิพลของช้างที่มีต่อพระพุทธศาสนาและต่อสังคมไทยปัจจุบัน เพื่อเป็นการเผยแพร่ความรู้และความสำคัญของช้างสู่สาธารณชนสืบไป

^{๑๒} คณะทำงานโครงการวรรณกรรมอาเซียน, **ไตรภูมิอภินิหาร ฉบับถอดความ**, (กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๘), หน้า ๑๐๑ - ๑๐๓.

^{๑๓} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๔๑/๑๘๒.

^{๑๔} ส. พลายน้อย, **สารานุกรมประวัติศาสตร์ไทย**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์บัณฑิตการพิมพ์, ๒๕๑๓), หน้า ๓๓ - ๓๗.

^{๑๕} อำนวย คอวนิช, **ธรรมชาติเจ้าเอย**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย, ๒๕๒๑), หน้า ๑๕๓.

^{๑๖} กรมวิชาการ, **จากป่าดงสู่ศูนย์อนุรักษ์ช้างไทย**, หน้า ๑.

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

๑.๒.๑ เพื่อศึกษาประวัติความเป็นมา ความหมาย ประเภท และ ลักษณะของช้างในวรรณคดีพระพุทธศาสนา

๑.๒.๒ เพื่อศึกษาความเกี่ยวข้องของช้างกับพระพุทธศาสนา

๑.๒.๓ เพื่อศึกษาอิทธิพลของช้างในวรรณคดีพระพุทธศาสนา ที่มีต่อสังคมไทย

๑.๓ ขอบเขตของการวิจัย

ผู้วิจัยมุ่งศึกษาเรื่อง ช้าง ในวรรณคดีพระพุทธศาสนา โดยใช้ข้อมูลจากพระไตรปิฎกภาษาบาลี-ไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เป็นหลัก และจากเอกสารสิ่งพิมพ์อื่นๆ ที่เกี่ยวข้องเป็นหนังสือประกอบ

๑.๔ กำจำกัดความของศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย

พระพุทธศาสนา หมายถึง พระพุทธศาสนานิกายเถรวาท
 ชาดก หมายถึง เรื่องราวในอดีตชาติของพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้า
 ทุกพระองค์ก่อนที่จะตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระองค์เสวยพระชาติต่างๆ
 เป็นมนุษย์บ้าง เทวดาบ้าง สัตว์บ้าง เป็นต้น

วรรณคดี หมายถึง ผลงานทางวรรณกรรมที่ได้รับการยกย่องว่า เป็นเลิศ
 ในสาขานั้นๆ เช่น กาพย์ กลอน โคลง ฉันท์

สัตว์ หมายถึง สัตว์เครื่องจลนมีช้าง เป็นต้น

สัตว์วัตถุ หมายถึง ภาวะส่วนต่างๆ เช่น งา กระดูก และมูลของ
 ช้างที่สามารถนำมาใช้เป็นยารักษาโรคตามตำราเภสัชกรรมไทยแผนโบราณ

หลักธรรม หมายถึง หลักคำสอนของพระพุทธเจ้า ที่ปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎก ตลอดทั้งคำอธิบายของพระสาวก และพระอรรถกถาจารย์

๑. ๕ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

คมทวน คันธนู เขียนไว้ในหนังสือชุด “ชีวิตกับสิ่งแวดล้อม ป่า ระเบิด สัตว์สลวย”^{๑๑} สรุปใจความได้ว่า สำหรับวรรณคดีทางพระพุทธศาสนา มี ช้างดั่งๆ ประจำชาติหลายตอน เช่น พญาฉัททันต์ผู้ยอมเสวยงาให้นายพรานจนสิ้นชีวิต เพื่อบำเพ็ญศีลบารมี ปางเสวยพระชาติเป็นพระโพธิสัตว์ อีกเรื่องหนึ่งก็คือปัจฉิมชาติ ซึ่งพระเวสสันดรทรงเสวยสละให้ ๘ พราหมณ์ จนเป็นเหตุให้ถูกเนรเทศ และเชือกสุดท้าย ก็คือ คิริเมฆล์เป็นช้างคล้ายคลึงกับเอราวัณ แต่เป็นช้างของพญาสวดีติมาร ซึ่งนำมาประจัญพระพุทธเจ้าช่วงใกล้ตรัสรู้

จเร โสระฐี เขียนไว้ในหนังสือ “ตำนานช้างไทย”^{๑๒} มีใจความสำคัญอยู่ตอนหนึ่งว่า ช้างเป็นสัตว์ที่มีความเกี่ยวพันกับคติความเชื่อในทางศาสนาพุทธอย่างมากมาย อย่างเช่น เมื่อครั้งพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นช้าง “พญาฉ้างฉัททันต์” หรือ ชาติหนึ่งของพระพุทธเจ้าในจำนวน ๕๐๐ และอีกเหตุการณ์หนึ่งคือ ช้าง “นาพาคิริ” เป็นช้างเผือกตกมันมีความดุร้าย ซึ่งพระเทวทัตปล่อยออกมาเพื่อทำร้ายพระพุทธเจ้า ระหว่างทาง ช้าง นาพาคิริอาละวาดบ้านช่องชาวบ้าน และผู้คนแตกกระเจิง มันได้มุ่งตรงมาหาพระพุทธเจ้า และเมื่อมันวิ่งเข้าใกล้ตัวพระองค์ ความดุร้ายและอหังการได้หมดไป จากนั้นมันได้ก้มลงหมอบกราบพระพุทธเจ้าอย่างสำนึกผิด

^{๑๑} คมทวน คันธนู, ชีวิตกับสิ่งแวดล้อม ป่าระเบิด สัตว์สลวย, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ ๒๒๒, ๒๕๓๘), หน้า ๑๕.

^{๑๒} จเร โสระฐี, ตำนานช้างไทย, (กรุงเทพมหานคร : บี.เจ.เพลท โปรดักส์, ๒๕๔๔), หน้า ๔๖.

ณัฐภัทร จันทวิช กล่าวไว้ในหนังสือ “ช้างต้น สัตว์มงคลแห่งพระจักรพรรดิเล่ม๑”^{๑๕} มีใจความสำคัญว่า ความเชื่อในพระพุทธศาสนา ช้างเป็นสัญลักษณ์ที่เป็นมงคลแห่งการบำเพ็ญบารมีและความศักดิ์สิทธิ์ ดังปรากฏในชาดกเรื่องราวของพระโพธิสัตว์ในอดีตชาติของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เคยเสวยพระชาติเป็นพระยาช้างที่ทรงบำเพ็ญบารมี เช่น พระยาฉัททันต์ และพระยาช้างปัจจัยนาเคนทร์ ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของการบำเพ็ญทานบารมีในพระเวสสันดรชาดก พระยาเสวตมงคลหัตถิหรือพระยามงคลนาคนาทุมเมธชาดก

ธีรภาพ โลหิตกุล กล่าวไว้ในหนังสือสารคดีชีวิตสัตว์ “เรื่องช้างยังไม่จืด”^{๒๐} ใจความสำคัญมีว่า ช้าง เป็นสัตว์ชนิดเดียวที่มีตัวตน ปรากฏอยู่ในสถาบันหลักของสังคมไทยทั้ง ๓ สถาบันคือ ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ นอกจากนี้ในอดีตจะเคยเป็นภาพลักษณ์ปรากฏอยู่ในผืนธงชาติ เป็นสัตว์คู่บารมีพระ มหากษัตริย์ไทย เป็นชาติปางก่อนแห่งองค์ศาสดาศาสนา พุทธที่คนไทยส่วนใหญ่นับถือแล้ว ปัจจุบัน ช้างยังถูกใช้เป็น “สัตว์นำโชค” (Mascot) ของการแข่งขันกีฬาเอเชียนเกมส์ ครั้งที่ ๑๓ ที่จะจัดขึ้นในประเทศไทยในนาม “ช้างไชโย” ในขณะที่การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย กำหนดใช้ช้างเผือก “จุ่มและจิม” เป็นสัญลักษณ์ในการโฆษณาประชาสัมพันธ์ปีท่องเที่ยวไทยหรือที่รู้จักกันในชื่อปี “Amazing Thailand” ไปทั่วโลก

มานพ ถนอมศรี กล่าวไว้ในหนังสือ “ประติมากรรมชีวิต คำอ้าย เดชดวงตา”^{๒๑} ตอนองค์ความรู้ที่ได้จากช้าง มีใจความว่า ช้างเป็นสัตว์ใหญ่

^{๑๕} ณัฐภัทร จันทวิช, ช้างต้น สัตว์มงคลแห่งพระจักรพรรดิ เล่ม ๑, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), ๒๕๒๕), หน้า ๕.

^{๒๐} ธีรภาพ โลหิตกุล, เรื่องช้างยังไม่จืด, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทเขตโลการ์พิมพ์ (๑๕๘๘), ๒๕๔๑), หน้า ๔๑ - ๔๒.

^{๒๑} มานพ ถนอมศรี, ประติมากรรม คำอ้าย เดชดวงตา, (กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วน จำกัด ภาพพิมพ์, ๒๕๔๖), หน้า ๗๕ - ๗๖.

เวลาเดินสวย พลังของมันเยี่ยม ช้างจะมีคู่ครองเพียงตัวเดียว เวลาเขาจะสัมผัสรักกัน เขาจะเก็บใบไม้ ลูบไล้คลอเคลียกันเป็นเวลานาน พอจะมีลูกก็จะอยู่กันเป็นครอบครัว ช่วยกันดูแลลูกจนเติบโตใหญ่ แยกไปมีคู่ครองตัวเองจนหมดภาระ พ่อแม่ก็จะอยู่ด้วยกันจนแก่เฒ่าตายไป ที่เข้าใจว่าหัวหน้าโขลงช้างเป็นช้างตัวผู้ นั้นเป็นความเข้าใจผิด ที่จริงแล้วหัวหน้าโขลงช้างจริงๆ เป็นช้างตัวเมีย (ช้างตัวเมียแก่ๆ เรียกว่า แม่ปะแหรด) ช้างตัวผู้จะมีหน้าที่ผสมพันธุ์เท่านั้น ส่วนหน้าที่ปกป้องคุ้มครองโขลงเป็นหน้าที่ของช้างตัวเมีย

ม.ล. บุญเหลือ เทพยสุวรรณ กล่าวไว้ในหนังสือ “พलयมกลผู้อภัพ และเบื้องหลังชีวิตพलयมกล”^{๒๒} ความสำคัญมีว่า ช้าง เป็นสัตว์สำคัญสำหรับคนไทยหลายประการ สำคัญในทางเศรษฐกิจ เช่น เป็นแรงงานในอุตสาหกรรมป่าไม้ สำคัญในทางประวัติศาสตร์ เหตุการณ์สำคัญๆ ของไทยมักเกี่ยวพันกับช้าง เช่น พระรามคำแหงชนช้างกับเจ้าเมืองจอดในสมัยสุโขทัย พระสุริโยทัยชนช้างกับพระเจ้าแปรสมัยอยุธยา และพระนเรศวรมหาราช ทรงกระทำยุทธหัตถีกับพระมหาอุปราชาแห่งกรุงหงสาวดี เป็นต้น นอกจากนี้ ช้างยังเป็นสัตว์ที่น่าสนใจ น่ารัก และน่านับถือ

พระไพศาล วิสาโล เขียนไว้ในหนังสือชื่อ “ช้างไทยในความทรงจำ”^{๒๓} ใจความสำคัญมีดังนี้ว่า ช้างเป็นสัตว์คู่บ้านคู่เมืองที่ยากจะมีชีวิตใดมาเทียบได้ แม้ช้างจะไม่ใช่สัตว์ประจำบ้าน แต่คนไทยในอดีตก็คุ้นเคยกับช้างมานานแล้ว ช้างได้กลายเป็นสัญลักษณ์สำคัญในทางวัฒนธรรมและศาสนา จารีกและศิลปกรรมเกี่ยวกับช้างชิ้นเก่าแก่ที่สุดที่พบในประเทศไทย สามารถนำเราย้อนหลังไปยังอดีตได้ไกลนับ

^{๒๒} ม.ล. บุญเหลือ เทพยสุวรรณ, เรื่องของช้างพलयมกล และเบื้องหลังชีวิตพलयมกล, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เฟื่องอักษร, ๒๕๒๐), หน้า ๑.

^{๒๓} พระไพศาล วิสาโล บรรณาธิการ, ช้างไทยในความทรงจำ, (นนทบุรี : สำนักพิมพ์ใจสบาย, ๒๕๓๗), บทนำ.

พันปี แต่ความสำคัญในทางประวัติศาสตร์ของช้างจะมีเพียงเท่านี้ก็หาไม่ หากเราไม่ลืมว่า ยุทธหัตถีมีความสำคัญต่อประวัติศาสตร์ไทยมากเพียงใด เราก็อ่อมประจักษ์แก่ใจว่า บ้านเมืองของเราเป็นหนี้บุญคุณช้างเป็นอย่างยิ่ง

เสฐียรโกเศศ ได้กล่าวถึงช้างเอราวัณไว้ใน “เล่าเรื่องในไตรภูมิ”^{๒๔} มีใจความสำคัญว่า ช้างไอยราวันของพระอินทร์ ซึ่งเป็นช้างที่เรารู้จักชื่อกันดี และมักทำภาพของช้างไอยราวันนี้มีสามหัว สันสกฤตเรียกชื่อช้างตัวนี้ว่าไอยราวัน บาลีเป็นเอราวัณ เขียนผิดเป็นเอราวรรณก็มี ที่เขียนไอยราวันเป็นเขียน ย.เกินเข้ามาตัวหนึ่ง และหดให้สั้นเข้าเป็นไอยราในหนังสือกาพย์กลอน หมายถึงช้างสารทั่วไป ไม่จำกัดว่าเป็นช้างเอราวัณ คำภาษาไทยเรียกว่าไอยราพรตก็มี คำเดิมในสันสกฤตเป็นไอยราวัต หนังสือไตรภูมิกล่าวว่า ช้างนี้ชื่อไอยราพรต และว่าไม่ใช่สัตว์เดรัจฉาน เพราะบนสวรรค์สัตว์เดรัจฉานขึ้นไปอยู่ไม่ได้ แม้แต่ยูงหรือไรตัวเดียวก็ไม่มี ช้างไอยราพรต คือเทวดองค์หนึ่งชื่อไอยราวันเทพบุตร เมื่อพระอินทร์จะเสด็จไปแห่งใด ไอยราวันเทพบุตรก็นิมิตตนเป็นช้างเผือกตัวหนึ่งใหญ่โตนัก

กาญจนา ถีสุงเนิน ได้ทำการวิจัยเรื่อง “พฤติกรรมการกินอาหารและศักยภาพในการเลือกชนิดอาหารของช้าง”^{๒๕} พบว่า ช้างสัตว์ร่างใหญ่ที่เคยมีบุญคุณต่อแผ่นดิน เป็นสัตว์คู่บ้านคู่เมืองมาช้านาน เป็นสัตว์ชนิดเดียว ที่มีความเกี่ยวข้องกับสถาบันของประเทศ คือ ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ แม้แต่เอกราชของชาติก็เคยถูกกอบกู้โดยนักรบบนหลังช้าง อีกทั้งในระบบนิเวศน์ ช้างยังมีส่วนสำคัญยิ่งที่จะช่วยคงไว้ซึ่งความสมดุล และความหลากหลายของพืชและสัตว์ป่า จนอาจกล่าวได้ว่า ช้างเป็นสัตว์เบิกป่า ทั้งยังเป็นสัตว์เศรษฐกิจ นอกจากนี้ยัง

^{๒๔} เสฐียรโกเศศ, เล่าเรื่องในไตรภูมิ, (กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด จงเจริญการพิมพ์, ๒๕๑๘), หน้า ๖๘.

^{๒๕} กาญจนา ถีสุงเนิน, “พฤติกรรมการกินอาหารและศักยภาพในการเลือกชนิดอาหารของช้าง”, วิทยาศาสตร์มหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่), ๒๕๓๕.

ส่งเสริมความบันเทิงในรูปแบบต่างๆ และที่สำคัญ ช้าง เป็นสัตว์ที่ใช้เพื่อการส่งเสริมการท่องเที่ยว กล่าวคือ ช้าง เป็นสัตว์ที่สามารถดึงดูดนักท่องเที่ยว นำรายได้เข้าสู่ประเทศเป็นเม็ดเงินมูลค่ามหาศาล ก่อให้เกิดอาชีพต่างๆ ตามมา

เทพพร มังธานี ได้ทำการวิจัยเรื่อง “การวิเคราะห์พุทธจริยศาสตร์เถรวาทในมหาสุบินชาดก”^{๒๖} พบว่า แม้จะปรากฏว่าในพระไตรปิฎกมีชาดกที่แสดงเรื่องราวของพระพุทธเจ้าเสวยพระชาติเป็นสัตว์ต่างๆ ๑๑๕ ครั้งในสัตว์ ๓๖ ประเภท และในอรรถกถาชาดกแสดงไว้ถึง ๑๒๓ ครั้งในสัตว์ ๓๕ ประเภท แต่พฤติกรรมทางจริยธรรมของสัตว์ในพระชาตินั้นๆ ก็ชัดเจนตามที่สัตว์นั้นแสดงออก เช่น ในมาตุโปสกชาดกพระโพธิสัตว์เกิดเป็นพญาช้างเผือก แสดงออกถึงพฤติกรรมทางจริยธรรมมีความกตัญญูต่อช้างที่เป็นมารดา ซึ่งไม่ต้องตีความอุปมาอุปไมยข้ามกาลสมัยที่ซับซ้อนเหมือนในมหาสุบินชาดก

ประโยชน์ สังกสิน ได้ทำการวิจัยเรื่อง “พระสัมมาสัมพุทธเจ้า : ศึกษาเปรียบเทียบแนวความคิดในพระพุทธศาสนาเถรวาทและมหายาน”^{๒๗}

พบว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าในอดีตปัจจุบัน และในอนาคต ๓๘ พระองค์ ในบรรดาพระ พุทธเจ้าเหล่านั้น มีพระสัมมาสัมพุทธเจ้ารวม ๖ พระองค์ คือ พระทีปังกรพุทธเจ้า พระสุมนพุทธเจ้า พระสุเมธพุทธเจ้า พระปุสสพุทธเจ้า พระลจีพุทธเจ้า และพระโกนาคมพุทธเจ้า ที่ทรงใช้ช้างเป็นพาหนะในการออกผนวช พยุงพร นนทวิสูตร ได้ทำการวิจัยเรื่อง “ลักษณะต้นแบบของไตร

^{๒๖} เทพพร มังธานี, “การวิเคราะห์พุทธจริยศาสตร์ในมหาสุบินชาดก”, อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล), ๒๕๔๒.

^{๒๗} ประโยชน์ สังกสิน, “พระสัมมาสัมพุทธเจ้า : ศึกษาเปรียบเทียบแนวความคิดในพระพุทธศาสนาเถรวาทและมหายาน”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล), ๒๕๔๐.

ภูมิพระร่วง ที่มีต่อวรรณคดีสมัยอยุธยา”^{๒๘} พบว่า สัตว์ที่กล่าวไว้ในไตรภูมิพระร่วง

คือ สัตว์ดิรัจฉาน และสัตว์ในป่าหิมพานต์ ได้แก่ ราชสีห์ ช้าง ปลา ครุฑ นาค นกกรวิก กวีได้นำต้นแบบของสัตว์ดังกล่าวมากล่าวอ้างในการแต่งวรรณคดีสมัยอยุธยา ได้แก่ มหาชาติคำหลวง กล่าวถึงช้าง ตอนที่กล่าวถึงชวานครสีพี ขอช้างแก้วคู่บารมีจากพระเวสสันดร ดังความว่า ข้าแต่พระองค์ผู้ผ่านพิภพสีพี ตูข้าทั้งหลายมานี้ จะขอหัตถ์รัตนปัทมนาท ขอพระองค์จงประสาท ประสิทธิ จงสำเร็จกิจแห่งพระโพธิญาณ

พระมหาวินัย นนุทรมุโม (แสงกล้า) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “วิเคราะห์ตัวละครสัตว์ที่สำคัญในอรรถกถานิทานชาดกหมวดชุกทกนิกาย”^{๒๙} ได้ข้อสรุปว่า ตัวละครสัตว์ที่สำคัญที่มีเนื้อเรื่องสมบูรณ์ในอรรถกถานิทานชาดกปรากฏว่ามีจำนวน ๕๔ เรื่อง มีสัตว์ที่สำคัญ ๒๕ ชนิด แบ่งออกเป็น ๓ กลุ่ม กล่าวคือ (๑) สัตว์ไม่มีเท้าจำนวน ๒ ชนิด (๒) สัตว์ทวิบาท จำนวน ๑๑ ชนิด (๓) สัตว์จตุบาทจำนวน ๑๒ ชนิด ด้านวิเคราะห์กลวิธีนำเสนอคุณธรรมผ่านตัวละครสัตว์ พบว่า ช้างเป็นสัตว์จตุบาท ที่บำเพ็ญบารมีด้วยการระลึกถึงคุณงามความดีของตัวเองที่ได้กระทำมาแต่ชาติปางก่อน จนถึงปัจจุบันและอยู่ในสถานะเป็นช้างมงคล หมายถึง ช้างคู่บารมีของพระราชา

รองลาก สุขมาสรวง ได้ทำการวิจัยเรื่อง “นิเวศวิทยาของช้างป่าในเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าห้วยขาแข้ง จังหวัดอุทัยธานี และตาก”^{๓๐} พบว่า ช้าง

^{๒๘} พยุงพร นนทวิศรุต, “ลักษณะต้นแบบของไตรภูมิพระร่วง ที่มีต่อวรรณคดีสมัยอยุธยา”, ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาสารคาม), ๒๕๔๐.

^{๒๙} พระมหาวินัย นนุทรมุโม (แสงกล้า), “วิเคราะห์ตัวละครสัตว์ที่สำคัญในอรรถกถานิทานชาดกหมวดชุกทกนิกาย”, ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาสารคาม), ๒๕๔๔.

^{๓๐} รองลาก สุขมาสรวง, “นิเวศวิทยาของช้างป่าในเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าห้วยขาแข้ง จังหวัดอุทัยธานี และตาก”, วิทยาศาสตร์มหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์), ๒๕๓๖.

เอเชียมีถิ่นแพร่กระจายตามธรรมชาติตั้งแต่ประเทศอินเดียในทางตะวันตก จนถึงประเทศลังกานิยมเรียกนามในทางตะวันออก ตลอดจนประเทศอื่น ๆ ในแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ได้แก่ สหภาพพม่า (เมียนมาร์) ไทย สาธารณรัฐประชาธิปไตย

ประชาชนลาว เขมร และมาเลเซีย ทางตอนเหนือมีพบในประเทศจีนทางตอนใต้ และบริเวณเชิงเขาหิมาลัย ส่วนตอนใต้ลงไปถึงกาลิมันตัน และเกาะสุมาตราในประเทศอินโดนีเซีย เป็นต้น

วราภรณ์ กอบฝัน ได้ทำการวิจัย “พฤติกรรมของควาญช้าง”^{๓๑} พบว่าอาจารย์ฝึกช้าง ซึ่งปัจจุบันหายากมากขึ้น ต้องเป็นผู้มีความเชี่ยวชาญในการประกอบพิธีกรรม มีความเมตตากรุณาต่อช้าง มีความรู้ในการประกอบพิธีกรรมต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับช้างและเป็นความรู้ที่สั่งสมมานาน จึงกล่าวได้ว่า ควาญช้างมีความสำคัญต่อพิธีกรรม เป็นหัวใจของพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับช้างโดยแท้

๑.๖ วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเอกสาร (Documentary Research) โดยผู้วิจัยได้แบ่งการศึกษาค้นคว้าตามขั้นตอนดังนี้

๑.๖.๑ ศึกษาข้อมูลจากเอกสารชั้นปฐมภูมิ โดยวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลจากพระไตรปิฎกและอรรถกถาภาษาบาลี – ไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

๑.๖.๒ รวบรวมข้อมูลเอกสารชั้นทุติยภูมิ ได้แก่ ฎีกา อนุฎีกา งานวิจัย และเอกสารอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องเป็นหนังสือประกอบ

๑.๖.๓ นำข้อมูลที่ได้อ่านศึกษาวิเคราะห์แล้วเรียบเรียง นำเสนอผลการวิจัย

^{๓๑} วราภรณ์ กอบฝัน, “พฤติกรรมของควาญช้าง”, วิทยานิพนธ์วิทยาศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่), ๒๕๓๕.

๑.๗ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑.๗.๑ ทำให้ทราบประวัติความเป็นมา ความหมาย ประเภท และลักษณะของช้างในวรรณคดีพระพุทธศาสนา

๑.๗.๒ ทำให้ทราบความเกี่ยวข้องของช้างกับพระพุทธศาสนา

๑.๗.๓ ทำให้ทราบอิทธิพลของช้างในวรรณคดีพระพุทธศาสนา ที่มีต่อสังคมไทย

บทที่ ๒

ช้างในวรรณคดีพระพุทธศาสนา

วรรณคดีพระพุทธศาสนาในฝ่ายบาลี สามารถจัดแบ่งได้ตามลำดับของการขยายความ คือ พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา ปกรณ์พิเศษ โยชนา ไวยากรณ์บาลี และพจนานุกรม ในบทนี้ ผู้วิจัยจะค้นคว้าข้อมูลจากวรรณคดีพระพุทธศาสนา เพื่อศึกษาความหมาย ประเภท ลักษณะ และประวัติความเป็นมาของช้าง

๒. ๑ ความหมายของช้างในวรรณคดีพระพุทธศาสนา

๒. ๑. ๑ ความหมายทั่วไปของช้าง

คำว่า ช้าง เป็นคำไทย มีผู้รู้แสดงความเห็นและนิยามความหมายไว้หลายประการ คือ

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒ ให้ความหมายของช้างไว้ว่า ชื่อสัตว์เลี้ยงลูกด้วยนมชนิด *Elephas maximus* ในวงศ์ Elephantidae ตัวสีเทา จมูกยื่นยาวเรียกว้างวง^{๓๒}

คณาจารย์ คณะวิทยาศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ให้ความหมายไว้ว่า ช้างเป็นสัตว์บกเลี้ยงลูกด้วยนมที่มีขนาดใหญ่ ตัวผู้มีงา เรียกว่า “ช้างพลาย” แต่บางตัวไม่มีงา เรียกว่า “ช้างสีดอ” ตัวเมียไม่มีงา เรียกว่า “ช้างพัง” แต่ตัว

^{๓๒} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทนานมีบุ๊คส์พับลิเคชันส์ จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๓๕๗.

เมียบางตัวอาจมีงาสั้นก็ได้ เรียกว่า “ขนาย”^{๓๓}

คณะกรรมการปรับปรุงสารานุกรมไทย สำหรับเยาวชนฯ ให้คำนิยามไว้ว่า ช้าง เป็นสัตว์เลี้ยงที่รูปร่างใหญ่ที่สุด มีลำตัวใหญ่ แต่หัวเล็ก ขาใหญ่ แข็งแรงสีขา มีงวยยาวถึงพื้น งวงนั้นคือจมูก ที่อาจใช้จับ ดึง ยก ลาก สิ่งของได้ ช้างใช้งวงสำหรับจับอาหารใส่ปาก^{๓๔}

ผศ. ดร. พงศ์พันธุ์ กองทอง ให้คำนิยามไว้ว่า ช้าง เป็นสัตว์เลี้ยงลูกด้วยนมขนาดใหญ่ที่สุดในอันดับ Proboscidae ลักษณะเด่นคือ มีงวยยาวเท่ามือนิ้วสั้นๆ ๕ นิ้ว ปัจจุบันมีอยู่เพียง ๒ ชนิดเท่านั้น คือ ช้างอินเดีย (*Elephas maximus*) และช้างแอฟริกา (*Loxodonta Africana*)^{๓๕}

เปลื้อง ณ นคร ให้ความหมายไว้ว่า ช้าง คือ สัตว์สี่เท้า ตัวโตกว่า สัตว์สี่เท้าทั้งปวง มีงวงและงา เป็นสัตว์เลี้ยงกินพืช^{๓๖}

ดร. วิทย์ เทียงบุญธรรม ให้ความหมายไว้ว่า ช้างป่า เป็นสัตว์เลี้ยงลูกด้วยนม มีขนาดใหญ่ที่สุด มีงาเฉพาะตัวผู้ ถิ่นกำเนิดอยู่ในทวีปเอเชีย ศรีลังกา พม่า ไทย สุมาตรา อินโดจีน^{๓๗}

^{๓๓} คณาจารย์คณะวิทยาศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, สารานุกรมวิทยาศาสตร์ เล่ม ๒, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๑๐๓.

^{๓๔} คณะกรรมการปรับปรุงสารานุกรมไทย สำหรับเยาวชนฯ เล่ม ๓, สารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน โดยพระราชประสงค์ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ เล่ม ๓, พิมพ์ครั้งที่ ๑๒, (กรุงเทพมหานคร : สำนักงานการ หอรัษฎากรพิพัฒน์ ในพระบรมมหาราชวัง, ๒๕๔๒), หน้า ๒๕๓.

^{๓๕} ผศ. ดร. พงศ์พันธุ์ กองทอง, สัตว์และอิทธิพลทางสัตววิทยา, (กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, ๒๕๓๕), หน้า ๑๕๗.

^{๓๖} เปลื้อง ณ นคร, พจนานุกรม, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทโรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช จำกัด, ๒๕๔๔), หน้า ๑๔๖.

^{๓๗} ดร. วิทย์ เทียงบุญธรรม, พจนานุกรม สัตว์และพืชในเมืองไทย, (กรุงเทพมหานคร : อมรรการพิมพ์, ๒๕๓๐), หน้า ๑๔๑.

สรุปได้ว่า ช้างเป็นสัตว์สี่เท้า เลี้ยงลูกด้วยนม กินหญ้าเป็นอาหาร ใช้
งวงที่ถือว่าเป็นอวัยวะสำคัญในการหยิบจับอาหาร มีร่างกายใหญ่โตกว่าสัตว์บกชนิด
อื่นๆ

๒. ๑. ๒ ความหมายของช้างในพระไตรปิฎก

วรรณคดีพระพุทธรศาสนามกล่าวถึงช้างในความหมาย ๒ นัย คือ (๑)
ความหมายในเชิงคติโลก เป็นการอธิบายลักษณะของช้างตามแนวสัตววิทยา (๒)
ความหมายในเชิงคติธรรม เป็นการอธิบายลักษณะของช้างเชิงเปรียบเทียบกับหลัก
ธรรมทางพระ พุทธศาสนา

ในพระวินัยปิฎก ช้างมีความหมายในเชิงคติโลกคือ เป็นสัตว์สี่เท้าและจัด
เป็นสัตว์เลี้ยง^{๓๘}

ในพระสุตตันตปิฎก ช้างมีความหมายในเชิงคติโลกและเชิงคติธรรม ดังนี้

(๑) ความหมายในเชิงคติโลก

ช้าง เป็นสัตว์เดรัจฉานมีหญ้าเป็นอาหาร^{๓๘} มีสี่เท้า^{๔๐} เป็นสัตว์ที่ฝึกได้^{๔๑}
มีรูปร่างสูงใหญ่ งดงาม น่าเลื่อมใส มีอวัยวะสมบูรณ์^{๔๒} เป็นสัตว์วิเศษ
มีคุณลักษณะพิเศษคือไม่สะดุ้งกลัวเมื่อได้ยินเสียงฟ้าผ่า^{๔๓}

^{๓๘} วิ. มหา. (ไทย) ๑/๑๑๖/๕๒.

^{๓๙} ม. อุ. (ไทย) ๑๔/๒๕๑/๒๕๖.

^{๔๐} ชุ. ม. (ไทย) ๒๕/๑๕๕/๕๘๖.

^{๔๑} ม. อุ. (ไทย) ๑๔/๓๑๒/๓๗๕.

^{๔๒} อญ. ญก. (ไทย) ๒๒/๔๑/๔๕๕.

^{๔๓} อญ. พก. (ไทย) ๒๐/๕๘/๕๕.

(๒) ความหมายในเชิงศีลธรรม

ซ้าง หมายถึง สิ่งธรรมดาตกอยู่ภายใต้กฎแห่งไตรลักษณ์ มีเกิด แก่ เจ็บ ตาย และเสว้าโศกเป็นธรรมดา การแสวงหาซ้างเป็นการแสวงหาอันไม่ประเสริฐ^{๔๔} บุคคลควรแสวงหาสิ่งที่ประเสริฐ^{๔๕}

พระอุทายีเถระกล่าวชมเชยพระพุทธเจ้าโดยอุปมาว่า พระพุทธเจ้าเหมือนพญาซ้างผู้ปราศจากกิเลสทั้งปวง หลักธรรมของพระพุทธเจ้าเปรียบเทียบกับส่วนต่างๆ ของซ้าง คือ

(๑) โสรัจจะและอวิหิงสา	เปรียบได้กับ	เท้าหน้าทั้งสองของซ้าง
(๒) ตบะและพรหมจรรย์	เปรียบได้กับ	เท้าหลังทั้งสองของซ้าง
(๓) ศรัทธา	เปรียบได้กับ	งวงของซ้าง
(๔) อุเบกขา	เปรียบได้กับ	งาอันขาวของซ้าง
(๕) สติ	เปรียบได้กับ	คอของซ้าง
(๖) ปัญญา	เปรียบได้กับ	ศีรษะของซ้าง
(๗) การสอดส่องธรรม	เปรียบได้กับ	ปลายงวงของซ้าง
(๘) ธรรมเครื่องเผากิเลส	เปรียบได้กับ	ท้องของซ้าง
(๙) วิเวก	เปรียบได้กับ	หางของซ้าง
(๑๐) ฌาน	เปรียบได้กับ	ลมหายใจเข้าออกของซ้าง ^{๔๖}

^{๔๔} ม. มุ. (ไทย) ๑๒/๒๓๔/๒๕๖-๒๕๗.

^{๔๕} ม. มุ. (ไทย) ๑๒/๒๓๕/๒๕๗.

^{๔๖} อญ. นกค. (ไทย) ๒๒/ ๔๓/ ๕๐๐- ๕๐๑.

๒.๑.๓ ความหมายของช้างในอรรถถา

อรรถถาอธิบายความหมายของช้างคล้ายกันกับในพระวินัยและพระสูตรคือ ช้างมีนัยทั้งในเชิงคติโลกและเชิงคติธรรม ดังนี้

(๑) ความหมายในเชิงคติโลก

สัตว์มีงวงเรียกว่าช้าง^{๔๗} มีวาระจะตกมัน สามารถที่จะทำร้ายผู้คน เรียกว่า กุญชร และคชสาร

ช้างธรรมดาที่มีชื่อเรียกว่ามาตังคะ ช้างใหญ่เรียกว่า นาค ปรากฏใน ปปัญจสูทนี^{๔๘} ช้าง ที่หมดความพยศ ไม่มีวาระจะตกมัน ไม่ทำร้ายผู้คน กิริยาท่าทางสงบเรียบร้อย ไม่คลุกคลีด้วยหมู่คณะมีนิสัยรักสงบ ปลีกตัวละโพง เทียวไปในป่าเพียงลำพัง ตั้งใจรักษาศีลคือเว้นจากการกระทำชั่วทั้งปวง ก็จะได้รับ การยกย่องว่า สัตว์ผู้เป็นใหญ่และสัตว์ประเสริฐ^{๔๙} ช้างที่มีร่างกายเช่นดอกบัว หรือเพราะเกิดในตระกูลช้างชื่อประทุม ชื่อว่า ปทุม^{๕๐}

(๒) ความหมายในเชิงคติธรรม

ในลักกนิบาต อังคุตตรนิกาย^{๕๑} ช้างเผือก (นาค) ยังมีความหมายใน

^{๔๗} สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (จวน อุฏฐายี ป.ช.ศ), คติยสมันตปาสาทิกา อรรถถาพระวินัย ตอน ๒, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๓), หน้า ๔๐๒.

^{๔๘} ม. อุ. อ. (บาลี) ๓/ ๒๓๓/๑๔๓.

^{๔๙} ม. อุ. อ. (บาลี) ๓/ ๒๓๓/๑๔๕.

^{๕๐} พุ. จุ. อ. (บาลี) ๑๓๕/๑๓๒.

^{๕๑} อัง. นก. อ. (บาลี) ๓/ ๔๓/๑๒๑.

เชิงเปรียบเทียบได้กับชื่อที่ใช้สำหรับเรียกพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า พระอรหันต์ ผู้ไม่ทำความชั่วทางกาย ทางวาจา และทางใจ ไม่ถึงอกติ ๔ ไม่ดำเนินไปด้วยกิเลสคือ ราคะ โทสะ และโมหะ เป็นต้น และไม่หวนกลับมาหากิเลสที่ละได้แล้ว

๒.๑.๔ ความหมายของช้างในฎีกาและคัมภีร์ไวยากรณ์

ในฎีกาและคัมภีร์ไวยากรณ์ การอธิบายความหมายของช้างคล้ายกันกับอรรถกถา แยกเป็นความหมายในเชิงคติโลกและคติธรรม ดังนี้

(๑) ความหมายในเชิงคติโลก

ในสังยุตตนิกาย ลินตลปกาสนี สังยุตตฎีกา นาค เป็นชื่อเรียกช้างใหญ่เพศผู้ ใช้เรียกตามลักษณะของช้างเพราะเป็นสัตว์ใหญ่^{๕๒} ในคัมภีร์อภิธานัปทีปิกาฎีกา ช้างพลายมีชื่อเรียก ๑๐ ชื่อ ได้แก่ กุญชร วารณะ หัตถิ มาตังคะ ทวีรทะ คช นาค ทวีป อภิ ทันตี^{๕๓} ความหมายตามลักษณะและกิริยาอาการของช้างแต่ละเชือกแสดงออกนั้น มีคำอธิบาย ดังนี้

กุญชร ช้าง กุญชระ แปลว่า คางและงา, ช้างชื่อว่ากุญชระ เพราะมีคางและงานั้น หรือช้างที่ยังแผ่นดินให้เสื่อม หรือช้างที่ยืนคืออยู่บนยอดเขากุญชระชื่อว่ากุญชระ หรือช้างที่บันลือเสียงกึกก้อง หรือช้างที่ชนะแผ่นดินโดยอาการอาฆาตทุกเวลา

^{๕๒} ส. ฎีกา. (บาลี) ๑/๓๘/๑๒๓.

^{๕๓} พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวราดิวิวัฒน์ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า, คัมภีร์อภิธานัปทีปิกา หรือพจนานุกรมภาษาบาลีแปลเป็นไทย, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๐๘), หน้า ๕๗.

วารณ แปลว่า ช้างที่ต้านทานกำลังของช้างตัวอื่นได้, ช้างบันลือเสียง
กึกก้อง

หัตถิ ช้างชื่อว่าหัตถิ เพราะมีงวง

มาตังคะ ช้างลูกของมตังคะยี ชื่อว่ามาตังคะ หรือช้างที่มีร่างกายใหญ่โต
จึงชื่อว่ามาตังคะ

ทวิระ ช้างที่มี ๒ งา ชื่อว่าทวิระ

คช ช้างที่ร้องคำราม ชื่อว่าคชะ

นาคะ นคะแปลว่าภูเขา ช้างที่คนมองเห็นเป็นเหมือนภูเขา จึงชื่อว่า
นาคะ

ทวิป ช้างค้ำน้ำด้วยงวงและปากทั้ง ๒ ชื่อว่าทวิปะ

อิภ ช้างตัวเที่ยวไป ชื่อว่าอิภะ

ทนต์ ช้างชื่อทนต์ เพราะมีงา^{๕๔}

ช้างมีหลายศัพท์ เช่น สกุจฉิหายน, ทนฺตาวล, อนนคป, มตงฺคช, กริ,
ถมฺภกรรม, ปทุมิ, มหามิค, ปิล, สินฺธุร, ทิมมารุต, ราชีว, ชลกฤษ, นิลฺลร,
กรฎิ, วรงค, สุปฺปกณฺณ^{๕๕}

ในคัมภีร์ไวยากรณ์ จากการศึกษาพบว่า คำว่า หัตถิ (ผู้มีมือ) ทนต์
(ผู้มีงา) และอิภ (ช้างตัวเที่ยวไป) ทั้ง ๓ คำเป็นชื่อเรียกช้างหลาย^{๕๖}

^{๕๔} พระมหาสมปอง มุทิโต, คัมภีร์ อภิธานวรรณนา, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร :
บริษัท ประชาราษฎร์ปริทัศน์ จำกัด, ๒๕๔๗), หน้า ๔๖๖ - ๔๖๗.

^{๕๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๖๗.

^{๕๖} ชคทีสะ กาศยปะ, บาลิมหาไวยากรณ์ แปลโดย ศาสตราจารย์ ร.ต.ท. แสง มนวิฑูร,
(กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๑๘), หน้า ๒๖๐ และหน้า ๔๑๗.

(๑) ความหมายในเชิงคติธรรม

ชื่อของช้างพลายทั้ง ๑๐ นั้น ศัพทว่า นาคะ^{๕๗} ถูกนำไปเปรียบเทียบในเชิงคติธรรม หมายถึง ประเสริฐ สูงสุด ใช้เป็นชื่อสำหรับเรียกบุรุษผู้ประเสริฐสูงสุด ได้แก่ พระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า พระอรหันต์ ผู้ปราศจากความชั่วทางไตรทวารทั้งปวง

สรุปได้ว่า ความหมายในเชิงคติโลกหรือการอธิบายทางสัตววิทยานั้น ช้าง หมายถึง สัตว์เลี้ยงลูกด้วยนม กินหญ้าเป็นอาหาร มีสี่เท้า รูปร่างใหญ่โตกว่าสัตว์บกชนิดอื่นๆ มีชื่อเรียกได้หลายอย่างขึ้นอยู่กับลักษณะ และกิริยาอาการของช้างเชือกนั้นๆ ความหมายในเชิงคติธรรม คือการนำเอาส่วนต่างๆ ของช้างไปเปรียบเทียบกับหลักธรรมของพระพุทธเจ้า และเป็นชื่อสำหรับเรียกพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า พระอรหันต์ ผู้ปราศจากบาปกรรมทั้งปวง

๒.๒ คำไวพจน์ของช้างในวรรณคดีพระพุทธรศาสนา

คำที่หมายถึงช้าง สามารถแบ่งได้ ๘ กลุ่ม ดังนี้

- ๑) คำที่ใช้เรียกช้างเพศผู้
- ๒) คำที่ใช้เรียกช้างเพศเมีย
- ๓) คำที่ใช้เรียกช้างตัวผู้ที่มีงาสั้น
- ๔) คำที่ใช้เรียกพญาช้าง
- ๕) คำที่ใช้เรียกช้างเผือก
- ๖) คำที่ใช้เรียกช้างพระที่นั่ง

^{๕๗} พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวราดิวิวัฒน์ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า, คัมภีร์อภิธานปิฎก หรือพจนานุกรม ภาษบาลีแปลเป็นไทย, หน้า ๒๔๑.

๗) คำที่ใช้เรียกช่างเอราวัณ

๘) คำที่ใช้เรียกช่างตามลักษณะทางกายภาพ และชื่อเรียกช่างที่จัดไว้สำหรับรับศึก

กลุ่มคำที่ ๑ ได้แก่ กุญชร วารณะ หัตถิ มาตังคะ ทวีระทะ คช นาค ทวีป อภิ ทันติ^{๕๘} พลาย กริน กริ หัสติ หัสติน คำรี คำไร พารณ นาคี ไอยรา คชสาร คชกุญชร คชชาติ คชผู้ มหามหิทธิหัสติ (ช่างสารที่มีอิทธิฤทธิ์) ไอยราคชาชาติ (ช่างสาร) ไอยเรศ (ช่างใหญ่) เจ่ง^{๕๙} สาร หรือ ช่างสาร^{๖๐} (ช่างใหญ่)

กลุ่มคำที่ ๒ ได้แก่ กุญชรี กรินิ หัตถินิ กรณุกา พัง คชพัง (ช่างตัวเมีย) กรินิ เชนุกา วสา กรณู^{๖๑}

กลุ่มคำที่ ๓ ได้แก่ นรการ (ช่างตัวผู้มีงาสั้น) ตามตำราเรียกว่าช่างเนียม แต่เรียกกันทั่วไปว่า ช่างสิดอ^{๖๒}

กลุ่มคำที่ ๔ ได้แก่ กรินทร์ กรนทร กรนทร์ คชินทร์ คชนทร์ คชนาคินทร์ คชินทรชาติ มงคลรัตนาคนาเคนทร์ นาคินทร์ นาเคนทร์ นาคศ นาคศวร หัสตินทร์ กรนทเรศ^{๖๓} ไอยรินทร์ พญาช่าง^{๖๔}

^{๕๘} อภิ. ฎีกา. คาทที่ ๓๖๐/๒๖๐.

^{๕๙} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, หน้า ๑๒๐.

^{๖๐} พ. ษา. (ไทย) ๒๘/๑๒๔/๑๕๐.

^{๖๑} พระมหาสมปอง มุทิโต, คัมภีร์ อภิธานวรรณนา, พิมพ์ครั้งที่ ๒, หน้า ๔๗๐.

^{๖๒} วิชากรณ์ แสงมณี, มรดกอักษรสยาม, (กรุงเทพมหานคร : กรุงเทพมหานครพิมพ์, ๒๕๒๑), หน้า ๕๐.

^{๖๓} กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ, หนังสืออ่านกวีนิพนธ์ ลิลิตตะเลงพ่าย สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงนิพนธ์, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จุฬารัฐบาลาดพร้าว, ๒๕๔๕), หน้า ๑๕๗.

^{๖๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๕๓.

กลุ่มคำที่ ๕ ได้แก่ นาค^{๖๕} เสวตกุญชรคชาธาร เสวตกุญชร เสวตคช เสวตคเชนทร เสวตไอยราคชาชาติ กรมเสวตสาร เสวต เสวตภ เสวตภิก บัณฑุณาค (พระเสวตกุญชร)

กลุ่มคำที่ ๖ ได้แก่ พญาคชาธาร^{๖๖} คชาธเรศ มงคลคชเชนทร คชาไอยเรศ

กลุ่มคำที่ ๗ ได้แก่ ไอยราพต เอราวัน^{๖๗} ไอราวัน ไอยราวัน ไอราวัต

กลุ่มคำที่ ๘ ได้แก่ กรภิน ผู้มีงวง คือ ช้าง และช้างสีด้า คือ กาพาวกหัตถิ ผู้มีงาสองข้าง เรียกว่า ช้าง (ทวิหนต์) ผู้มีเท้าใหญ่ เรียกว่า ช้าง (สตูลบาท) ช้างคั้ง ช้างกัน ช้างแซก ช้างแซง ช้างล้อมวัง ช้างค้ำ ช้างค้ำย ช้างพังค้ำ ช้างพระไชย ช้างพระคชาธาร ช้างพระที่นั่งกระโจมทอง และช้าง โคตรแล่น^{๖๘}

๒.๓ ประเภทและลักษณะของช้าง

๒.๓.๑ ประเภทของช้าง

ในวรรณคดีพระพุทธศาสนานั้น ช้างแบ่งตามตระกูลได้ ๑๐ ตระกูล คือ

- ๑) ตระกูลช้างกาพวกะหัตถิ
- ๒) ตระกูลช้างคั้งเคยยหัตถิ

^{๖๕} อัง. นกก. (ไทย) ๒๒/๔๓/๑๕๘.

^{๖๖} พระยาธรรมปรีชา (แก้ว), ไตรภูมิโลกวินัยถลา ฉบับที่ ๒ (ไตรภูมิฉบับหลวง), (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา กรมการศาสนา, ๒๕๒๑), หน้า ๑๗๔.

^{๖๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๗๔.

^{๖๘} ส. พลายน้อย, สารานุกรมประวัติศาสตร์ไทย, หน้า ๓๖.

- ๓) กระจกข้างปีนทรหัดดี
- ๔) กระจกข้างตามพหัดดี
- ๕) กระจกข้างปีนกลหัดดี
- ๖) กระจกข้างคันธหัดดี
- ๗) กระจกข้างมังคลหัดดี
- ๘) กระจกข้างเหมหัดดี
- ๙) กระจกข้างอุโปสถหัดดี
- ๑๐) กระจกข้างนัททันตหัดดี^{๖๕}

ข้าง ๑๐ กระจกนี้ จัดเป็นประเภทข้างป่า มีสายพันธุ์สืบเนื่องกันมาอาศัยอยู่ในป่าหิมพานต์ เรียกอีกชื่อหนึ่งว่า ข้างสิบหมู่^{๖๖} มีข้างที่สำคัญอยู่ ๒ กระจกที่ได้รับการยกย่องว่า เป็นข้างที่ประเสริฐกว่าข้างในชาติกระจกอื่นๆ คือ (๑) ข้างกระจกอุโปสถ (๒) ข้างกระจกนัททันต^{๖๗}

๒.๓.๒ ลักษณะของข้าง

ข้างทั้ง ๑๐ กระจกมีลักษณะโดยรวมเหมือนกัน แต่มีลักษณะเฉพาะกระจกของตนแตกต่างกันในด้านสีผิว กลิ่น กิริยาท่าทาง และกำลัง ดังนี้

^{๖๕} โครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรท้องถิ่น, สัทธรรมปาสนี (บาลี - ไทย) ภาค ๔, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มูลนิธิภูมิพลโลกิยกุ, ๒๕๒๓), หน้า ๑๔๒.

^{๖๖} สวงน อึ้งคง, สารานุกรมวรรณคดี, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : ก้าวหน้าการพิมพ์, ๒๕๑๖), หน้า ๑๖๓.

^{๖๗} สมชาติ มณีโชติ, “คติเรื่องข้างในพระพุทธศาสนา จากหลักฐานศิลปวัตถุแบบทราวดี”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ ภาควิชาโบราณคดี, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๒๔), หน้า ๔๒.

ตระกูลที่ ๑ ชื่อ กาวกะหัตถิ เป็นช้างที่มีกายสีดำเหมือนปีกกา
 ตระกูลที่ ๒ ชื่อ คังเคยะหัตถิ เป็นช้างที่มีลักษณะสีเหมือนน้ำไหล
 ตระกูลที่ ๓ ชื่อ ปันฑระหัตถิ หรือ นาคันธร เป็นช้างที่มีลักษณะสี
 ขาวเพือก ว่าเหมือนหนึ่งไกรลาส

ตระกูลที่ ๔ ชื่อ ตัมพะหัตถิ หรือ คามพะหัตถิ เป็นช้างที่มีลักษณะ
 สีเหมือนทองแดงหล่อใหม่ รูปพรรณสูงใหญ่

ตระกูลที่ ๕ ชื่อ ปิงคละหัตถิ หรือ ปิงคัลหัตถิ เป็นช้างที่มีลักษณะ
 สีเหมือนดาวพาร์ หรือตาแมว

ตระกูลที่ ๖ ชื่อ กันธะหัตถิ เป็นช้างที่มีลักษณะสีเหมือนไม้กฤษณา
 มูตรและตัวช้างมีกลิ่นหอมคั่งกฤษณา

ตระกูลที่ ๗ ชื่อ มงคลหัตถิ เป็นช้างที่มีลักษณะสีเหมือนดอกอัญชันม่วง
 งางอนข้างขาว

ตระกูลที่ ๘ ชื่อ เหมหัตถิ เป็นช้างที่มีลักษณะเป็นสีเหลือง

ตระกูลที่ ๙ ชื่อ อุโปสถหัตถิ เป็นช้างที่มีลักษณะสีเหมือนสีทอง มี
 พละกำลังมากกว่าช้างใดๆ จะค้อยกว่าก็แต่ช้างฉัททันต์เท่านั้น สามารถพาพระ
 จักรพรรดิไปรอบจักรวาลกลับถึงที่ได้ภายในเวลา ๖ ชั่วโมง

ตระกูลที่ ๑๐ ชื่อ ฉัททันตหัตถิ เป็นช้างที่มีลักษณะสีขาวเหมือนสีเงิน
 งาขาวเหมือนสีเงินยวง หาง เท้า ทั้งสี่หลังแดง เป็นช้างสำหรับพระเจ้าจักรพรรดิ
 มีกำลังมหาศาล เดินได้เร็วมาก สามารถนำพระเจ้าจักรพรรดิไปรอบจักรวาลที่
 กว้างไกลตั้งแต่รุ่งเช้า พอพระอาทิตย์ขึ้นก็กลับมาถึงวังภายในเวลา ๑ - ๒ ชั่วโมง^{๑๒}

ชื่อตระกูลช้าง ๑๐ ตระกูล เรียกตามลักษณะได้อีก ดังนี้

^{๑๒} ผศ. อารี ทองแก้ว, ช้าง, (สุรินทร์ : กองทุนมูลนิธิหมู่บ้านช้างแห่งประเทศไทย, ๒๕๓๕),
 หน้า ๕๖.

ช้างที่ร้อง ชื่อว่ากาพาวกะ
 ช้างที่เกิดในกลุ่มแม่น้ำคงคา ชื่อว่าคังเคยยะ
 ช้างชื่อว่าปณฺฑระ เพราะเป็นช้างเผือก
 ช้างชื่อว่าคัมพะ เพราะเป็นช้างมีสีน้ำตาล
 ช้างชื่อปิงกละ เพราะเป็นช้างสีน้ำตาล (เหมือนช้างคัมพะ)
 ช้างชื่อคันธะ เพราะเป็นช้างมีกลิ่นแรง
 ช้างชื่อมังกละ เพราะเป็นช้างที่มีการเดินงดงาม
 ช้างชื่อว่าเหมะ เพราะเป็นช้างมีสีทองช้างชื่อว่าอุโปสเถะ เพราะเป็น
 ช้างที่เกิดในตระกูลอุโปสเถ หรือช้างที่เข้าไป (ในสงคราม) แล้วอดทนต่อข้าศึก
 จึงชื่อว่าอุโปสเถ

ช้างชื่อว่าฉัททันตะ เพราะเป็นช้างที่มีงา ๖ สี^{๓๓} ช้างตระกูลฉัททันตะ
 นอกจากงาจะมีรัศมี ๖ สี ยังได้ชื่อว่าเป็นพญาช้างที่มีช้างบริวารตระกูลต่างๆ ประมาณ
 ๘,๐๐๐ ช้างคอยคุ้มครองรักษา^{๓๔}

ลักษณะของช้างในเชิงเปรียบเทียบปรากฏในปฐมมนานาตติยสูตร^{๓๕} พระ
 พุทธเจ้าประทับ ณ พระวิหารเชตวัน ทรงยกเอาเรื่องคนตาบอดคลำช้างมาตรัสให้
 ภิกษุทั้งหลายฟัง สรุปลงใจความได้โดยย่อดังนี้

คนตาบอดเมื่อได้คลำช้างแต่ละส่วนแล้ว ก็กราบทูลพระราชาไปตามที่ตน
 ได้สัมผัสมา คือ พวกที่คลำหัวช้าง กราบทูลอย่างนี้ว่า ช้างมีรูปร่างเหมือนหม้อ
 พวกที่คลำหูช้าง ทูลว่า ช้างมีรูปร่างเหมือนกระดิ่ง พวกที่คลำงาช้าง ทูลว่า
 ช้างมีรูปร่างเหมือนตอไม้ พวกที่คลำวงช้าง กราบทูลว่า ช้างมีรูปร่างเหมือน
 งอนไถ พวกที่คลำตัวช้าง ทูลว่า ช้างมีรูปร่างเหมือนขี้ข้าว พวกที่คลำเท้าช้าง

^{๓๓}พระมหาสมปอง มุทิโต, คัมภีร์ อภิธานวรรณนา, พิมพ์ครั้งที่ ๒, หน้า ๔๖๘ - ๔๖๙.

^{๓๔}พ. ขา. (ไทย) ๒๓/๑๐๓/๕๕๖.

^{๓๕}พ. ขา. (บาลี) ๒๕/๕๔/๑๕๐ - ๑๕๑.

ทูลว่า ช้างมีรูปร่างเหมือนเสา พวกที่คลำขาอ่อนช้าง ทูลว่า ช้างมีรูปร่างเหมือน
ครก พวกที่คลำหางช้าง ทูลว่า ช้างมีรูปร่างเหมือนสากตำข้าว พวกที่คลำขน
หางช้าง กราบทูลว่า ช้างมีรูปร่างเหมือนไม้กวาด

ในคัมภีร์ขุททกนิกาย ชาตกัญจกถา กำลังของช้างใช้เปรียบกับกำลังของ
มนุษย์ คือ นายพรานโสณูคร เพราะเขามีกำลังเท่ากับช้างสาร ๕ เชือก สามารถ
ยกกระสอบพลูแล้วสะพายแล่งขึ้นได้เฉยคูเหมือนยื่นมือเปล่า^{๖๖}

ในเรื่องของนางสามาวดี นกหัสติลิงค์^{๖๗} ก็มีกำลังเท่ากับช้าง ๕ เชือก
มันสามารถจับเหยื่อแล้วเหาะไปทางอากาศได้^{๖๘} ส่วนพระพุทธรูปเจ้าทรงมีพระกำลัง
เทียบกับช้าง ๑๐ ตระกูลดังนี้

กำลังของบุรุษ	๑๐ คน	เท่ากับกำลังของช้างกาฬวณะ	๑	เชือก
กำลังของช้างกาฬวณะ	๑๐ เชือก	เท่ากับกำลังของช้างคังเคยยะ	๑	เชือก
กำลังของช้างคังเคยยะ	๑๐ เชือก	เท่ากับกำลังของช้างปัทมทะเล	๑	เชือก
กำลังของช้างปัทมทะเล	๑๐ เชือก	เท่ากับกำลังของช้างคัมพะ	๑	เชือก
กำลังของช้างคัมพะ	๑๐ เชือก	เท่ากับกำลังของช้างปิงคละ	๑	เชือก
กำลังของช้างปิงคละ	๑๐ เชือก	เท่ากับกำลังของช้างคันธะ	๑	เชือก
กำลังของช้างคันธะ	๑๐ เชือก	เท่ากับกำลังของช้างมังคละ	๑	เชือก

^{๖๖} ชา.อ.(บาลี) ๖/๑๑๓/๑๕๐.

โส ปน มหาถาโม ปญจนัน หุตถินิ พลั ธาเรติ, ตสฺมา ตมฺพลุปลิพุทฺถิ วิย อุกฺขิปีตฺวา
อุปกฺจนฺตเร จเปตฺวา รตฺตหฺตฺโต วิย อญฺจาลิ.

^{๖๗} นกหัสติลิงค์ เป็นนกที่มีขนาดใหญ่ ลักษณะรูปร่างจะมีหัวเป็นแบบคชสีห์ มีวงและ
งาเหมือนกับช้าง มีปีกและหางเหมือนนก มีพลังมากเท่ากับช้าง ๕ เชือก สามารถที่จะคาบช้างเอาไปเป็น
เหยื่อได้ อาศัยอยู่ในป่าหิมพานต์

^{๖๘} มหามกุฏราชวิทยาลัย, พระธัมมปทัฏฐกถาแปล ภาค ๒, พิมพ์ครั้งที่ ๑๕, (กรุงเทพมหานคร :
โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒), หน้า ๔ - ๖.

กำลังของข้างมังคละ ๑๐ เชือก เท่ากับกำลังของข้างเหมวตะ ๑ เชือก
 กำลังของข้างเหมวตะ ๑๐ เชือก เท่ากับกำลังของข้างอุโบสถ ๑ เชือก
 กำลังของข้างอุโบสถ ๑๐ เชือก เท่ากับกำลังของข้างนัททันต์ ๑ เชือก
 กำลังของข้างนัททันต์ ๑๐ เชือก เท่ากับกำลังของพระตถาคต ๑ องค์^{๗๕}

๒.๔ ประวัติและความเป็นมาของข้างในวรรณคดีพระพุทธศาสนา

ในวรรณคดีพระพุทธศาสนา ข้างเชือกสำคัญมีประวัติและความเป็นมาปรากฏในพระไตรปิฎก ชาดกและอรรถกถา ได้แก่ ข้างมหิพามุข ข้างปัจฉยนาเคนทร์ นางข้างภัททวดี ข้างนาพาสิริ ข้างปาติโดยกะ ข้างศิริเมขล์ ข้างกัณฑุละ ข้างเอราวัณ และข้างแก้ว หรือ หัตถิรัตน์ ในบทนี้จะศึกษาเฉพาะประวัติของข้าง ๕ เชือก คือ (๑) ข้างมหิพามุข (๒) ข้างปัจฉยนาเคนทร์ (๓) นางข้างภัททวดี (๔) ข้างกัณฑุละ (๕) ข้างเอราวัณ ส่วนเชือกที่เหลือจะกล่าวถึงในบทที่ ๓ ว่าด้วยความเกี่ยวข้องของข้างกับพระพุทธศาสนา

๒.๔.๑ ข้างมหิพามุข^{๗๖}

มหิพามุขเป็นข้างพระที่นั่งคู่พระบารมีของพระเจ้าพรหมทัต ราชูปถัมภ์กรุงพาราณสี เป็นข้างที่มีหน้าเช่นเดียวกับนางข้างพัง เวลาคู่ข้างหลังจะไม่งามจะงามเฉพาะเวลาคู่ข้างหน้าเท่านั้น แต่เมื่อได้รับการฝึกหัดจากนายควาญข้างที่ฉลาดจึงกลายเป็นพญาข้างมงคลหัตถิ มีความอดทน มีศีล กิริยามารยาททั้งงดงาม

^{๗๕} พระสารีบุตรชาวสีลังกา, พระคัมภีร์สารัตถทีปนี (แปล) ภาค ๔ แปลโดย นายสิริ เพ็ชรไชย, (กรุงเทพมหานคร : หจก. ทิพย์วิสุทธิ, ๒๕๒๔), หน้า ๑๒๑.

^{๗๖} มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ชาติกัณฐกถา, ภาค ๑, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิญญูณ, ๒๕๓๕), หน้า ๒๕๘ - ๒๖๒.

และไม่คู่ร้าย คือ มีลักษณะครบองค์ประกอบของช่างต้นที่สมควรเป็นช่างทรงของ พระราชา

มีอยู่ครั้งหนึ่ง ที่ช่างมหิพามุขกลายเป็นสัตว์ที่มีนิสัยคู่ร้าย แสดงกิริยา มารยาทหยาบช้า น่ารังเกียจ สาเหตุเป็นเพราะได้ยืมคำสนทนาของพวกโจร ไม่ว่าจะ เป็นการตี การฆ่า และการทารุณกรรมต่างๆ ที่ไร้ความปรานีต่อเหยื่อ พวกโจร กลุ่มนี้มักแอบมาปรึกษาเรื่องปล้นชิงทรัพย์ในโรงช่างในตอนกลางคืน ส่งผลให้ช่าง มหิพามุขมีความสำคัญว่า เรื่องต่างๆ ที่พวกโจรกล่าวปรึกษากันนั้น เป็นเรื่องที่ต้อง เอาอย่างจึงสำเนียงตาม ไม่ช้าปรากฏว่าช่างมหิพามุขก็เริ่มอาละวาด คือ ได้จับ ความช่างที่เอาหญ้าและน้ำมาให้แล้วท่วมลงพื้นดินจนเสียชีวิต คนอื่นๆ ที่เข้ามาใกล้ ก็ถูกช่างฆ่าตายไปหลายคน

ความทราบถึงพระราชา เพราะราชบุรุษกราบทูลว่า ช่างมหิพามุขเป็นบ้า ไปแล้ว ฆ่าคนตายหลายคน ฆ่าแม้กระทั่งคนเลี้ยง พระราชาตรัสรับสั่งให้เรียก ปุโรหิตมาเฝ้า ทรงรับสั่งให้ไปตรวจดูว่า เกิดอะไรขึ้นกับช่างมหิพามุข

เมื่อปุโรหิตไปยังโรงช่าง ตรวจสอบดูรายละเอียดก็พบว่า ช่างไม่ได้ เป็นอะไร แต่เปลี่ยนไปเพราะอาจจะได้ยืมใครพูดไม่ดีก็ได้ สอบถามความช่าง จึงได้ความว่า ที่ช่างมหิพามุขเป็นสัตว์คู่ร้าย เพราะทำตามคำของพวกโจรที่มา วางแผนปล้นในโรงช่างในตอนกลางคืน

ปุโรหิตจึงได้กลับไปทูลรายงานพระราชาว่า ช่างมหิพามุขไม่ได้เป็นอะไร ที่กลายเป็นสัตว์คู่ร้ายเพราะฟังคำของพวกโจร พระราชาจึงตรัสรับสั่งให้ปุโรหิต หาวิธีการทำให้ช่างกลับมาเป็นช่างปกติ โดยปุโรหิตสั่งนิมนต์สมณพราหมณ์ผู้มีศีล มานั่งในโรงช่าง กล่าวแต่สิ่งที่เป็นมงคล อาทิ การไม่ฆ่า ไม่ทารุณกรรม ไม่ กักขฬะ และเป็นผู้มีเมตตา กรุณา

ช่างมหิพามุข ได้ยืมพวกสมณพราหมณ์สนทนากันเช่นนี้ จึงคิดได้ว่า จะปฏิบัติตามคำสอนของเหล่าสมณพราหมณ์ ในที่สุด ก็กลับมาเป็นช่างที่เรียบร้อย มีศีล เหมือนเดิมทุกอย่าง ดังที่พระโพธิสัตว์กล่าวคาถานี้ว่า

พญาช้างค้ำช่อมहिพามุขได้เที่ยวทำร้ายคน
 เพราะสำเนียงคำของพวกโจรมาก่อน
 พญามงคลหัตถิได้ตั้งอยู่ในคุณธรรมทั้งปวง
 เพราะสำเนียงคำของนักบวชผู้สำรวมดี^{๘๑}

๒.๔.๒ ช้างปัจจัยนาเคนทร์

ในวันที่พระเวสสันดรประสูตินั้น นางช้างตระกูลภัทนต์เชือกหนึ่ง
 ท่องเที่ยวอยู่กลางอากาศ ได้นำเอาลูกช้างนี้มาไว้ในโรงช้างค้ำ ประชาชนต่างพากัน
 ชื่นชมในพระบารมี จึงพากันให้ชื่อช้างนั้นว่า “ปัจจัยนาค” เพราะเกิดทำให้
 เป็นปัจจัยแก่พระเวสสันดรโพธิสัตว์ เพื่อได้บำเพ็ญทานบารมี^{๘๒}

ช้างปัจจัยนาค มีชื่อเรียกอีกนัยหนึ่งว่า “ปัจจัยนาเคนทร์” เพราะ
 เป็นช้างแก้วที่อุดมด้วยมงคลลักษณะอันล้ำเลิศ^{๘๓} เป็นช้างเผือกผู้ มีสีกายขาว
 ผ่องดังรัตนาศิริ งามดังงอนไถ งามดังพวงเงิน มีมารยาทงดงามโดยไม่ต้อง
 ฝึกหัด^{๘๔}

เมื่อครั้งที่เมืองกลิงคราชถูกรังเกิดทพภิกขภัย คือ ภัยแล้ง ฝนไม่ตกต้อง
 ตามฤดูกาล ข้าวของมีราคาแพง ประชาชนได้รับความอดอยาก พวกโจรขโมย
 ก็มีมาก พระเจ้ากลิงคราชได้ทรงสมทานรักษาศีลอุโบสถเป็นเวลา ๗ วัน แต่ก็ไม่
 อาจช่วยให้ฝนตกได้ ในที่สุด พวกอำมาตย์ก็ได้ทูลถวายคำปรึกษาว่าให้พระองค์

^{๘๑} จุ. ชา. (ไทย) ๒๗/ ๒๖/ ๑๑.

^{๘๒} เฉลิม สุขเกษม, สารานุกรม महाเวสสันดรชาดก, (กรุงเทพมหานคร : แพร่พิทยา, ๒๕๐๕),
 หน้า ๑๔๖.

^{๘๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๗.

^{๘๔} อิม ปิ่นทยางกูร และ ชม ภาคบงกช, ช้างในนิยายฝ่ายพระพุทธศาสนา : ความเรียง
 เรื่องช้างฉัททันต์หายากที่สุด, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ ๒๒๒, ๒๕๓๗), หน้า ๕๓.

ส่งพรหมณ์ ๘ คน^{๘๕} ไปทูลขอช้างปัจจัยนาเคนทร์ซึ่งเป็นช้างคู่พระบารมีของพระเวสสันดร และเป็นที่บูชาหวงแหวนของชาวเมืองสีพี ดังคำทูลขอของพรหมณ์ทั้ง ๘ ว่า “ชนบทฝนไม่ตกเลย เกิดทุกข์ภัยภัยอดอยากมาก พระองค์โปรดพระราชทาน พญาชสาร ตัวประเสริฐเผือกฟ่อง ซึ่งเป็นทั้งอุดมมงคลด้วยเถิด”^{๘๖}

พระเวสสันดรโพธิสัตว์ทรงยินดีในการให้ทาน พอถูกพรหมณ์ชาวเมืองกลิงคราชฎร์ ซึ่งมีรามะพรหมณ์เป็นหัวหน้าทูลขอช้างก็ทรงยินดียกให้ ณ ประตูประนครเขตครด้านทิศทักษิณ (ทิศใต้) พวกพรหมณ์ได้ช้างแล้ว ก็พากันนั่งบนหลังขบขี้ไปในท่ามกลางพระนคร และหนีออกไปทางประตูเมืองด้านทิศอุดร (ทิศเหนือ)^{๘๗}

หลังจากที่พระเวสสันดรได้ประทานช้างปัจจัยนาเคนทร์แก่พรหมณ์ ๘ คนแล้ว ชาวเมืองสีพีต่างก็ไม่พอใจ จนถึงขั้นให้พระเจ้ากรุงสญชัยเนรเทศพระเวสสันดรเสียดจากเมืองไปอยู่เขาวงกต ต่อมา พรหมณ์ ๘ คน ก็ได้นำช้างมาถวายคืนแด่พระเจ้ากรุงสญชัยตามเดิม หลังแวนแคว้นเข้าสู่สภาพปกติ ฟ้าฝนตกต้องตามฤดูกาล^{๘๘}

ช้างปัจจัยนาเคนทร์ กลับชาติมาเป็นพระมหากัสสปะเถระ ดังความในมหาเวสสันดรชาดกกัณฑ์กัณฑ์ว่า “ปัจจัยนาโค วารโณ พระภาเสวตคเชนทร ปัจจัยนาเคนทร์ กลับชาติมาคือพระมหาอริยกัสสปัสถังฆวุฒาจารย์”^{๘๙} พระมหาเถระผู้มีบทบาทสำคัญ คือ เป็นองค์ประธานสงฆ์ในการทำปฐมสังคายนาพระธรรมวินัยครั้งที่ ๑ ในรัชสมัยของพระเจ้าอชาตศัตรู หลังพระพุทธเจ้าปรินิพพาน ๓ เดือน

^{๘๕} รายชื่อของพรหมณ์ ๘ คน ได้แก่ ๑) รามะ ๒) รัชชะ ๓) ลักษณะ ๔) สุชาตมันตะ ๕) ชัญญะ ๖) สุชาตะ ๗) สุยามะ ๘) โกณฑัญญะ

^{๘๖} บุ. จริยา. (ไทย) ๓๓/ ๘๓/ ๗๓๘.

^{๘๗} เฉลิม สุขเกษม, สารานุกรม มหาเวสสันดรชาดก, หน้า ๑๔๗.

^{๘๘} พยัคฆ์, พระเจ้าสิบชาติ, (กรุงเทพมหานคร : อำนวยศาสนการพิมพ์, ๒๕๓๕), หน้า ๔๐๓.

^{๘๙} เฉลิม สุขเกษม, สารานุกรม มหาเวสสันดรชาดก, หน้า ๑๔๗.

๒.๔.๓ นางข้างกัททวดี

นางข้างพังชื่อกัททวดี สามารถเดินทางได้ ๕๐ โยชน์ต่อหนึ่งวัน เดิมเป็นราชพาหนะของพระเจ้าจันทปชโชต ราชาศูครองนครอุชเชนี^{๕๐} ปราภฏแก่พระเจ้าจันทปชโชตด้วยผลบุญที่เคยทำไว้ เมื่อครั้งที่พระองค์เคยเป็นคนรับใช้ของผู้มั่งคั่งคนหนึ่ง ในสมัยที่พระพุทธเจ้ายังไม่ได้ทรงอุบัติขึ้นในโลก^{๕๑}

อยู่มาวันหนึ่ง พระเจ้าจันทปชโชตได้เสด็จประพาสอุทยานทอดพระเนตรคุณสมบัติของพระองค์แล้ว ก็ทรงมีพระหฤทัยปลื้มปีติ ตรัสว่า สมบัติเช่นนี้ ใครอื่นยังมีอีกหรือไม่ อำมาตย์กราบทูลว่า หามิได้หรือ พระเจ้าข้า สมบัติของพระองค์มีน้อยกว่าสมบัติของพระเจ้าอุเทนต่างหากเล่า พอพระองค์ได้สดับเช่นนั้น จึงมีพระประสงค์จะจับพระเจ้าอุเทนทันที

แต่การที่จะจับพระเจ้าอุเทนนั้น เป็นเรื่องที่ยากแสนเชื่อง เพราะพระเจ้าอุเทนทรงมีมนต์วิเศษ ชื่อหัตถิกันต์ (มนต์สะกดข้าง) สามารถจะไล่ให้ข้างหนีไปก็ได้ จะจับเอาข้างก็ได้ตามใจปรารถนา พระเจ้าอุเทนมีพาหนะข้างหลายพันตัว

พระเจ้าจันทปชโชต ได้ทรงปรึกษาราชอำมาตย์ หาอุบายวิธีทุกอย่างเพื่อจะจับพระเจ้าอุเทนให้ได้ สุดท้ายก็ทรงสนพระทัยในอุบายที่พวกอำมาตย์ทูลแนะนำว่า ให้ข้างไม้ทำรูปข้างยนต์ โดยใช้คนงาน ๖๐ คนให้เดินไปมาในท้องข้าง

เมื่อช่างทำข้างยนต์เสร็จแล้ว พระองค์ทรงให้ราชบุรุษนำข้างยนต์นี้ไปปล่อยไว้ที่ริมสระแห่งหนึ่ง ใกล้ป่าชายแดนที่เป็นเขตแดนของพระเจ้าอุเทน พร้อมกับใช้ให้คนขนมูลข้างมาทิ้งไว้ในที่นั้นด้วย ไม่นานต่อมา พรานป่าคนหนึ่งก็ได้ไปพบข้างยนต์เชือกนี้ เขาเข้าใจว่าเป็นข้างจริง จึงรีบเข้าไปเฝ้าพระเจ้าอุเทนแล้วทูลว่า เขาพบข้างเผือกผ่อง ขาวบริสุทธิ์เหมือนเขาไกรลาส คู่ควรพระบารมีของเหนือหัว

^{๕๐} ยัม ปัทมขางกูร และ ชม ภาคบงกช, ข้างในนิยายฝ่ายพระพุทธศาสนา : ความเรียงเรื่องข้างฉบับหายากที่สุด, พิมพ์ครั้งที่ ๒, หน้า ๕๖.

^{๕๑} มหามกุฏราชวิทยาลัย, พระธรรมมปัทมฎกถาแปล ภาค ๒, พิมพ์ครั้งที่ ๑๕, หน้า ๕๐ - ๕๓.

พอพระเจ้าอุเทนสดับว่า มีช้างเผือกที่ชายป่าใกล้เขตแดนของพระองค์ จึงมีพระประสงค์จะเสด็จไปคล้องช้าง

ในวันที่เสด็จไปคล้องช้าง พระเจ้าอุเทนถูกทหารของพระเจ้าจันทปะช โขตจับตัวได้ ช้างภัททวิ ได้มีบทบาทสำคัญต่อพระเจ้าอุเทน เพราะพระองค์ได้อาศัยนางช้างเชือกนี้ เสด็จหนีไปยังกรุงโกสัมพี โดยได้รับการช่วยเหลือจากพระนางवासुทตตา พระธิดาของพระเจ้าจันทปะชโขต

ฝ่ายพระเจ้าอุเทน เมื่อเสด็จมาถึงกรุงโกสัมพีแล้ว ก็ได้พระราชทานเครื่องประดับตกแต่งแก่นางช้างภัททวิ พร้อมกับคนคอยรับใช้ดูแล ในฐานะที่นางช้างได้ช่วยชีวิต ภัททวิได้เป็นที่โปรดปรานของพระราชาดังแต่นั้นมา และนางवासุทตตา ก็ได้รับตำแหน่งพระมเหสี

ต่อมาภายหลัง เมื่อนางช้างเริ่มย่างเข้าสู่วัยชรา ไม่สามารถปฏิบัติราชกิจได้เหมือนเมื่อก่อน พระเจ้าอุเทนจึงมีรับสั่งให้ปลดเครื่องอสังการ และถอดถอนยศ พร้อมกับปล่อยให้นางช้างไปตามยถากรรม แสวงหาอาหารเลี้ยงชีพ ด้วยความลำบากยากเข็ญในป่าโดยลำพัง

อยู่มาวันหนึ่ง ขณะที่นางช้างภัททวิออกจากกรุงโกสัมพีเพื่อหาอาหารตามปกติ ได้พบกับพระพุทธรูปพร้อมกับภิกษุสงฆ์กำลังจะเสด็จไปรับบิณฑบาตในตัวเมือง นางช้างแลดูพระพุทธรูปด้วยความจิตอันเลื่อมใส เดินเข้าไปใกล้แล้วคุกเข่าย่อกายตรงเบื้องพระพักตร์ของพระพุทธรูป แสดงท่าทีว่ากำลังมีทุกข์เวทนาให้ปรากฏ

พระบรมศาสดา ทรงทราบอหิชาศัยของนางช้างด้วยพระสัพพัญญุตญาณ ให้การปฏิสนธิ์นางช้างโดยตรัสปลอบว่า เจ้าจงหลีกไปตามความตั้งใจเถิด เราจักช่วยบรรเทาความทุกข์โศกของเจ้า พอสิ้นกระแสพระพุทธรูปคำรัสแล้ว นางช้างก็ได้หลีกเข้าป่าไป

พระพุทธรูปก็เสด็จไปรับภัตตาหารที่บรมราชวัง หลังเสร็จพิธีอนุโมทนาแล้ว จึงได้ตรัสเอ่ยถึงนางช้างภัททวิกับพระราชบิดา พระเจ้าอุเทนทูลว่า พระองค์ก็ไม่ทรงทราบเหมือนกันว่า นางช้างไปอยู่ที่ไหนแล้ว

พระพุทธเจ้า ตรัสเตือนท้าวเธอในทำนองที่ว่า การถอดยศปลดเครื่อง
อสังการของนางข้างภักทวดีที่มีอุปการคุณนั้น เป็นการกระทำที่ไม่สมควร เพราะ
ตอนนี้นางข้างแก่ชราภาพมากแล้ว ไม่มีกำลัง เที่ยวหาอาหารเพียงลำพังอย่าง
อนาถา ควรที่จะมีเมตตาต่อนางข้าง บำรุงเลี้ยงและให้ความดูแลเหมือนเช่นเดิม

พระเจ้าอุเทน ทรงระลึกถึงอุปการคุณของนางข้างภักทวดี โดยได้รับพระ
พุทธคำตรัสเตือน จึงได้พระราชทานเครื่องอสังการ พร้อมคนใช้คืนให้แก่นางข้างภักท
วดี บั้นปลายชีวิตของนางกลับมามีความสุขอีกครั้ง เพราะอาศัยพระบารมีของ
พระพุทธเจ้าโดยแท้

ในพระวินัยปิฎก^{๕๒} กล่าวถึงบทบาทของนางข้างภักทวดีไว้เช่นกัน เป็นอุป
การคุณที่นางข้างเชือกนี้มีแก่หมอชีวก เรื่องมีอยู่ว่า สมัยหนึ่ง พระเจ้าจันทปัท
มโศตทรงพระประชวรเป็นโรคผอมเหลือง หมอที่มีฝีมือดีทั้งหลายมาถวายการรักษา
เท่าไรก็ไม่หาย หมอชีวก ได้รับเชิญไปยังกรุงอุชเชนี เพื่อถวายการรักษา วิธี
รักษาก็คือ ให้ท้าวเธอทานเนยใสผสมเครื่องปรุงยามิรสผาด

หมอชีวก รู้ว่าเมื่อให้พระราชทานเนยใสแล้ว จะมีอาการเรอ ซึ่งจะทำให้
ท้าวเธอโกรธ ดังนั้น จึงได้ขอพระราชทานข้างภักทวดี สบโอกาสจึงได้รับขึ้น
ข้างหนีออกไปจากกรุงอุชเชนีทันที พระเจ้าจันทปัทมโศตทรงหายจากอาการประชวร
แล้วได้รับสั่งให้ทาสกาะ ผู้สามารถเดินทางได้วันละ ๖๐ โยชน์ไปตาม

หมอชีวกเดินทางถึงมครรัฐโดยสวัสดิภาพ พอดีกับที่ทาสกาะตามมาทัน
ในเช้าของวันรุ่งขึ้น ภายหลังหมอชีวกก็ได้มอบข้างภักทวดีคืนให้ทาสกาะ โดยให้
เขาไปทูลพระราชว่า ท่านไม่ประสงค์จะกลับไปรับรางวัลใดๆ คิดเสียว่าเป็นการ
รักษาไปตามหน้าที่ของแพทย์

^{๕๒} วิ. มห. (ไทย) ๕/ ๓๓๔/ ๑๕๑- ๑๕๓.

๒.๔.๔ ช้างกษัตริย์

กษัตริย์^{๕๓} เป็นช้างทรงของพระเจ้าทูลเกล้าฯ ในวันที่พระเจ้าทูลเกล้าฯ มิณีประสูติ พญาช้างจากตระกูลทนต์ ได้พาลูกช้างมาปล่อยไว้ในเมือง ชาวประมงชื่อกษัตริย์ไปพบลูกช้างแล้วนำความมากราบทูลแด่พระราช (พระเจ้ากัณฑ์วิเศษ) พระองค์ทรงให้นายหัตถาจารย์ไปพามาเลี้ยงดู และตั้งชื่อตามชื่อของชาวประมงผู้นั้น

ราชกุมารคามินิทรงเจริญโดยลำดับ จนกระทั่งมีพระชนม์ได้ ๑๖ พรรษา และพญาช้างกษัตริย์ก็ได้เติบโต ร่างกายใหญ่เป็นช้างตัวประเสริฐ ด้วยลักษณะด้วยรูปร่าง ด้วยคุณสมบัติ คือความเก่งกล้า และความว่องไว^{๕๔}

เมื่อพระบิดา (พระเจ้ากัณฑ์วิเศษ) ของพระเจ้าทูลเกล้าฯสวรรคต สิริอายุรวมได้ ๖๔ พรรษา เท่ากับจำนวนพระวิหาร ๖๔ แห่งที่พระองค์ทรงสร้าง เจ้าชายวิเศษ ซึ่งเป็นโอรสองค์น้องได้ทรัพย์สินของราชมารดา (พระนางวิหารเทวี) และช้างเชือกนี้ด้วยแล้วหนีไป^{๕๕}

มีเหตุการณ์ที่สำคัญ ได้แก่ สงครามระหว่างพระเจ้าทูลเกล้าฯกับพระอนุชา พระเจ้าทูลเกล้าฯทรงม้าพระที่นั่ง เจ้าชายวิเศษทรงช้างกษัตริย์ เมื่อทั้งสองพระองค์เผชิญหน้ากัน เจ้าชายทูลเกล้าฯ ทรงม้าพระที่นั่งวิ่งวน ทำให้ช้างกษัตริย์ตกอยู่ในวงล้อม พระองค์ทรงบังคับให้ม้าพระที่นั่งกระโดดขึ้นไปสูงกว่าช้าง

^{๕๓} กรมศิลปากร, โลกทิพย์สาร พระสังฆราชเมธีกร รจนา แปลโดย น.อ. (พิเศษ) แย้ม ประพัฒน์ทอง, หน้า ๕๓.

^{๕๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๔.

^{๕๕} นาวาอากาศโท จลาต บุญลอย และคณะ, พจนานุกรม บาลี - สันสกฤต - ไทย - อังกฤษ, (กรุงเทพมหานคร : แพร่พิทยาอินเตอร์เนชั่นแนล พ.ศ.๒๕๖๕), หน้า ๕๔๐๕-๕๔๐๖.

พระที่นั่งของเจ้าชายติสสะ พอได้จังหวะ พระองค์ได้ทรงพุ่งหอกไปถูกแผ่นหนังที่
หลังของช้าง ทำให้ไพร่พลของเจ้าชายติสสะแตกตื่นอลหม่านขนานใหญ่^{๕๖}

ช้างกษัตริย์ คิดว่าคนที่นั่งบนหลังของตนนั้นเป็นเหมือนผู้หญิง
บกร่องในการบัญชาการรบ ก็โกรธจึงได้สะบัดเจ้าชายติสสะตกลงมา พญาช้าง
วิ่งเข้าไปหาเจ้าชายทูลฐคามินีผู้เป็นเจ้านายเดิม และอยู่รับใช้พระองค์จนสิ้นรัชสมัย^{๕๗}

ช้างกษัตริย์มีส่วนสำคัญในการรณรงค์กับพวกทมิฬ งานชิ้นสำคัญๆ เช่น
การยึดเมืองวิจิตปุระ ในการยุทธหัตถีกันระหว่างพระเจ้าเอพาระกับเจ้าชายทูลฐคามินี
ช้างกษัตริย์ได้เข้าชนช้างของพระเจ้าเอพาระชื่อ มหาบรรพต พ่ายแพ้ไป^{๕๘}

ช้างกษัตริย์ออกรบคู่กับพระเจ้าทูลฐคามินี ๒๘ ครั้ง โดยไม่ยอมถอยหนี
ศัตรูแม้แต่ครั้งเดียว มีอยู่ครั้งหลังสุดคือ พระเจ้าทูลฐคามินีสู้รบกับขุนพลทมิฬชื่อ
ภัลลุกะ ช้างกษัตริย์ถอยหนี เป็นเหตุให้พระเจ้าทูลฐคามินีทรงสงสัย ภัลลุกะได้ใจก็
บุกเข้าประชิดเฉพาพระพักตร์ของพระเจ้าทูลฐคามินี แล้วได้กล่าววาจาเยาะเย้ยถาก
ถาง สุดท้ายแล้ว ภัลลุกะก็ถูกขุนพลบุสสเทพยิงลูกธนูใส่ปากจนเสียชีวิต แสดงว่า
ที่ช้างกษัตริย์ถอยหลังให้ศัตรู เพราะต้องการเลือกชัยภูมิที่เหมาะสม และมีชัยชนะ
เหนือศัตรูผู้ประมาท โดยง่ายดาย^{๕๙}

๒.๔.๕ ช้างเอราวัณ

^{๕๖} กรมศิลปากร, โลกที่ปกสาร พระสังฆราชเมธีจักร ोजना แปลโดย น.อ. (พิเศษ) แยม ประพัฒน์
ทอง, หน้า ๕๗.

^{๕๗} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๕๗.

^{๕๘} นาวาอากาศโท ฉลาด บุญลอย และคณะ, พจนานุกรม บาลี - สันสกฤต - ไทย - อังกฤษ, หน้า
๕๔๐๖.

^{๕๙} กรมศิลปากร, โลกที่ปกสาร พระสังฆราชเมธีจักร ोजना แปลโดย น.อ. (พิเศษ) แยม
ประพัฒน์ทอง, หน้า ๑๐๑.

ข้างเอราวัณ เป็นช้างที่เทพบุตรแปลงกาย ไม่ใช่สัตว์เครื่องจนา เป็นช้างทรงของพระอินทร์ในเทวโลก ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า “พญาข้างเอราวัณก็มาอยู่ที่ประชุมของภิกษุทั้งหลาย”^{๑๐๐} เพราะพญาข้างเอราวัณเมื่อได้ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้าแล้ว ก็มีความยินดีเปล่งสาธุการถวายพระพุทธองค์ ก่อนที่จะกลับไปเทวโลก^{๑๐๑} นี้แสดงว่า ข้างเอราวัณเป็นเทพบุตร

ในอรรถกถาพระสูตร^{๑๐๒} และอรรถกถาพระอภิธรรม^{๑๐๓} ข้างเอราวัณหมายถึง เทพบุตรชื่อเอราวัณ ในคัมภีร์โลกบัญญัติ กล่าวถึงข้างเอราวัณไว้ว่า พญาข้างเอราวัณเป็นเทวดาผู้เป็นพาหนะ เป็นช้างทิพย์^{๑๐๔} ที่เทพบุตรนิรมิตขึ้น สูง ๑๕๐ โยชน์ เพื่อรับใช้พระอินทร์ มีเศียร ๓๓ เศียร แต่ละเศียรมี ๗ งา แต่ละงามีสระอยู่ ๗ สระมีความยาว ๕๐ โยชน์ หรือ ๔๐๐,๐๐๐ วา แต่ละสระมีกอบัวอยู่ ๗ กอ แต่ละกอมมี ๗ ดอก แต่ละดอกมี ๗ กลีบ แต่ละกลีบนางฟ้าพื่อน้ำอยู่ ๗ องค์ แต่ละองค์ก็มีบริวารอยู่ ๗ องค์^{๑๐๕}

ข้างเอราวัณมีงาทั้งหมด ๒๓๑ งา มีสระบัว ๑,๖๑๗ สระ มีกอบัว ๑๑,๓๗๕ กอ มีดอกบัว ๗๕,๒๓๓ ดอก กลีบดอกบัวมีทั้งหมด ๕๕๔,๖๓๑ กลีบ มีนางฟ้า ๓,๘๘๒,๔๑๗ องค์ และบริวารของนางฟ้าอีก ๒๗,๑๗๖,๕๑๕ นาง (ยี่สิบเจ็ดล้านหนึ่งแสนเจ็ดหมื่นหกพันเก้าร้อยสิบเก้าองค์)^{๑๐๖} ในคัมภีร์โลกที่ปกสาร กล่าวว่า

^{๑๐๐} ที. ม. (ไทย) ๑๐/๓๓๘/ ๒๖๖.

^{๑๐๑} พุ. ส. (ไทย) ๒๕/ ๓๘๒/ ๕๕๘.

^{๑๐๒} พุ. ส. อ. (บาลี) ๒/๓๘๒ / ๑๘๘.

^{๑๐๓} อภิ. ปญจ. อ. ๘๖๕/ ๓๑๒.

^{๑๐๔} หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร, โลกบัญญัติ พระสังฆธรรมโฆษเระ รจนา แปลโดยศาสตราจารย์ นาวาอากาศเอก (พิเศษ) เยี่ยม ประพัฒน์ทอง ป. ๕.๕, อ.ด. (กิตติมศักดิ์), (กรุงเทพมหานคร : หก. โรงพิมพ์อักษรไทย (น.ส.พ. ฟ้ามืองไทย), ๒๕๒๘), หน้า ๕๑.

^{๑๐๕} หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร, โลกูปัตติ อรุณวดีสูตร ปฐมมุล ปฐมกัป และมุลตรันไตรย, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๓๓), หน้า ๑๐๔.

^{๑๐๖} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๐๔.

บริวารทั้งหมดมี ๑,๓๓๑, ๖๖๕,๐๓๑ นาง (หนึ่งพันสามร้อยสามสิบเอ็ดล้านหกแสน หกหมื่นเก้าพันสามสิบเอ็ดนาง) นางเทพธิดามีมากถึง ๑,๕๐๐,๒๔๘,๔๓๓ องค์ (หนึ่งพันเก้าร้อยสี่แสนสี่หมื่นแปดพันสี่ร้อยสามสิบสามองค์)^{๑๑๗}

ไตรภูมิพระร่วง ช้างเอราวัณมีชื่อเรียกอีกคือ ไอยราพต ไอยราพัฒเทว บุตร และไอยราวัณเทพบุตร มีถิ่นอาศัยอยู่ที่เขาพระสุเมรุราช เวลาที่พระอินทร์ จะเสด็จไปประพาส ณ ที่แห่งใด เอราวัณเทพบุตรก็จะนิรมิตตัวเป็นช้างเผือกตัว หนึ่งใหญ่โตนัก โดยสูงได้ ๑,๒๐๐,๐๐๐ วา มีเศียร ๓๓ เศียร^{๑๑๘} ประวัติ ความเป็นมาของช้างเอราวัณปรากฏในคัมภีร์ธรรมบท^{๑๑๙} โดยมีเรื่องเล่าว่า เมื่อครั้งที่ เกิดเป็นช้างในโลกมนุษย์ เดิมทีได้เป็นราชพาหนะ ถูกสั่งให้เหยียบมฆมาณพกับ สหายอีก ๓๒ คน โดยที่นายบ้านไม่พอใจมฆมาณพกับเพื่อน ๓๒ คน ในข้อ กล่าวหาว่าเป็นโจร เพราะนายบ้านชักชวนให้มฆมาณพทำบาปอกุศลกรรม เช่น เข้าป่าแล้วฆ่าสัตว์ นำปลาและเนื้อมา คิมสุราเมรัย และประกอบกิจการงานต่าง ๆ มฆมาณพจึงได้ปฏิเสธข้อเสนอของนายบ้าน

นายบ้านไม่พอใจจึงได้ใส่ร้ายป้ายสี แล้วไปกราบทูลเรื่องทั้งหมดถวาย พระราชา โดยที่ยังไม่ได้ทรงพิจารณาคดีอย่างถี่ถ้วน พระราชาก็ทรงรับสั่งให้ลง อาญาฆมาณพทันที มฆมาณพสั่งให้สหายทั้ง ๓๒ คน แผ่เมตตาให้พระราชา นาย บ้าน ช้าง และให้แก่ตัวเอง พอช้างได้รับพลังแห่งความเมตตา จึงไม่กล้าเหยียบ

วิธีนับจำนวนบริวารช้างเอราวัณ เริ่มที่จำนวนเศียร ๓๓ คูณ ๗ จะได้ ๒๓๑ ชุดท้ายเอา ๓,๘๘๒,๔๑๓ คูณ ๗ จำนวนที่ได้ ๒๗,๑๗๖, ๕๑๕)

^{๑๑๗} กรมศิลปากร, โลกทิปถสาร พระสังฆราชเมธีกร รจนา แปลโดย น.อ. (พิเศษ) แย้ม ประพัฒน์ทอง, หน้า ๗๖.

^{๑๑๘} องค์การค้ำของคุรุสภา, ไตรภูมิถก หรือ ไตรภูมิพระร่วง พระราชนิพนธ์ พญาลิไทย, พิมพ์ ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์องค์การคุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๔๕), หน้า ๒๑๒ - ๒๑๔.

^{๑๑๙} คณะกรรมการแผนกตำรา มหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์, พระธรรมปทัฏฐกถา แปลภาค ๒, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๑๓), หน้า ๑๔๖ - ๑๕๐.

เมื่อพระราชาทรงได้รับรายงาน ทรงรู้สึกแปลกพระทัยว่า ช้างกลัวคนมาก จึงไม่กล้าเหยียบ จึงสั่งให้ควาญช้างเอาเถื่อมาคลุมร่างของมาณพทั้ง ๓๓ คนไว้ พอควาญช้างใส่ช้างเข้าไปใกล้ ช้างก็ได้แต่ถอยหนีอยู่หลายครั้ง ในที่สุด พระราชาก็ทรงรับสั่งให้มณเฑาะพพร้อมกับสหายทั้งหมดเข้าเฝ้า ทรงสอบถามข้อเท็จจริง

หลังจากที่พระราชาทรงทราบความจริงแล้ว จึงได้สั่งลงโทษนายบ้าน แล้วทรงแต่งตั้งให้มณเฑาะพเป็นนายบ้านแทน พร้อมกับพระราชทานช้างเชือกนั้นให้ด้วย เขาได้นำเพ็ญสาธารณะประโยชน์ไว้มากมาย ช้างก็ได้ช่วยงานขนสัมภาระต่างๆ ในการสร้างถนนหนทาง ต่อมา เมื่อช้างล้มแล้ว เพราะผลบุญที่ได้เคยสร้างไว้ ส่งผลให้ช้างไปเกิดเป็นเทพบุตรนามว่า เอรಾವัณ

กล่าวโดยสรุป ในวรรณคดีพระพุทธศาสนา ช้างแบ่งออกได้เป็น ๑๐ ประเภท ตามลักษณะของแต่ละสกุล ได้แก่ ตระกูลช้างกาฬวณะ ช้างที่ส่งเสียงร้อง และมีลักษณะสีเหมือนปีกกา (สีดำ) เพราะเกิดช้างกาฬคีรี เป็นต้น การเรียกชื่อช้างก็เรียกตามประเภทและลักษณะ ช้างที่มีรูปร่างใหญ่โต สวยงามตามลักษณะคชลักษณ์ ชื่อนาคะ

ในความหมายเชิงคติธรรม นาคะ (ช้างตัวประเสริฐ) เป็นชื่อเรียกพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระอรหันต์ ส่วนหลักธรรมในพระพุทธศาสนาเป็นต้นว่า โสรัจจะและอวิหิงสาเปรียบได้กับเท้าหน้าทั้งสองของช้าง

ในด้านประวัติและความเป็นมาของช้าง พบว่า มหิพามุขเป็นช้างทรงมงคลหัตถ์ของพระเจ้าพรหมทัต ช้างปัจฉิมนาเคนทร์ เป็นช้างที่มาจากตระกูลฉัททันต์ พาหนะคู่ทานบารมีของพระเวสสันดร นางช้างภัททวดี เป็นช้างของพระเจ้าจันทรปิซโชต ภายหลังตกเป็นสมบัติของพระเจ้าอุเทน ช้างกุตทล เป็นช้างที่มาจากตระกูลฉัททันต์ พาหนะคู่พระบารมีของพระเจ้าทูลุคามิณี และช้างเอรಾವัณ เป็นช้างที่ไอยราวัณเทพบุตรแปลงกาย มิใช่สัตว์ดิรัจฉาน เป็นพาหนะให้พระอินทร์และเทพบุตรทั้ง ๓๒ เสด็จท่องเที่ยวไปยังที่ต่างๆ ในเทวโลก

บทที่ ๓ ความเกี่ยวข้องของช้างกับพระพุทธศาสนา

ในสังคมของผู้ที่นับถือพระพุทธศาสนาเชื่อว่า ช้างเป็นอดีตชาติของพระพุทธเจ้าปาง เสวยพระชาติเป็นพระโพธิสัตว์ เป็นสัตว์มงคลคู่พระบารมีของพระเจ้าจักรพรรดิ ตลอดจนเชื่อว่า เป็นช้างมหามงคลคู่ทานบารมีของพระเวสสันดร คติดังกล่าว คือประเด็นปัญหามาไปสู่การศึกษาเรื่องช้าง ที่เกี่ยวข้องับพระพุทธศาสนาในแง่มุมต่างๆ เช่น ในเรื่องทาน ความไม่ประมาท ความอดทน

๓.๑ ความเกี่ยวข้องของช้างกับพระพุทธศาสนาด้านคุณธรรม

๓.๑.๑ ทาน

คำว่า ทาน หมายถึง การให้สิ่งของหรือ การให้ธรรม^{๑๑๑} การให้สิ่งของ เรียกว่าอามิสทาน^{๑๑๑} การแนะนำข้อปฏิบัติเพื่อบรรลุมรรคธรรม (พระนิพพาน) เรียกว่าธัมมทาน^{๑๑๒}

อามิสทาน เป็นการให้เพื่อช่วยเหลือ ส่วนธรรมทาน เป็นการให้เพื่อให้บุคคลสามารถพึ่งตัวเองได้ และจัดเป็นการให้ที่ประเสริฐสุด

ช้างที่มีความเกี่ยวข้องับทานทั้งทางตรงและทางอ้อม โดยตรงก็คือ ช้างถวายทานเอง คือ ในอดีตของพระอัมพปิณฑชยเถระ และพระปทุมเกสิยเถระ โดย

^{๑๑๑} อจ. ทศ. (บาลี) ๒๐/๑๔๒/๑๒๐.

^{๑๑๑} อจ. ทศ. อ. (ไทย) ๒/๑๔๒/๖๘.

^{๑๑๒} อจ. ทศ. อ. (บาลี) ๒/๑๔๒/๖๒.

อ้อมได้แก่ ผู้ที่ถวายทานไม่ว่าจะเป็นพระโพธิสัตว์ พระราชา พระเถระ พระเถรี อานิสงส์ที่ได้จากการถวายทานนั้นล้วนแล้วแต่มีช้างเป็นพาหนะ บุคคลนั้นจะไปเกิดเป็นเทวดาหรือมนุษย์ หรือแม้แต่การประกาศความเป็นพระอรหันต์ พระเถระและพระเถรีเหล่านั้น ก็ได้ยกเอาช้างมาเปรียบเทียบคุณวิเศษที่ท่านเหล่านั้นได้รับบรรลุ เหมือนกับช้างตัวที่พ้นจากพันธนาการ ย่อมใช้ชีวิตอยู่อย่างอิสระ

ช้างถวายทาน ปรากฏในอัมพปิตทปิฎกเถราปทาน ได้แก่ ประวัติในอดีตชาติของพระอัมพปิตทปิฎกเถระ เมื่อครั้งที่ท่านเกิดเป็นช้าง ดังข้อความว่า

ครั้งนั้น ข้าพเจ้าเป็นพญาช้างมิงางอนงาม
เหมาะที่จะเป็นราชพาหนะ
เที่ยวอยู่ในป่าใหญ่ ได้เห็นพระผู้ทรงเป็นผู้นำสัตว์โลก
ข้าพเจ้าได้หิบบินม่อม่วงมาถวายพระศาสดา
พระมหาวีระพระนามว่าสิทธัตถะ ผู้ทรงเป็นผู้นำสัตว์โลกทรงรับแล้ว^{๑๑๓}

ในปฐมเทศสรีเถราปทาน^{๑๑๔} กล่าวถึง ประวัติในอดีตชาติของพระปฐมเทศสรีเถระ เมื่อครั้งที่ท่านเกิดเป็นช้างพลายตระกูลมาตังคะ อาศัยอยู่ใกล้ที่พักของพระปัจเจกพุทธเจ้า มีความเลื่อมใส ได้ไปรอยเกสรดอกบัวบูชาพระปัจเจกพุทธเจ้าเหล่านั้น เพราะผลแห่งการบูชานี้เป็นเหตุให้ท่านไปเกิดในสวรรค์ตลอดกัปหนึ่ง ในกัปที่ ๕๑ นับจากกัปนี้ ท่านก็ไม่รู้จักทุกคติภูมิเลย นั่นคือ ได้เกิดในภพภูมิที่มีแต่ความสุข และในชาติสุดท้ายนี้ ได้รับบรรลุพระอรหันต์พร้อมด้วยคุณวิเศษ^{๑๑๕}

บุคคลผู้ให้ช้างเป็นทาน ได้แก่ พระเวสสันดรโพธิสัตว์ พระมหาอุปราชาโพธิสัตว์ มีเนื้อความโดยย่อดังนี้

๑) พระเวสสันดรโพธิสัตว์ ถวายช้างปัจเจกชนแก่พราหมณ์แปดคน รวมทั้งได้ถวายทานอันยิ่งใหญ่ เรียกว่า สัตตสคคมหาทาน สิ่งของพระราชทานมีอยู่ ๗ หมวดๆละ ๗๐๐

^{๑๑๓} จุ. อป. (ไทย) ๓๓/ ๗๒ - ๗๓/ ๗๑.

^{๑๑๔} จุ. อป. (ไทย) ๓๒/๑/๔๖๒.

^{๑๑๕} คุณวิเศษ ได้แก่ ๑) ปฏิสัมภิตา ๔ ๒) วิโมกข์ ๘ ๓) อภิญาณะ.

คือ ช้าง ม้า รถ ทาสหญิง ทาสชาย โคนม และนางสนม ปรากฏในกัณฑ์ทานกัณฑ์
ดังข้อความว่า

พระเวสสันดรได้พระราชทานช้าง ๓๐๐ เชือก
ที่ประดับด้วยเครื่องอสังการทั้งปวง
อันมีสายรัดทองและสัปคับทอง^{๑๑๖}

๒) พระมหาอุปราชาโพธิสัตว์ ถวายช้างอัญชนะวรรณแก่พราหมณ์ชาวแคว้นกาลิงคะ
ที่มาทูลขอ เพื่อแลกช้างกับทองคำ แต่พระมหาอุปราชาโพธิสัตว์ยินดียกช้างอัญชนะวรรณให้
เป็นทานแก่พราหมณ์ทั้งแปด เพื่อนำไปไว้ในแคว้นกาลิงคะ ดังที่พระอุปราชาโพธิสัตว์ตอบว่า

พราหมณ์ทั้งหลาย เราจะให้พญาช้างนี้ที่สมควรแก่พระราช
เหมาะที่พระราชจะทรงใช้สอย มียศ ประดับตกแต่งอย่างสวยงาม
ปกคลุมกระพองด้วยข่ายทองคำแก่พวกท่านพร้อมทั้งนายควาญ
พวกท่านจงไปตามปรารถนาเถิด^{๑๑๗}

การให้ทานในลักษณะเช่นนี้ จัดเป็นวิวัฏฏนิสสิตทาน ได้แก่ การทำบุญที่ไม่มี
ความปรารถนาใน โภคสมบัติและภวสมบัติ ปรารถนาแต่สัมมาสัมโพธิญาณ ปัจเจกโพธิญาณ
อัครสาวกโพธิญาณ มหาสาวกโพธิญาณ และปกคิสาวกโพธิญาณ อย่างใดอย่างหนึ่ง
เท่านั้น^{๑๑๘}

^{๑๑๖} พุ. ขา. (ไทย) ๒๘/๑๓๕๖/๔๖๓.

^{๑๑๗} พุ. ขา. (ไทย) ๒๗/๓๘/๑๓๗.

^{๑๑๘} พระสัทธรรมโชติกะ ชัมมาจริยะ, ปรมัตถโชติกะ มหาอภิธรรมมัตถสังคหฎีกา, ปริเฉทที่ ๕ เล่ม ๒, (กรุงเทพฯ มหานคร : โรงพิมพ์ ทิพยวิสุทธี, ๒๕๓๕), หน้า ๑๖๔.

๓) พระราชา ในอดีตชาติของพระสិขีพุทธเจ้า เมื่อครั้งที่พระองค์เป็นกษัตริย์มีนามว่า อรินทมะ ก็ได้ถวายพาหนะคือช้างแก่พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ดังข้อความว่า “เราได้ทำราชพาหนะคือช้างให้เป็นของสมควรแก่สมณะ แล้วนำไปถวาย ทำจิตของเราให้ตั้งมั่นเป็นนิคัย”^{๑๑๕}

๔) พระพุทธสาวก พระหัตถิทายกเถระ^{๑๒๐} ในอดีตชาติท่านได้ถวายช้างตัวประเสริฐ มีงาอนงาม แต่พระผู้มีพระภาคพระนามว่าสิทธัตถะ เพราะผลแห่งทาน ท่านได้ไปเกิดแต่

ในสุคติภูมิเท่านั้น และได้เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิถึง ๑๖ ชาติ

พระรัฐบาล (ผู้บวชด้วยศรัทธา) ในอดีตชาติของท่านได้ถวายช้างเป็นทานเช่นกัน ในความว่า

ข้าพเจ้าได้ถวายช้างประเสริฐ มีงาอนงาม
สมควรเป็นพาหนะแก่พระผู้มีพระภาคพระนามว่าปทุมุตตระ
ผู้เจริญที่สุดในโลก ผู้คงที่
พญาช้างนั้นงางามด้วยเสวตฉัตร
พร้อมทั้งเครื่องประดับและควาญช้าง^{๑๒๑}

หลังจากนั้น ท่านได้ตีราคาช้างพร้อมทั้งเครื่องประดับ แล้วได้นำทรัพย์สินที่ได้จากการประมูลทั้งหมดไปสร้างที่อยู่อาศัยสำหรับพระสงฆ์ มอบถวายเป็นถาวรวัตถุแก่พระพุทธานุชาต จัดเป็นการถวายทานที่ไม่ปรารถนาในสมบัติของมนุษย์ และเป็นทานประเภทวิภูฏานิสสิตทาน

ในทางพระพุทธศาสนา ทานที่บุคคลให้แล้วในบุคคลผู้ควรรับที่มีศีล อาทิ พระภิกษุ หรือแม้แต่ในบุคคลนอกศาสนาที่เป็นปุถุชนที่มีศีลเป็นพื้น ผู้ไม่โอ้อวด ไม่มีมารยา ไม่เบียดเบียนผู้อื่น เลี้ยงชีวิตด้วยอาชีพที่สุจริต^{๑๒๒} ก็ชื่อว่ามีอานิสงส์เช่นกัน อานิสงส์ของการให้ทานมี ๕ ประการ^{๑๒๓} คือ

^{๑๑๕} พุ. พุทฺธ. (ไทย) ๓๓/๑๑/๖๕๑.

^{๑๒๐} พุ. อป. (ไทย) ๓๒/๑๓๗๕.

^{๑๒๑} พุ. อป. (ไทย) ๓๓/๑๓๕-๑๘๐/๓๖๑.

^{๑๒๒} ม. อุ.อ. (บาลี) ๓/๓๗๕/๒๒๕.

^{๑๒๓} อัง ปญจก. (ไทย) ๒๒/๓๕/๕๖.

๑. ผู้ให้ทานย่อมเป็นที่รักที่พอใจของคนหมู่มาก
๒. สัตบุรุษผู้สงบยอมคบหาผู้ให้ทาน
๓. กิตติศัพท์อันงามของผู้ให้ทานย่อมขจรไป
๔. ผู้ให้ทานย่อมไม่ห่างเหินจากกรรมของคฤหัสถ์
๕. ผู้ให้ทานหลังจากตายแล้วย่อมเกิดในสุคติโลกสวรรค์

อานิสงส์ของการให้ทานในวรรณคดีพระพุทธศาสนา ที่ซึ่งเข้าไปเกี่ยวข้องกับทั้งทางตรงและทางอ้อม ปรากฏในคัมภีร์อุปทานหลายแห่ง คือ พระเอกาสยนทายกเถระ ท่านได้ถวายอาสนะที่เดียวแต่พระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ เป็นเหตุให้ท่านได้ยานคือช้าง^{๑๒๔}

ในอดีตชาติของพระโสณณกิงกนิยเถระ ในขณะที่ท่านป่วยได้ก่อสตูปที่อุดมไว้ชายหาด แล้วน้อมระลึกถึงพระพุทธเจ้าพระนามว่า อัลดทัสสี พร้อมกับปรณินิบัติพระสตูป เหมือนกับปรณินิบัติพระพุทธเจ้าเฉพาะพระพักตร์ การกระทำเช่นนั้นส่งผลให้ท่านไปเกิดในเทวโลก มีช้างตระกูลมาตังคะตมัมสามแห่งอายุ ๖๐ ปี จำนวน ๘๔,๐๐๐ เชือก ประดับตกแต่งสวยงามคอยรับใช้บำรุง^{๑๒๕}

พระภัททาลิกเถระ ในอดีตชาติท่านได้กวาดอาศรม แล้วปักไม้เป็น ๔ เสา ทำเป็นมณฑปถวายพระพุทธเจ้าพระนามว่า สุเมธะ เป็นเหตุให้ท่านได้ช้างมาตังคะ ๖๐,๐๐๐ เชือก แวดล้อมอยู่ รื่นรมย์อยู่ในเทวโลก^{๑๒๖}

หลักฐานข้างต้น เป็นการกล่าวถึงอานิสงส์ของการถวายทานที่มีช้างเป็นพาหนะ ซึ่งเป็นเรื่องในอดีตชาติของพุทธสาวก ท่านเหล่านั้นได้เล่าประวัติในอดีตชาติของตน ว่ามีความเป็นมาอย่างไร แสดงให้เห็นว่าท่านในพระพุทธศาสนานั้น มีอานิสงส์ส่งผลให้ผู้ถวายไปสู่ภพภูมิที่เป็นสุคติทั้งสิ้น

อย่างไรก็ตาม แม้แต่อดีตชาติของเทพบุตร เทพธิดา บุตรของเปรต ซึ่งได้ช้างเป็นพาหนะ ก็ยังมีปรากฏในคัมภีร์อุปทานเช่นกัน

^{๑๒๔} พุ. อุป. (ไทย) ๓๓/๕๑/๓๘.

^{๑๒๕} พุ. อุป. (ไทย) ๓๓/๑๔๘/๕๓.

^{๑๒๖} พุ. อุป. (ไทย) ๓๓/๑๒/๓.

ในปฐมนาควิมาน^{๑๒๗} พระมหาโมคคัลลานะได้เห็นสมบัติของเทพบุตร คือ ช้างเผือก ไม่มีตำหนิ มีงอนงาม ทรงพลัง สามารถไปได้เร็วมาก ซึ่งเทพบุตรจับจีแล้วเหาะมา จึงได้ถามถึงสาเหตุแห่งการได้อานิสงส์เช่นนั้น เทพบุตรตอบพระเถระว่า เหตุที่ได้ช้างทิพย์เป็นพาหนะ นั้น ก็เพราะในอดีตท่านได้นำดอกไม้ไปบูชาพระสถูปของพระพุทธเจ้าพระนามว่า กัสสปะ

ในทุติยวิมาน^{๑๒๘} พระโมคคัลลานะก็ได้ถามเทพบุตรที่ทรงช้างใหญ่ เพื่อปลอดตัวประเสริฐ ที่แวดล้อมด้วยหมูนางอัปสร เทียววนเวียนอยู่ตามป่าเช่นกันว่า เป็นเพราะอะไร จึงทำให้เทพบุตรได้ช้างทิพย์เป็นพาหนะ เทพบุตรตอบว่า เมื่อครั้งที่ท่านเป็นมนุษย์ได้เคยรักษาศิลห้ำ และได้ถวายข้าน้ำเป็นทานอย่างไพบูลย์โดยเคารพ

ในตติยวิมาน^{๑๒๙} บุรุษผู้เป็นบัณฑิตคนหนึ่ง เห็นเทพบุตรที่มีช้างเผือกเป็นยานทิพย์ มีเสียงดนตรีประโคมกึกก้อง พร้อมเหล่าบริวารมากมายบูชาอยู่ในอากาศ จึงได้เรียนถามเทพบุตรตอบว่า ที่จริงแล้วท่านไม่ใช่เทวดา คนธรรพ์ หรือท้าวสักกปุรินททะ เป็นเพียงเทพบุตรชาวสุธัมมา เหตุที่ได้เกิดเป็นเทพบุตร เพราะในอดีตชาติเคยถวายอาคารมุงบังด้วยใบอ้อย อาคารมุงบังด้วยหญ้า อาคารมุงบังด้วยผ้า

ในนาควิมาน^{๑๓๐} พระวังคีสะเถระ ถามเทพธิดาผู้ประดับองค์ทรงเครื่อง จี๋ช้างตัวประเสริฐ รูปร่างใหญ่โต ประดับด้วยแก้วและทอง ตระพองก็มีข้ายทองคลุม ว่านางได้สมบัติเช่นนั้นเพราะอะไร นางตอบว่า นี่เป็นอานิสงส์ของการถวายผ้าคู่หนึ่งแด่พระพุทธเจ้า เป็นเหตุให้นางบังเกิดในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์

ในกฤษณวิมาน^{๑๓๑} พระมหาโมคคัลลานะ เห็นเทพธิดาผู้มีดวงตางามดังกลีบประทุม จี๋ช้างที่ประดับประดาด้วยแก้วนานาประการ น่ารักใจ มีพลัง คล่องแคล่วว่องไว ท่องเที่ยวไปในอากาศ จึงได้ถามนางและได้คำตอบคือ ที่นางได้ช้างเป็นพาหนะ เพราะอานิสงส์แห่งการถวายอาสนะแก่พระอรหันต์

^{๑๒๗} พุ.วิ. (ไทย) ๒๖/๕๖๑/๑๑๗.

^{๑๒๘} พุ. วิ. (ไทย) ๒๖/๕๖๘/๑๑๘.

^{๑๒๙} พุ. วิ. (ไทย) ๒๖/๕๖๖/๑๑๙.

^{๑๓๐} พุ.วิ. (ไทย) ๒๖/๗๐๕/๘๑.

^{๑๓๑} พุ. วิ. (ไทย) ๒๖/๓๑/๖.

ยิ่งไปกว่านั้น ท้าวสักกเทวราช ยังได้ตรัสสรรเสริญอานิสงส์ของการถวายทาน ที่หญิงกำพร้า ผู้ถวายข้าวตั้งแต่พระมหากัสสปะ เป็นเหตุให้นางบังเกิดในสวรรค์ชั้นนิมมานรดี นามว่า อจามทายิกาเทพธิดา เพราะอานิสงส์แห่งการถวายข้าวตั้งของนาง มีค่ามากกว่าช้างมาตั้งคะเกิดในป่าหิมพานต์ ประมาณ ๑๐๐ เชือก ปรากฏในอจามทายิกาวิมาน^{๑๒๒}

ในนาคเปตวัตถุ^{๑๒๓} สังกิจจะสามเณร เห็นเปรตผู้เดินร้องไห้ตามพาหนะของลูกชาย จึงได้ถามถึงสาเหตุของการร้องไห้ เปรตได้ตอบสามเณรว่า ลูกชายคนโตของเธอได้ถวายทาน เพราะเขาเป็นคนมีความเห็นชอบ แต่ตัวเธอเป็นพวกมิจณาภิภูลี หลังจากตายแล้วลูกชายคนโตได้อานิสงส์ของการถวายทาน คือ ช้างเผือกชาติภุชชระเป็นพาหนะ มีความสุขสำราญ บันเทิงเบิกบานใจ

รวมความได้ว่า อานิสงส์ของการถวายทาน ไม่ว่าจะเป็ปัจจัยไทยธรรมชนิดใดๆ ก็ตาม ล้วนส่งผลดีคือ การทำให้ผู้ถวายอามิสทานนั้นๆ ไปบังเกิดในสุคติ มีช้าง เป็นต้น เป็นพาหนะ เสวยทิพยสมบัติในสวรรค์

ส่วนพระเถระและพระเถรี ผู้ที่ในอดีตได้เคยถวายทานแล้ว ได้ไปบังเกิดในเทวโลก และมนุษย์โลก มีช้างเป็นพาหนะ ปรากฏในคัมภีร์อุปทานจำนวนมากถึง ๖๐๑ เรื่อง^{๑๒๔} ได้แก่ เถรปทานภาค ๑ มี ๔๑๐ เรื่อง เถรปทานภาค ๒ มี ๑๕๑ เรื่อง เถรียาปทานมี ๔๐ เรื่อง (เว้นพุทธาปทาน ๑ เรื่อง ปัจเจกพุทธาปทาน ๔๐ เรื่อง)

พระเถระและพระเถรีเป็นต้นว่า พระตีณิกกณิกการุปุพิยเถระ พระปานธานียเถระ พระเวจจกทายกเถระ พระเอกาสนเถระ พระอุตตรเถระ พระเอฎุโปสิกาเถรี ล้วนแล้วแต่มีช้างเข้าไปเกี่ยวข้อง ท่านเหล่านั้นได้เคย ถวายดอกไม้บูชาพระพุทธเจ้าบ้าง ถวายรองเท้าบ้าง ถวายเวจจกฐีบ้าง ถวายอาสนะบ้าง เก็บดอกกัณณิการที่มีกลิ่นหอมคล้ายกลิ่นทิพย์เป็นพุทธบูชาบ้าง และรักษาอุโบสถศีล เป็นเหตุให้ได้ไปเกิดในเทวโลกมีช้างเป็นพาหนะดังตัวอย่างที่กล่าวมาข้างต้น

๓.๑.๒ ความไม่ประมาท

^{๑๒๒} พุ. วิ. (ไทย) ๒๖/๑๕๓/๓๔.

^{๑๒๓} พุ. เปต. (ไทย) ๒๖/๓๕/๑๘๐.

^{๑๒๔} ดูรายละเอียดใน พุ. อุป. (ไทย) เล่มที่ ๓๒ หน้าพิเศษ(๗) บทนำ.

ความไม่ประมาท คือ ความเป็นอยู่อย่างไม่ขาดสติ หรือความเพียรที่มีสติเป็นเครื่องเร่งเร้าและควบคุม ได้แก่ การดำเนินชีวิตโดยมีสติเป็นเครื่องกำกับความประพฤติปฏิบัติ และการกระทำทุกอย่าง ระมัดระวังตัว ไม่ยอมมถล่มไปในทางเสื่อม^{๑๓๕}

๑) ช้างติดหล่มกับความไม่ประมาท

พระพุทธเจ้าได้ทรงตั้งเตือนภิกษุทั้งหลายเรื่องความไม่ประมาท โดยยกเอาช้างแก่ตัวติดหล่มชื่อปาเวระกะ เปรียบเทียบระหว่างคนกับช้างในขณะที่ติดหล่มแล้ว สามารถยกตนให้ขึ้นจากหล่มได้ดังนี้

ช้างปาเวระกะ เป็นช้างของพระเจ้าโกศล สมัยที่ยังเป็นหนุ่ม เป็นสัตว์ที่มีกำลังมาก แต่กาลต่อมา เมื่อช้างแก่ตัวลงลมก็กำเริบ ทำให้พละกำลังลดน้อยถอยลงไปด้วย เวลาช้างลงสู่สระใหญ่แล้วติดหล่ม ก็ไม่สามารถยกตัวขึ้นฝั่งได้ ทำให้ประชาชนกล่าวกันว่า ช้างที่มีรูปเห็นปานนี้ ยังเป็นช้างทุพพลภาพได้

พระเจ้าโกศลได้สดับเรื่องนั้นแล้ว ก็ได้หาวิธีการที่จะยกช้างนั้นขึ้นจากหล่ม โดยมอบหมายภาระหน้าที่ให้แก่นายหัตถาจารย์ไปจัดแสดงการรบขึ้นที่นั่น คือ ให้ตีกลองรบ ช้างปาเวระกะถึงแม้จะเป็นช้างแก่ แต่เคยผ่านศึกสงครามมาแล้ว รวมทั้งได้รับการฝึกหัดมาอย่างดี เป็นเชื้อชาติแห่งสัตว์มีมานะ พอได้ยินเสียงกลองรบก็ลุกขึ้นโดยเร็ว ตั้งตนอยู่บนบกได้^{๑๓๖}

ฝ่ายภิกษุทั้งหลายเห็นเหตุการณ์นั้นแล้ว ก็ได้กราบทูลแก่พระพุทธเจ้า พระพุทธองค์ตรัสมีใจความว่า ช้างถอนตนขึ้นจากหล่มคือเปือกตมเป็นเรื่องปกติ พวกเขอต่างหากที่จมลงในหล่มคือกิเลสแล้ว จงรีบตั้งอยู่ในความไม่ประมาท มีความพยายามถอนตนขึ้นจากหล่มคือกิเลสให้จงได้ ดังพระพุทธดำรัสที่ว่า

^{๑๓๕} พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๖๗.

^{๑๓๕} ดูรายละเอียดใน ชู. อป. (ไทย) เล่มที่ ๑๒ หน้าพิเศษ(๗) บทนา.

^{๑๓๖} มหามกุฏราชวิทยาลัย, พระธรรมปทัฏฐกถาแปล ภาค ๗, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๑๕), หน้า ๒๓๕ - ๒๔๐.

เชอทั้งหลายจยอินดีในความไม่ประมาท

จตามรักษาจิตของตน

จถอนตนขึ้นจากหล่ม

เหมือนช้างกฤษฐที่จมลงในเปือกตม ถอนตนขึ้นได้จะนั้น^{๑๓๓}

๒) รอยเท้าช้างกับความไม่ประมาท

พระพุทธเจ้าทรงนำหลักธรรมที่เป็นกุศลทั้งหมด คือ อริยมรรคมีองค์ ๘ มาเปรียบเทียบด้วยรอยเท้าช้าง ดังพุทธคำรัสว่า

ภิกษุทั้งหลาย รอยเท้าสัตว์ที่เกี่ยวข้องไปบนแผ่นดินทั้งหมด รวมลงในรอยเท้าช้าง รอยเท้าช้างชาวโลกกล่าวว่เลิศกว่ารอยเท้าเหล่านั้น เพราะเป็นรอยเท้าใหญ่ แม้นันใด กุศลธรรมทั้งหมดก็ฉันนั้นเหมือนกัน มีความไม่ประมาทเป็นมูล รวมลงในความไม่ประมาท ความไม่ประมาทบัณฑิตกล่าวว่เลิศกว่ากุศลธรรมเหล่านั้น^{๑๓๔}

พระพุทธเจ้า ได้ทรงสรรเสริญความไม่ประมาทว่เป็นธรรมอันเอก เปรียบเทียบกับรอยเท้าช้างว่ “รอยเท้าช้าง ชาวโลกกล่าวว่เป็นเลิศกว่ารอยเท้าของสัตว์ทั้งหลาย เพราะรอยเท้าช้างเป็นรอยเท้าใหญ่ แม้นันใด ธรรมอย่างหนึ่งคือความไม่ประมาทที่บุคคลเจริญให้มากแล้ว ย่อมยึดไว้ได้ซึ่งประโยชน์ทั้งสอง คือ ประโยชน์ในภพนี้ และประโยชน์ในภพหน้า ก็ฉันนั้นเหมือนกัน”^{๑๓๕}

ในปฐมอัปมาทสูตร^{๑๓๖} พระพุทธเจ้า ได้ตรัสตอบปัญหาธรรมของพระเจ้าปเสนทิโกศล ในเรื่องความไม่ประมาท เนื้อหาสาระเหมือนกันกับอัปมาทสูตรที่พระพุทธองค์ได้ตรัสแก่พราหมณ์คนหนึ่ง

^{๑๓๓} พุ. ฐ. (ไทย) ๒๕/๓๒๓/๑๓๕.

^{๑๓๔} ส. ม. (ไทย) ๑๕/๑๔๐/๓๕.

^{๑๓๕} อญ. จก. (ไทย) ๒๒/๕๓/๕๒๓.

^{๑๓๖} ต.ส. (ไทย) ๑๕/๑๒๘/๑๕๑.

ในมหาหัตถิปโทปมสูตร^{๔๑} ว่าด้วยอุปมาด้วยรอยเท้าช้างสูตรใหญ่นั้น พระสารีบุตรเถระ ผู้เป็นอัครสาวกเบื้องขวา ผู้เลิศด้วยปัญญา ได้เรียกภิกษุทั้งหลายมาแล้ว กล่าวให้โอวาท โดยนำหลักธรรมคือ อริยสัจ ๔ เปรียบเทียบกับรอยเท้าช้าง

ในปทสูตร^{๔๒} พระพุทธเจ้าตรัสบทแห่งธรรมเป็นไปเพื่อความตรัสรู้ ๕ ประการ ได้แก่ สัทธินทรีย์ วิริยินทรีย์ สตินทรีย์ สมานินทรีย์ ปัญญินทรีย์ โดยอุปมาว่าในธรรม ๕ ประการนี้ ปัญญาจัดเป็นเลิศ เช่นเดียวกับรอยเท้าช้างเป็นเลิศกว่ารอยเท้าของสัตว์ทั้งหลายในโลกนี้

๓) ข้อเปรียบเทียบความเป็นพระอรหันต์กับรอยเท้าช้าง

พระพุทธเจ้า ได้ทรงเปรียบเทียบพระเกียรติกุณของพระองค์ ได้แก่ ความเป็นพระอรหันต์ วิชาและจรณะเป็นต้นกับรอยเท้าช้าง ปรากฏในจุฬหัตถิปโทปมสูตร^{๔๓} มีใจความสำคัญดังนี้

เหมือนพรานป่าผู้ฉลาด จะพึงเข้าไปสู่ป่าเป็นที่อยู่ของช้าง เห็นรอยเท้าช้างขนาดใหญ่ทั้งยาวและกว้าง และรอยเสียดสีในที่สูงนั้นของช้างฟังทั้งหลายชื่อวามนิกา (ฟังค่อม) บ้าง ฟังทั้งหลายชื่ออุจจาริกา (ฟังโย่งมีขนายดำแดง) บ้าง ฟังทั้งหลายชื่ออุจจารณุกา (ฟังโย่งมีขนายตุ้ม) บ้าง เขาได้เห็นรอยเพียงเท่านั้น ก็ยังไม่คว่นตัดสินใจว่า ช้างตัวนี้ใหญ่จริงหนอ พรานช้างนั้นตามรอยเท้าช้างนั้นไป เห็นที่ซึ่งงาและขาคนในที่สูง เห็นกิ่งไม้หักในที่สูง และแลเห็นตัวช้างนั้น โคนต้นไม้ที่กลางแจ้ง เดินอยู่ ยืนอยู่ หมอบ หรือนอนอยู่ จึงตัดสินใจว่า ช้างตัวนี้เองเป็นช้างตัวใหญ่ตัวนั้น แม้นฉันใด ข้ออุปมัยนี้ก็ฉันนั้น

๓.๑.๓ ความมอดทน

^{๔๑} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๐๐/๓๒^{๔๑} ส. ม. (ไทย) ๑๕/๑๔๐/๓๕.

^{๔๑} อ.จ.ภ.ก. (ไทย) ๒๒/๕๓/๕๒๓.

^{๔๑} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๒๘/๑๕๑.๕.

^{๔๒} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๕๒๔/๓๓๕.

^{๔๓} ม. ม. (ไทย) ๑๒/๒๕๑/๓๒๒.

ความอดทน คือ ทนลำบาก ทนตรากตรำ ทนเจ็บใจ ความหนักเอาเบา^{๑๔๔} เพื่อบรรลุจุดหมายที่ตั้งใจ^{๑๔๕} ออกล้นต่อความหนาว ความร้อน ความหิว ความกระหาย ต่อสัมผัสอันเกิดจากเหลือบยุง ลม แดด และสัตว์เลื้อยคลานทั้งหลาย ต่อถ้อยคำที่กล่าวร้าย ถ้อยคำที่ใส่ร้าย ต่อทุกขเวทนาคล้ายอย่างหนัก เผ็ดร้อน^{๑๔๕}

พระพุทธเจ้า ได้ทรงแสดงลักษณะของช้างที่มีความอดทนไว้ในนาคสูตร^{๑๔๖} ว่าด้วยองค์ประกอบของช้างต้น ๔ ประการ คือ

๑. เป็นสัตว์เชื่อฟัง
๒. เป็นสัตว์มาได้
๓. เป็นสัตว์อดทนได้
๔. เป็นสัตว์ไปได้ (ทุกแห่ง)

คุณสมบัติของช้างต้น ในข้อที่ ๓ พระพุทธเจ้าทรงอธิบายไว้ดังนี้ว่า “ช้างของพระราชาในโลกนี้เข้าสู่สมรภูมิแล้ว อดทนต่อการประหารด้วยหอก ดาบ ลูกศร ง้าว เสี่ยงกลอง บัณเฑาะว์ สังข์ และมโหระทึกที่กระหึ่ม ช้างของพระราชาเป็นสัตว์อดทนได้ เป็นอย่างนี้แล”^{๑๔๗}

แต่ก่อนที่ช้างจะอดทนต่อดาบ ลูกศร เป็นต้นได้ ย่อมผ่านการฝึกหัดมาอย่างดี จากช้างป่ามาเป็นช้างเลี้ยง ได้รับการฝึกหัดเป็นขั้นตอน จนถึงขั้นไม่หวั่นไหว สมควรเป็นช้างศึก และเป็นช้างพระที่นั่งของพระราชา^{๑๔๘}

พระพุทธเจ้า ทรงยกพระองค์เปรียบเทียบกับช้างตัวประเสริฐเรื่องความอดทน ดังพุทธดำรัสว่า “อานนท์ เราเป็นเช่นกับช้างที่ก้าวไปในสงคราม ก็การอดทนลูกศรที่ยิงมาจาก

^{๑๔๔} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖), หน้า ๒๖.

^{๑๔๕} ม. อ. (ไทย) ๑๔/๒๒๑/๒๕๔.

^{๑๔๖} อ.จ. จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๑๔/๑๓๕.

^{๑๔๗} อ.จ. จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๑๔/๑๓๖.

^{๑๔๘} คูรายละเอียดเพิ่มเติมใน ทันตภูมิสูตร ม.อ. (ไทย) ๑๔/๒๑๗/๒๕๐ - ๒๕๑.

ทศทั้ง ๔ จะต้องเป็นภาระของช้างเชือกนั้น การอดทนต่อถ้อยคำที่คนไม่มีศีลเป็นจำนวนมาก
กล่าวแล้ว ก็เป็นภาระของเราเหมือนกัน”^{๔๘} และได้ตรัสพระภาษานี้ว่า

เราจักอดกลั้นถ้อยคำที่ล่วงเกิน
เหมือนพญาช้างในสงคราม
อดทนลูกศรที่ตกจากแหล่ง
เพราะคนจำนวนมากเป็นผู้ทุศีล^{๔๙}

พระพุทธเจ้า ทรงยกพระองค์เปรียบเทียบกับช้างตัวประเสริฐด้วยความอดทนเช่นนี้
ความจริงแล้ว ใ้ว่าพระองค์จะยกย่องช้างเป็นสัตว์ประเสริฐโดยการอุปมาเท่านั้น หากแต่ช้าง

เชือกนั้นต้องได้รับการฝึกหัดอย่างดีเสียก่อน สามารถทนต่อลูกศร หอก ดาบ เป็นต้นได้
จึงจะได้ชื่อว่าเป็นสัตว์ประเสริฐ เหมาะที่จะเป็นช้างทรงของพระราชา

ในส่วนของมนุษย์นั้น ความอดทนมีลักษณะ ๓ ประการ คือ อดทนต่อคำผู้ที่สูง
กว่า ๑ อดทนต่อคำของผู้เสมอกัน ๑ และอดทนต่อคำของผู้ที่ต่ำกว่า ๑ จึงจะได้ชื่อว่าเป็นผู้ที่
ผ่านการฝึกตนมาอย่างดี ประเสริฐที่สุดในพหุชนมีช้างเป็นต้น ดังตัวอย่างที่สรังกคโพธิสัตว์
ตอบคำถามของท้าวสักกะว่า

แท้จริง บุคคลทนถ้อยคำของคนประเสริฐกว่าได้
เพราะความกลัว อดทนถ้อยคำของคนเสมอกันได้ เพราะการแข่งขันเป็นเหตุ
แต่ผู้ใดพึงอดทนถ้อยคำของคนที่ต่ำกว่าในโลกนี้ได้
ความอดทนนั้นของบุคคลนั้นสัตบุรุษกล่าวว่ายอดเยี่ยม^{๕๐}

^{๔๘} มหามกุฏราชวิทยาลัย, ธรรมปทฎฐกถา, ทุติโย ภาค, พิมพ์ครั้งที่ ๒๖, (กรุงเทพมหานคร : โรง
พิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๓), หน้า ๕๐.

^{๔๙} พ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๒๐/๑๓๓., พ.ธ. (บาลี) ๒๕/๓๒๐/๓๒.

^{๕๐} พ.ช. (ไทย) ๒๖/๖๖/๖๐๕.

นอกจากนี้แล้ว มีตัวอย่างของความอดทนแห่งพระพุทธเจ้าทางพระวรกาย คือ สมัยที่พระพุทธเจ้าทรงเข้าจำพรรษาในเวฬุคาม กรุงเวสาลี ทรงเกิดอาการพระประชวรอย่างรุนแรง มีทุกขเวทนา ซึ่งเกิดขึ้นแก่พระองค์ทางพระสรีระ เป็นทุกขเวทนาในไตรลักษณ์ เกิดขึ้นได้แม้แก่ผู้เป็นพระอรหันต์ พระพุทธองค์ก็ทรงอดกลั้นต่อทุกขเวทนานี้ได้ ดังพระดำริในพระทัยว่า “การที่เราไม่บอกอุปัฏฐาก ไม่อ่าลาภิกษุสงฆ์ปริณิพพานนั้น ไม่เหมาะแก่เรา ทางที่ดี เราควรใช้ความเพียรขับไล่อาพาธนี้ ดำรงชีวิตสังขารอยู่ต่อไป”^{๕๒}

อีกเหตุการณ์หนึ่ง พระพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ มิคทายวัน สถานที่พระราชทานแก่หมู่เนื้อ ในสวนมัททกุจฉิ เมืองราชคฤห์ พระองค์ได้รับทุกขเวทนาทางพระวรกายที่กล้าแข็งอย่างหนัก เพราะถูกสะเก็ดหินกระทบพระบาท อันเกิดจากกรรมชั่วของพระเทวทัต ผู้ซึ่งมีกำลังมากเท่ากับช้างพลาย ๕ เชือก พยายามฆ่าพระพุทธเจ้าด้วยกลิ้งศิลา ณ ภูเขาชิลมณูญ แต่ก็ไม่สำเร็จเป็นเพียงยังพระโลหิตให้ห้อขึ้นเท่านั้น^{๕๓}

พระพุทธเจ้าทรงอดกลั้นทุกขเวทนานั้นไว้ได้ด้วยพระสติสัมปชัญญะ เป็นเหตุให้พระองค์ได้รับคำสรรเสริญเรื่องความอดทน อาทิ พระองค์ทรงอดทนเหมือนช้าง^{๕๔} ทรงอดทนเหมือนราชสีห์ ทรงอดทนเหมือนม้าอาชาไนย ทรงอดทนเหมือนโคจำฝูง ทรงอดทนเหมือนโคลากเงิน และทรงอดทนเหมือนสัตว์ออกศึกที่ฝึกปรือดีแล้ว^{๕๕}

๓.๒ ความเกี่ยวข้องของช้างด้านมงคลในพระพุทธศาสนา

พระพุทธเจ้าได้ตรัสแสดงคำสอนเรื่องมงคล ๓๘ ประการ^{๕๖} ตามคำกราบทูลอาราธนาของเทพบุตร เพื่อยุติปัญหาที่ข้องใจของพวกมนุษย์ เทวดา พรหม ซึ่งต่างก็ได้ถกเถียงกันว่าอะไรกันแน่ที่เป็นมงคล ปัญหาเรื่องมงคลยื้อเยื้อมานานเป็นระยะเวลา ๑๒ ปี แม้ว่าจะมีผู้ให้ความหมายของมงคลบ้างแล้วก็ตาม แต่นั่นก็เป็นเพียงการนิยามความหมายของมงคล ตาม

^{๕๒} ที. ม. (ไทย) ๑๐/๑๖๔/๑๐๕.

^{๕๓} ส. อ. (บาลี) ๑/๓๘/๗๕-๗๖.

^{๕๔} ส. ส. (ไทย) ๑๕/๓๘/๕๑.

^{๕๕} ส. อ. (บาลี) ๑/๓๘/๗๘.

^{๕๖} พุ. พุ. (ไทย) ๒๕/๑/๖-๘.

ความเข้าใจของเจ้าลัทธิอื่นนอกพระพุทธศาสนา ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา คำว่า มงคล มีนัยหลายประการ

๑) มงคลในมัจฉลัตถทีปนี หมายถึงเหตุถึงความเจริญด้วยมนุษย์สมบัติ สวรรค์สมบัติ และนิพพานสมบัติ^{๑๕๗}

๒) มงคลในปรมัตถโชติกา หมายถึงคุณที่ทำให้บรรลุความสำเร็จ และความเจริญ^{๑๕๘}

๓) มงคลในอภิธานปุถุพิกาสุจิ หมายถึงคุณที่ทำลายความชั่วเลวทราม คุณเครื่องดำเนินไปสู่ความบริสุทธิ์ และหมายถึงชื่อตระกูลช้างสำคัญตระกูล ๑ ใน ๑๐ ตระกูล ได้แก่ มงคลหัตถิกุล^{๑๕๙}

ช้างที่เกี่ยวข้องกับมงคล คือ ช้างแก้ว พญาช้างอุโบสถ พญาช้างฉัททันต์ พญาช้างเอราวัณ ช้างคีรีเมขล์ และช้างนาพาคีรี ซึ่งจะได้ศึกษาเป็นลำดับต่อไป

๓.๒.๑ ช้างในมงคล ๗ ประการ

มงคล ๗ ประการนั้น เรียกอีกอย่างหนึ่งว่าแก้ว ๗ ประการ ย่อมปรากฏแก่พระเจ้าจักรพรรดิผู้ทรงธรรม ปกครองเหล่าพสกนิกรโดยธรรม พระเจ้าจักรพรรดิ หมายถึง ผู้ไปได้ทุกแห่งปราศจากสิ่งติดขัด^{๑๖๐} กษัตริย์ผู้เป็นจักรพรรดิย่อมมีอาณาเขตแผ่ไพศาลไปทั่วทั้ง ๔ ทวีป บริบูรณ์ด้วยแก้ว ๗ ประการ^{๑๖๑} คือ

๑) จักรแก้ว มีกำลังฟันพร้อมด้วยกงและคุมบริบูรณ์ทุกอย่าง

^{๑๕๗} มหามกุฏราชวิทยาลัย, มงคลตถทีปนี (ปจโม ภาค), (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๘), หน้า ๑๑.

^{๑๕๘} พ.บ.อ. (บาลี) ๒/๒๖๑/๗๖.

^{๑๕๙} มูลนิธิมกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์, อภิธานปุถุพิกา และ อภิธานปุถุพิกาสุจิ, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๖๕๓.

^{๑๖๐} วิสิฐฐ์ พุทฒิบัณชิต (ขุนศึกษากิจพิสัย), วรรณคดีวงนาภิธาน, (ธนบุรี : สำนักพิมพ์สื่อการคำ, ๒๔๐๔), หน้า ๑๐๗.

^{๑๖๑} อเนก จำทอง, ปรมัตถทีปนี อรรถกถาพุทธทศนิกายเถรคถา เล่ม ๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๔๒), หน้า ๓๕๓.

- ๒) ช้างแก้ว เป็นช้างเผือกชื่ออุโบสถ หေးได้
 ๓) ม้าแก้ว เป็นม้าสีขาวปลอดชื่อวลาหก หေးได้
 ๔) มณีแก้ว เป็นแก้วเจียรไน ๘ เหลี่ยมส่องแสงไปได้ไกล
 ๕) นางแก้ว มีตัวอ่อนในฤดูหนาว ตัวเย็นในฤดูร้อน ปากหอมเหมือนดอกกุหลาบ
 ๖) คฤหบดีแก้ว เป็นเจ้าหน้าที่ทูลพระคลังที่ทำให้พระราชทรัพย์สมบูรณ์
 ๗) ปริณายกแก้ว เป็นบัณฑิตถวายคำแนะนำแก่พระราชาด้วยปัญญาอันเลิศ

ช้างแก้ว มีประวัติความเป็นมาปรากฏในมหาสุทสสนสูตร^{๑๖๒} หมายถึง ช้างเผือกตัวมีฤทธิ์ สามารถเหาะเหินเดินอากาศได้ จัดอยู่ในตระกูลช้างอุโบสถ ถ้าได้รับการฝึกหัดดีแล้ว ก็เทียบได้กับช้างตระกูลคันธหัตถิ ซึ่งเป็นช้างตระกูลอาชาไนยพันธุ์ดี กษัตริย์ผู้ครอบครองช้างเชือกนี้คือพระเจ้ามหาสุทสสนะ จักรพรรดิผู้ทรงปกครองกรุงกุสาวดีราชธานีในสมัยนั้น

ในส่วนของพระเจ้าจักรพรรดิ ผู้สมบูรณ์ด้วยแก้ว ๗ ประการ นอกจากพระเจ้ามหาสุทสสนะผู้ปกครองกรุงกุสาวดีแล้ว ยังมีพระราชานามว่าสังขะ ผู้ปกครองกรุงกมุติ^{๑๖๓} และพระเจ้าจักรพรรดิทัพนเนมิ^{๑๖๔} ผู้ทรงเป็นใหญ่ในแผ่นดินมีมหาสมุทรทั้ง ๔ เป็นขอบเขตทุกพระองค์เป็นกษัตริย์ผู้ทรงธรรม ครองราชย์โดยธรรม ช้างแก้วจึงเกิดขึ้นเพื่อเป็นเครื่องเสริมและคำชูพระบารมี

โดยเฉพาะอย่างยิ่ง พระเจ้ามหาสุทสสนะนั้น เป็นพระมหากษัตริย์ผู้ทรงมีช้างเป็นจำนวนมากมาย เพราะเหตุนี้ พระองค์จึงได้จัดให้มีการแบ่งวาระให้ช้างเข้าเฝ้า ๑๐๐ ปี ต่อครั้งๆ ละ ๔๒,๐๐๐ ช้าง ดังที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสกับพระอานนท์ว่า

อานนท์ สมัยนั้น ช้าง ๘๔,๐๐๐ ช้าง มาสู่ที่เฝ้าของพระเจ้ามหาสุทสสนะ ทั้งเข้าและเย็น ท้าวเธอทรงดำริอย่างนี้ว่า ช้างของเราทั้ง ๘๔,๐๐๐ ช้างนี้ มหาเรา ทั้งเข้าและเย็น ทางที่ดี ควรให้ช้างมหาเรา ๑๐๐ ปีต่อครั้ง จึงรับสั่งให้เรียกปริณายกแก้ว มาตรัสว่า สหายปริณายกแก้ว ช้าง ๘๔,๐๐๐ ช้างนี้ มหาเรา ทั้งเข้าและเย็น อย่างกระนั้นเลย ควรให้ช้าง ๔๒,๐๐๐ ช้าง มหาเรา ๑๐๐ ปี

^{๑๖๒} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๔๖/๑๘๕.

^{๑๖๓} ที. ปา. (ไทย) ๑๑/๑๐๖/๘๗.

^{๑๖๔} ที. ปา. (ไทย) ๑๑/๘๑/๖๐.

ต่อครั้งเกิด^{๑๖๕}

ในไตรภูมิภคณบับถอดความ^{๑๖๖} มีคำอธิบายเกี่ยวกับช้างแก้วว่า เป็นช้างร่างสูงใหญ่ เพื่อกปลดคาวพ่อง งดงามเหมือนดั่งรัศมีดวงจันทร์วันเพ็ญ มีเท้าแดงสดใสเหมือนดั่งแสงทอง ในยามอรุณรุ่ง งดงามสมส่วนเหมือนดั่งช้างปั้นแต่ง มีวงแดงเข้มงามดั่งดอกบัวแดง สามารถเหาะเหินเดินอากาศได้อย่างรวดเร็ว เหมือนพระอรหันต์ผู้มีฤทธิ์ มีอำนาจเหาะเหินเดินอากาศได้อย่างรวดเร็ว

ช้างแก้วที่มีความเกี่ยวข้องกับมงคล ๗ ประการนั้น เป็นอีกแนวคิดหนึ่งที่มีอิทธิพลต่อความเชื่อและความนับถือของสังคมพระพุทธศาสนา ในส่วนที่ว่าด้วยมนุษย์สมบัติของพระเจ้าจักรพรรดิ ผู้ทรงมีความยินดีในการบริจาคทานและการสมทานศีล ด้วยการบำเพ็ญความดีมาเป็นระยะเวลาอันยาวนาน ช้างแก้วจึงปรากฏแก่พระเจ้าจักรพรรดิ ซึ่งแสดงถึงความมีบารมีนั่นเอง

๓.๒.๒ ช้างในมงคล ๑๐๘ ประการ

มงคล ๑๐๘ ประการ หรืออัญจตรสตมมงคล ปรากฏในรอยพระพุทธบาท มีหลักฐานกล่าวไว้ในลักขณสูตร^{๑๖๗} ลักษณะ ๓๒ ประการของมหาบุรุษ ข้อที่สอง ความว่า “พื้นฝ่าพระบาททั้งสองของมหาบุรุษ มีจักรซึ่งมีกำข้างละ ๑,๐๐๐ ชี่ มีกง มีคุม และมีส่วนประกอบครบทุกอย่าง” กล่าวโดยสังเขป คือ มหาบุรุษ ที่ฝ่าเท้ามีจักรเกิดขึ้น มีซี่ตั้งพันพร้อมทั้งกงและคุม หรือว่า มหาบุรุษมีลายพระบาทเป็นกงจักร จักรในที่นี้ก็คือ “จักรแก้ว”^{๑๖๘} นั่นเอง อันเป็นหนึ่งในรัตนะหรือมงคล ๗ ประการของพระเจ้าจักรพรรดิ

^{๑๖๕} ที. ม. (ไทย) ๑๐/๒๖๔/๑๕๕-๑๕๖.

^{๑๖๖} คณะทำงานวรรณกรรมอาเซียน, ไตรภูมิภคณ บับถอดความ, (กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๘), หน้า ๑๐๒.

^{๑๖๗} ที. ปา. (ไทย) ๑๑/๒๐๐/๑๖๐.

^{๑๖๘} คณะทำงานวรรณกรรมอาเซียน, ไตรภูมิภคณ บับถอดความ, หน้า ๘๘-๑๐๑.

หลักฐานข้างต้น มีอิทธิพลต่อการรจนาคัมภีร์พุทธบาทมงคลในสมัยต่อมา ในหอสมุดแห่งชาติ กรุงเทพมหานคร มีต้นฉบับในคัมภีร์พุทธบาทมงคล ๕ ฉบับ^{๑๖๕} คือ

๑) ฉบับรดน้ำแดง	สมัยรัชกาลที่ ๒	เลขที่ ๒๓๒๐
๒) ฉบับทองน้อย	สมัยรัชกาลที่ ๒	เลขที่ ๕๗๓
๓) ฉบับทองน้อย	สมัยรัชกาลที่ ๓	เลขที่ ๑๑๕๒
๔) ฉบับรดน้ำดำโท	สมัยรัชกาลที่ ๓	เลขที่ ๖๘๖๐
๕) ฉบับรดน้ำดำ	ไม่ทราบสมัยที่จาร	เลขที่ ๖๕
๖) ฉบับรดน้ำดำเอก	ไม่ทราบสมัยที่จาร	เลขที่ ๒๒๕๗
๗) ฉบับทองทึบ	ไม่ทราบสมัยที่จาร	เลขที่ ๒๓๑๓
๘) ฉบับล่องชาดข้างลาย	ไม่ทราบสมัยที่จาร	เลขที่ ๒๓๐๐
๙) ฉบับล่องชาด	ไม่ทราบสมัยที่จาร	เลขที่ ๔๕๕๕

กัจจกรนั้นประดับไปด้วยรอยรูปมงคล ๑๐๘ ประการ^{๑๖๖} คือ

๑) รูปหอก ๒) รูปแว่นส่องพระพักตร์ ๓) รูปดอกพุดซ้อน ๔) รูปสายสร้อย ๕) รูปสังวาล ๖) รูปถาดทอง ๗) รูปดั่ง ๘) รูปมัจฉาทิ้งคู่ ๙) รูปปราสาท ๑๐) รูปขอ ๑๑) รูปเสาใต้ ๑๒) รูปเศวตฉัตร ๑๓) รูปพระขรรค์ ๑๔) รูปพัดใบตาล ๑๕) รูปพัดหางนกยูง ๑๖) รูปพิศวาลวิชนี ๑๗) รูปมงกุฎ ๑๘) รูปบาตร ๑๙) รูปพวงดอกมะลิ ๒๐) รูปดอกนิลอุบล ๒๑) รูปดอกอุบลขาว ๒๒) รูปดอกอุบลแดง ๒๓) รูปดอกบัวแดง ๒๔) รูปดอกบัวขาว ๒๕) รูปหม้อเต็มด้วยน้ำ ๒๖) รูปถาดเต็มด้วยน้ำ ๒๗) รูปมหาสมุทรทั้งสี่ ๒๘) รูปเขจักรวาล ๒๙) รูปป่าหิมพานต์ ๓๐) รูปเขาพระสุเมรุ ๓๑) รูปพระจันทร์ ๓๒) รูปพระอาทิตย์ ๓๓) รูปหมู่ดาวนักษัตรฤกษ์ ๓๔) รูปทวีปใหญ่ทั้งสี่รูปทวีปน้อยทั้งพัน

^{๑๖๕} รองศาสตราจารย์ ดร. สุภาพรณ ฌ บางช้าง, วิวัฒนาการวรรณคดีบาลีสายพระสุตตันตปิฎกที่แต่งในประเทศไทย, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๓), หน้า ๒๘๗.

^{๑๖๖} กรมศิลปากร, ปฐมโพธิธรรมา พระนิพนธ์ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, (กรุงเทพมหานคร : สมใจการพิมพ์, ๒๕๓๕), หน้า ๓๕ - ๓๖.

๓๕) รูปบรมจักรพรรดิกับทั้งบริวาร ๓๖) รูปสังข์ทักษิณาวัฏ ๓๗) รูปสุวรรณมัจฉา ๓๘) รูปจักรทั้งคู่ ๓๙) รูปคงคาทั้งเจ็ด ๔๐) รูปสัตว์ใหญ่ทั้งเจ็ด ๔๑) รูปเขาปริกัณฑ์ทั้งเจ็ด ๔๒) รูปพระยาครุฑ ๔๓) รูปจระเข้ ๔๔) รูปธงชายธงผ้าทั้งผืน ๔๕) รูปรัตนบัลลังก์ ๔๖) รูปแก้ว ๔๗) รูปเขาไกรลาส ๔๘) รูปพระยาราชสีห์ ๔๙) รูปพยัคฆราช ๕๐) รูปช้างเอราวัณ ๕๑) รูปพญาม้าลาหุ ๕๒) รูปพญาพาสุกรีนาคราช ๕๓) รูปพญาหงส์ ๕๔) รูปไก่อ่อน ๕๕) รูปอุสุราช ๕๖) รูปพญาช้างอุโบสถ ๕๗) รูปพญาช้างฉัททันต์ ๕๘) รูปมังกรทอง ๕๙) รูปมหาพรหม ๔ หน้า ๖๐) รูปเรือทอง ๖๑) รูปเต้าทอง ๖๒) รูปแม่โคกับทั้งบุตร ๖๓) รูปกนิษฐ ๖๔) รูปนางกนิษฐ ๖๕) รูปนกกการเวก ๖๖) รูปนกกกระเรียน ๖๗) รูปนกยูง ๖๘) รูปนกจากพราศ ๖๙) รูปนกพริก ๗๐) รูปฉกามาจรเทวโลกทั้ง ๖ ชั้น ๗๑) รูปโสฬส มหาพรหมทั้ง ๑๖ ชั้น

แต่ในปีจุลศุทนี อรรถกถาหมัชฌิมนิคาย หมัชฌิมปิณณาสกั อรรถกถาพรหมายสุตร^{๑๑๑} ประมวลรูปภาพต่างๆ ได้ดังนี้ คือ

๑) รูปหอก ๒) รูปโคขวัณ ๓) รูปแว่นส่องพระพักตร์ ๔) รูปสังข์ทักษิณาวัฏ ๕) รูปดอกพุดซ้อน ๖) รูปเทริด ๗) รูปปลาทั้งคู่ ๘) รูปแก้ว ๙) รูปปราสาท ๑๐) รูปเสาค่าย ๑๑) รูปเศวตฉัตร ๑๒) รูปพระขรรค์ ๑๓) รูปพัดใบตาล ๑๔) รูปพัดหางนกยูง ๑๕) รูปพัดหางนก ๑๖) รูปกรอบพระพักตร์ ๑๗) รูปธงชายผ้า ๑๘) รูปพวงดอกไม้ ๑๙) รูปดอกบัวเขียว ๒๐) รูปดอกบัวขาว ๒๑) รูปดอกบัวแดง ๒๒) รูปดอกบัวหลวง ๒๓) รูปดอกนุณฑริก ๒๔) รูปหม้อเต็มด้วยน้ำ ๒๕) รูปถาดเต็มด้วยน้ำ ๒๖) รูปสมุท ๒๗) รูปเขาจักรวาล ๒๘) รูปป่าหิมพานต์ ๒๙) รูปเขาสินธุ ๓๐) รูปพระจันทร์ ๓๑) รูปพระอาทิตย์ ๓๒) รูปหมู่ควานักยัต ๓๓) รูปมหาทวีปทั้งสี่ ทวีปน้อย ๒ พัน

เพื่อทราบปริศนาธรรมและความหมายแห่งภาพนั้นๆ ที่เกี่ยวกับช้าง ในส่วนที่ช้างเข้าไปเกี่ยวข้องกับเชิงเปรียบเทียบ แยกประเด็นการศึกษาออกเป็น ๓ หัวข้อ ได้แก่

- ๑) รูปพญาช้างอุโบสถ
- ๒) รูปพญาช้างฉัททันต์
- ๓) รูปพญาช้างเอราวัณ

^{๑๑๑} ม.ม.อ. (บาลี) ๒/๓๘๖/๒๗๑.

รูปมงคลข้อแรกคือ พญาช้างอุโบสถ หมายถึง พระผู้มีพระภาคเจ้า ไม่ทรงยินดี อารมณ์วิสัยกามคุณ อะไรๆ ตลอดกาลทั้งปวง^{๑๖๒} อันเป็นวิสัยของชาวโลกทั้ง ๓ ได้แก่ โลกมนุษย์ โลกสวรรค์ทั้ง ๖ ชั้น โลกของพระพรหม หรืออีกนัยหนึ่ง คือ สังขารโลก โลกคือสังขาร สัตว์โลก โลกคือหมู่สัตว์ โอกาสโลก โลกคือแผ่นดิน^{๑๖๓} แต่พระองค์ทรงยินดี

อารมณ์พระนิพพาน อันเป็นนวลโลกุตระญาณธรรม คือ สัพพัญญูญาณซึ่งเป็นวิสัยของพระองค์^{๑๖๔}

ใจความก็คือ เปรียบเทียบช้างรักษาศีลอุโบสถ ประพฤติปฏิบัติ เพื่อความสงบสุขทางกาย ทางจิต และป้องกันบาปกรรมทั้งปวง เหมือนกับพระพุทธเจ้า ผู้ทรงไม่ยินดีในกามคุณ ๕

รูปมงคลข้อที่สองคือ พญาช้างฉัททันต์ หมายถึง พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงมีพระรัศมีพรรณ ๖ ประการ ประดับทั่วพระวรกายของพระองค์^{๑๖๕} ใจความก็คือ เป็นการเปรียบเทียบ พญาช้างฉัททันต์ที่มีรัศมี ๖ สี เช่นกับพระพุทธเจ้าที่ทรงมีพระฉัพพรรณรังสีที่เปล่งออกจากพระวรกายของพระองค์ ๖ ประการ คือ ๑) สีเขียวเหมือนดอกอัญชัน (นิล) ๒) สีเหลืองเหมือนหรรดากทอง (ปีต) ๓) สีแดงเหมือนตะวันอ่อน (โลหิต) ๔) สีขาวเหมือนแผ่นเงิน (โอทาท) ๕) สีหงสบาทเหมือนดอกช่อหรือดอกหงอนไก่ (มัญชุสว) ๖) สีเต็มพรายเหมือนแก้วผลึก (ประภัสสร)^{๑๖๖}

^{๑๖๒} หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร, มงคล ๑๐๘ ในรอยพระพุทธบาท (อรรถกถาพุทธบาท ทลฺกฺขณ) พิมพ์เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพ พระราชวัชรธรรมากรณ์ (สุรพงษ์ จานวโร ป.ศ. ๕) ณ เมรุหลวงหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันพุธ ที่ ๒๖ มีนาคม ๒๕๔๐, (กรุงเทพมหานคร : หจก. อรุณการพิมพ์, ๒๕๔๐), หน้า ๑๒๕.

^{๑๖๓} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๒๕๕ - ๒๖๐.

^{๑๖๔} หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร, มงคล ๑๐๘ ในรอยพระพุทธบาท (อรรถกถาพุทธบาท ทลฺกฺขณ), หน้า ๑๒๕.

^{๑๖๕} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๒๕.

^{๑๖๖} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, หน้า ๓๓๕.

รูปมงคลข้อสุดท้ายคือ พญาช้างเอราวัณ หมายถึง พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดงพระองค์ตั้งอยู่ในอริยธรรม ทรงยินดีศีลสาระ คุณสาระอันยิ่งใหญ่ตลอดกาลเนื่องในนิศย์เหมือนพระยาช้างตั้งอยู่ในอริยมรรค แสงหาศีลสาระ คุณสาระอันยิ่งใหญ่ตลอดกาลเนื่องในนิศย์^{๑๓๓}

นอกจากนี้ ยังมีคำอธิบายในรายละเอียดตามตัวอักษรคือ พญาช้างเอราวัณ แปลมาจากภาษาบาลีว่า เอราณฺโณ นาคราชา เอ หมายถึง แสงหา คือ ค้นหาศีลสาระ คุณสาระอันยิ่งใหญ่เป็นนิศย์ รา หมายถึง ยินดี คือชอบใจศีลสาระ คุณสาระอันยิ่งใหญ่เป็นนิศย์ วนฺโณ หมายถึง ศีลสาระ คุณสาระ นาคราชา หมายถึง พระพุทธเจ้า เพราะศัพท์ว่า นาค แปลว่า ผู้ประเสริฐ รวมกับราชาแล้ว จึงมีความหมายว่า พระราชาผู้ประเสริฐ ได้แก่ พระพุทธเจ้าผู้เป็นธรรมราชา อีกนัยหนึ่ง ราชา หมายถึง โลกุตรรราชา อาทิ พระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า พระอัครสาวก พระมหาสาวก และพระอรหันตจิณาสพ ซึ่งพระพุทธเจ้าก็ทรงเป็นธรรมราชาผู้ประเสริฐที่สุด^{๑๓๔}

การตีความรูปของพญาช้างอุโบสถ พญาช้างฉัททันต์ และพญาช้างเอราวัณซึ่งปรากฏในรอยพระพุทธบาทนั้น เป็นการตีความตามตัวอักษร โดยยกเอาคุณลักษณะของพระพุทธเจ้าที่เป็นรูปธรรม นำมาอธิบายให้เป็นนามธรรม ถือเป็นการอธิบายธรรมะของพระพุทธเจ้าโดยการใช้ภาพเป็นองค์ประกอบ และรวมเอาคุณลักษณะของพระรัตนไตร คือ พระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ จากรูปธรรมให้เป็นนามธรรมอย่างครบถ้วน

๓.๒.๓ ช้างในพุทธชัยมงคลคา

พุทธชัยมงคลคาถา แปลว่า คาถาอันเป็นมงคลที่เกี่ยวกับชัยชนะของพระพุทธเจ้า มีชื่อเรียกได้หลายอย่าง ประมวลได้ ๔ ประการ คือ

- ๑) พุทธชัยมงคลอัฐฐคาถา
- ๒) พุทธชัยมงคล ๘

^{๑๓๓} หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร, มงคล ๑๐๘ ในรอยพระพุทธบาท (อรรถกถาพุทธบาททลฺกฺขณ), หน้า ๑๒๕.

^{๑๓๔} อ่างใน รองศาสตราจารย์ ดร. สุภาพรณ ณ บางช้าง, วัฒนธรรมการวรรณคดีบาลีสายพระสุตตันตปิฎก ที่แต่งในประเทศไทย, หน้า ๒๕๔ - ๒๕๕.

- ๓) พุทธชัยมงคลพาหุ
- ๔) บทสวดมนต์ถวายพรพระ^{๑๖๕}

พระสวดชัยมงคลคาถาในงานพิธีต่างๆ นั้น เป็นการกล่าวถึงชัยชนะ ๘ ครั้งของ พระพุทธเจ้า^{๑๖๖} คาถาพาหุ หรือชัยมงคลอัญญคาถา จึงมีจุดประสงค์หลัก คือ ใช้สวดสรรเสริญ และระลึกถึงคุณของพระพุทธเจ้า ตลอดจนใช้สวดป้องกันภัยพิบัติต่างๆ และไม่ว่าจะเป็นงานพิธี ใดๆก็ตาม ก่อนที่พระท่านจะฉันภัตตาหาร ก็ต้องสวดพุทธชัยมงคลคาถา

ในชัยชนะ ๘ ครั้งของพระพุทธเจ้านั้น พระพุทธองค์ทรงใช้พระบารมีต่างกัน โดย ลำดับเหตุการณ์ได้ดังนี้ คือ

- ๑) ทรงชนะพญามารวิสวดีด้วยพระบารมี ๓๐ ทัศ มีทานบารมีเป็นต้น
- ๒) ทรงชนะอาฬวกยักษ์ ด้วยขันติ
- ๓) ทรงชนะช้างนาฬาคีรี ด้วยพระเมตตา
- ๔) ทรงชนะโจรองคฺลิमार ด้วยการบันดาลอิทธิฤทธิ์
- ๕) ทรงชนะนางจิญจมาณวิกา ด้วยความสงบนิ่ง
- ๖) ทรงชนะสังกนิครนถ์ ด้วยปัญญา
- ๗) ทรงชนะนันทโปปนันทนาคราช ด้วยการแสดงฤทธิ์
- ๘) ทรงชนะพกพรหม^{๑๖๗} ด้วยพระญาณ

พุทธชัยมงคลคาถา ปรากฏในตำราหลายเล่ม เป็นส่วนหนึ่งของบทสวดมนต์ประจำวัด ต่างๆ ทั่วทุกภูมิภาคของประเทศไทย ตลอดจนเป็นชัยมงคลคาถาที่นิยมสวดมากที่สุดบทหนึ่งใน ศาสนพิธีของชาวพุทธ ซึ่งมีเนื้อความแสดงชัยชนะของพระพุทธเจ้าในการปราบบุคคลต่างๆ

^{๑๖๕} อ่างใน รองศาสตราจารย์ ดร. สุภาพรรณ ณ บางช้าง, วิวัฒนาการวรรณคดีบาลีสายพระ สุตตันตปิฎก ที่แต่งในประเทศไทย, หน้า ๓๐๑.

^{๑๖๖} วศิน อินทสระ, พุทธชัยมงคลคาถา ชัยชนะแปดครั้งของพระพุทธเจ้า, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท โอเอส พรินติ้งเฮาส์ จำกัด, ๒๕๔๕), หน้า ๑๒.

^{๑๖๗} ดูรายละเอียดเรื่องพกพรหม ใน ต.ศ. (ไทย) ๑๕/๑๗๕/๒๓๗ - ๒๔๐.

ด้วยกรรมวิธีต่างๆ ที่มีอยู่ในพระสูตรนอกพระไตรปิฎก ๘ เรื่อง ผู้แต่งคือ พระมหาพุทธสิริเถระ
แต่งในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ แห่งอยุธยา ปีที่แต่งอาจเป็นปี พ.ศ. ๒๐๐๖^{๑๘๒}

ข้างศิริเมฆละปรากฏในกาถาที่ ๑ ของพุทธชัยมงคลคาถา ความว่า “ปางเมื่อพญามาร
นิรมิตแขนถืออาวุธครบตั้งพันแขน ขับชี้ข้างศิริเมฆละ สะพริบพร้อมด้วยพลเสนามาร โห่ร้อง
ก้องกึกพีลิกสะพริงกลัวเข้ามาประจัญ พระจอมมุนี ทรงใช้วิถีทางธรรม คือทรงเสียดพระ
บารมีมีทานเป็นต้น เข้าผจญได้ชัยชนะ ด้วยเดชแห่งองค์ผู้พิชิตมารนั้น ขอชัยมงคลจงมีแก่
ท่าน”^{๑๘๓}

กาถานี้มีอธิบายว่า พระพุทธเจ้าทรงเอาชนะพญาวัวสวติมาร^{๑๘๔} ผู้ซึ่งข้างศิริเมฆละ สูง
๑๕๐ โยชน์ ยกทัพอันเกรียงไกรเช่นนี้มาผจญพระพุทธเจ้าช่วงใกล้ตรัสรู้ ขณะที่พระองค์
ประทับ ณ รัตนบัลลังก์ใต้ต้นโพธิ์ พระพุทธองค์ทรงระลึกพระบารมี ๓๐ ทศ มีทานบารมี
เป็นต้น เป็นเหตุให้พญามารและเสนามารทำอันตรายใดๆ และเข้าใกล้ไม่ได้ เป็นเพียงแต่ทำให้
เหล่าเทวดามีพระอินทร์เป็นต้นตกใจกลัว ต่างพากันหนีไปหมด

พญามารยังมีความโกรธแค้น จึงได้เนรมิตห้าฝน ๕ ประการ^{๑๘๕} คือ ห่าฝนลมพายุ
ใหญ่ ๑ ห่าฝนมหามฆฝนตกใหญ่ ๑ ห่าฝนก้อนศิลา ๑ ห่าฝนอาวุธศาสตราวิเศษต่างๆ ๑
ห่าฝนถ่านเพลิง ๑ ห่าฝนเถ้าร้อนจัดดุจเถ้าร้อนในกุกกุกพนรก ๑ ห่าฝนทรายกรด (ลมกรด) ๑
ห่าฝนเปือกตม ๑ และห่าฝนอันมีคมัวทั่วทุกทิศ ๑ ให้ตกลงมา แต่ด้วยอำนาจพระบารมีของ
พระพุทธองค์ทำให้ฝนทั้งหมดนั้นกลับกลายเป็นเครื่องสักการทิพย์บูชาพระพุทธเจ้า

ถึงกระนั้น พญาวัวสวติมารก็ยังมีความพยายามต่อไป คือ ได้ใส่ข้างศิริเมฆล้เข้าไปใกล้ที่
ประทับของพระพุทธองค์ กล่าวต่อว่ารัตนบัลลังก์ที่พระพุทธเจ้าประทับนั้นเกิดขึ้นเพราะบารมีของ
คนที่สั่งสมมา พร้อมกับให้พระพุทธองค์แสดงสักกัปปยาน

^{๑๘๒} รองศาสตราจารย์ ดร. สุภาพรรณ ณ บางช้าง, วิวัฒนาการวรรณคดีบาลีสายพระ
สูตรต้นปิฎก ที่แต่งในประเทศไทย, หน้า ๓๐๒.

^{๑๘๓} สมเด็จพระมหาธีรราชย์ (นิคม จานิสฺสรมหาเถร ป.ช. ๕), ตำนานพระปริตร, (กรุงเทพ
มหานคร : บริษัท พิงแณศ พรินต์ติ้ง จำกัด, ๒๕๔๗), หน้า ๑๔๗.

^{๑๘๔} ฐวีส เพื่อปกัสสร ป.๕ (อมรเมธี), พระฎีกาพาทุง ชัยชนะของพระพุทธเจ้า, (กรุงเทพ มหา
นคร : อมรการพิมพ์, ๒๕๖๖), หน้า ๑ - ๒๖.

^{๑๘๕} สมเด็จพระพรหมญาณสังขิโนรส, พระปฐมสมโพธิกถา พิศดาร ๒๕ ปริเฉท, (กรุงเทพ มหา
นคร : โรงพิมพ์เพียงจงเจริญ, ๒๕๑๕), หน้า ๑๘๔ - ๑๘๕.

พระพุทธรองค์ใช้นิ้วพระหัตถ์ชี้ไปที่พื้นดิน แม่พระธรณีจึงผุดขึ้นมาเป็นสักขีพยาน ประกาศว่า บุญบารมีที่พระพุทธรองค์ทรงบำเพ็ญ ทำให้ทักษิโณทกตกลงมาชุ่มอยู่ในมวยผมของ นาง อันหาประมาณมิได้ นางจึงได้บิดน้ำจากมวยผมลงสู่พื้นดินไหลนองคูดั่งห้วงมหาสมุทร ช้างคิริเมฆล่ถูกกระแสน้ำพัดลอยไปถึงมหาสมุทร พญามารและเหล่าเสนามารทั้งหลายต่างพิศวง หวั่นเกรงในพระเดชานุภาพของพระพุทธรองค์ กล่าวคำสรรเสริญพระคุณของพระพุทธรเจ้า พร้อมกับประนมมือนมัสการ แล้วจึงกลับไปยังสถานที่อยู่ของตน

ถึงกระนั้นก็ตาม พระพุทธรเจ้าแรกตรัสรู้ ขณะที่ประทับ ณ ต้นอชปาลนิโครธใกล้ ฝั่งแม่น้ำเนรัญจนา ตำบลอุรุเวลา พระองค์ประทับนั่งในท่ากลางแจ้งในราตรีอันมืดมิดและฝน กำลังตกประปรายอยู่ ก็ยังมีวายถูกพญามารแปลงกายเป็นพญาช้างไปรบกวาน^{๑๖๖} จุดประสงค์คือ มารต้องการให้พระพุทธรเจ้าเกิดความหวาดสะดุ้งกลัว คล้ายกับตอนที่มารยกทัพไปผจญ พระพุทธรเจ้าช่วงใกล้ตรัสรู้นั่นเอง

แต่สุดท้ายพญามารก็ปราชัยแก่พระพุทธรเจ้าทุกครั้ง ตามคัมภีร์เล่าว่า เวลาที่พญามาร พ่ายแพ้ต่อพระพุทธรองค์แล้ว จะเกิดอาการเกือบสิ้น นิ่งนิ่ง คอดก ก้มหน้า ซบเซา หมด ปฏิภาณ และใช้ไม้เขี่ยดิน เวลาที่กลับไปหาลูกสาว ลูกสาวทั้งสามถามก็จะตอบคำถาม ในทำนองที่ว่า ที่ตนเสียใจนั้น เพราะไม่สามารถที่เอาชนะพระพุทธรเจ้าผู้เป็นพระอรหันต์ เป็น พระสุคตในโลก ก้าวล่วงบ่วงมารแล้ว แต่ธิดาทั้งสามของพญามารก็ยังเชื่อมั่นว่า พวกตน จะสามารถเอาชนะพระพุทธรเจ้าได้เหมือนบุคคลคลั่งข้างป่าแล้วนำมา^{๑๖๗}

ช้างนาพาคิริปรากฏในคาถาที่ ๑ ของพุทธชัยมงคลคาถา ความว่า “ปางเมื่อพญาช้าง นาพาคิริซึ่งมีกำลังเฆมมันเต็มที คุร่ายนักแปร้นแปร้นเล่นเข้ามาราวกับไฟไหม้ป่า หรือ มิฉะนั้นเหมือนจักราวุธอันแรงร้าย หรือเหมือนสายฟ้าฟาด พระจอมมุนี ทรงใช้วิธีรดด้วยน้ำ คือเมตตาได้ชัยชนะด้วยเดชแห่งองค์ผู้พิชิตช้างนั้น ขอชัยมงคลจงมีแก่ท่าน”^{๑๖๘}

กาลานี้มีอธิบายว่า พระพุทธรเจ้าประทับอยู่ ณ พระเวฬุวันมหาวิหาร กรุง ราชคฤห์^{๑๖๙} พระเทวทัตได้ใช้นายขมังธนูไปทำร้ายพระพุทธรเจ้า แต่ไม่สำเร็จ จากนั้น ก็ได้

^{๑๖๖} คุรายละเอียดในนาคสูตร ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๓๘/๑๓๖ - ๑๓๗.

^{๑๖๗} คุรายละเอียดในมารชิตสูตร ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๖๑/๒๑๐- ๒๑๖.

^{๑๖๘} สมเด็จพระมหาธีรราชย์ (นิยม จานิสฺสรมหาเถร ป.ธ. ๘), ตำนานพระปริตฺร, หน้า ๑๔๘.

^{๑๖๙} รัชช เพื่อปกัสสร ป.ธ (อมรเมธิ), พระฎีกาพาทูง ชัยชนะของพระพุทธรเจ้า, หน้า ๕๖ -

คิดปลงพระชนม์พระพุทธเจ้าด้วยตัวเอง คือ ได้กลิ้งศิลาจากยอดเขาคิชฌกูฏเพื่อปลงพระชนม์พระพุทธเจ้า แต่ก็ไม่สำเร็จ เพียงแต่ให้พระโลหิตของพระพุทธเจ้าหือขึ้นเท่านั้น

พระพุทธองค์ได้รับทุกขเวทนาเป็นอย่างยิ่ง แต่พระเทวทัตกลับมีความริษยาพระพุทธเจ้าเพิ่มมากขึ้น จนในที่สุด พระเทวทัตก็ได้ทูลขอรับพระราชทานช้างจากพระเจ้าอชาตศัตรู ช้างเชือกนั้นคือ ช้างนาพาคิริ เป็นช้างมีนิสัยดุร้าย ชอบฆ่าคน เพราะเหตุว่าในแต่ละวันช้างจะถูกมอมเหล้าวันละ ๘ หม้อ พระเทวทัตมีแผนคิดร้ายต่อพระพุทธเจ้า จึงได้เข้าไปหานายควาญช้างสั่งให้มอมเหล้าช้างนาพาคิริเพิ่มอีกเท่าคือ เป็น ๑๖ หม้อ พร้อมกำชับนายควาญช้างให้ปล่อยช้างนาพาคิริในเวลาเช้า ในขณะที่พระพุทธเจ้าเสด็จมาโปรดสัตว์ตามปกติ

ควาญช้างได้ทำตามคำสั่งของพระเทวทัต คือ ได้ปล่อยช้างนาพาคิริแล้ว ช้างได้วิ่งเข้าหาพระพุทธเจ้าที่กำลังเสด็จดำเนินมาแต่ไกล ในลักษณะที่ซุ่มวง หูชัน หางชี้ ภัยพิบัติทั้งหลาย เห็นอาการตกมันแห่งช้างเชือกนั้นแล้ว จึงได้กราบทูลให้พระพุทธเจ้าเสด็จกลับถึง ๓ ครั้ง เพราะต่างทราบกันดีว่าช้างนาพาคิริดุร้าย หยาบคาย มีนิสัยชอบฆ่าคน

พระพุทธเจ้าไม่ได้เสด็จกลับตามคำทูลของภิกษุเหล่านั้น และพระองค์ก็ได้ทรงเกรงกลัวช้างนาพาคิริไม่ แต่เหตุการณ์อันน่ากลัวเช่นนี้ ทำให้ประชาชนวิ่งหนีไปคนละทิศละทาง เพราะความกลัว บางพวกที่มีความเลื่อมใสในพระพุทธเจ้า ก็เกรงว่าพระองค์จะถูกช้างฆ่าตาย สำหรับกลุ่มชนที่ไม่เลื่อมใสก็กล่าวว่าจะคอยดูสงครามระหว่างพระพุทธเจ้ากับช้าง

พระพุทธเจ้าทรงแผ่เมตตาจิตไปที่ช้างนาพาคิริ พอช้างนาพาคิริได้สัมผัสกระแสเมตตาจิต ทำให้มันลดวงเข้าไปหาพระพุทธเจ้า ซึ่งประทับยืนอยู่ตรงหน้าของมัน พระพุทธองค์ทรงยกพระหัตถ์ขวาอุบกระพองช้างนาพาคิริ ตรัสสอนช้างนาพาคิริให้ตั้งอยู่ในความไม่ประมาท เว้นการทำร้ายผู้คน ไม่คิดอาฆาตโกรธแค้นใครๆ ตั้งใจรักษาศีลมีการไม่ฆ่าสัตว์ เป็นต้น สร้างบุญกุศลที่จะนำตนไปสู่คติ^{๑๕๐}

หลังจากที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสสอนช้างนาพาคิริแล้ว สามารถทำให้ช้างนาพาคิริหมดความพยศ คือ หายจากอาการตกมันเพราะฤทธิ์สุรา แสดงการระต่อพระพุทธองค์โดยนางวงสุบละอองธูลีที่ใกล้พระบาทของพระพุทธเจ้า แล้วพ่นลงกระหม่อมของตน ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา ช้างนาพาคิริก็ไม่ดุร้าย คือ เป็นช้างที่มีศีล กลับไปยืนที่โรงช้างคันตามเดิม

เมื่อพระพุทธเจ้าทรงโปรดช้างนาพาคิริได้แล้ว ประชาชนก็อดดีใจกันนักหนา แล้วก็โยนเสื้อผ้าอาภรณ์ โยนสิ่งของมาคลุมช้างมากมาย ช้างได้ชื่อว่าชนปาลกะ ตั้งแต่นั้นมา

^{๑๕๐} ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน วิ. จุพ. (ไทย) ๗/๓๔๒/๑๕๖.

ชนปาลกะ แปลว่า รักษาทรัพย์ หรือคุ้มครองทรัพย์^{๑๕๑} ช่างผู้รักษาทรัพย์ (ชนบาลหัตถ์) มี ส่วนให้ประชาชนจำนวน ๘๔,๐๐๐ คน มีศรัทธาต่อพระพุทธศาสนามากยิ่งขึ้น รวมทั้งผู้ที่ได้ ฟังธรรมก็ได้บรรลุธรรมผลกันถ้วนหน้า^{๑๕๒}

๓.๓ ความเกี่ยวข้องของช่างกับพระพุทธเจ้า

ความเกี่ยวข้องระหว่างช่างกับพระพุทธเจ้ามีมาตั้งแต่บรรพกาล เพราะอดีตพระ พุทธ เจ้าบางพระองค์ ได้ทรงอาศัยช่างเป็นราชพาหนะในการเสด็จออกผนวช จากการสำรวจ พบว่า มีพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ๖ พระองค์ ที่ทรงใช้ช่างเป็นราชพาหนะในการเสด็จออกผนวช ได้แก่

- ๑) พระทีปังกรพุทธเจ้า^{๑๕๓}
- ๒) พระสุมนพุทธเจ้า^{๑๕๔}
- ๓) พระสุเมธพุทธเจ้า^{๑๕๕}
- ๔) พระปุตสพุทธเจ้า^{๑๕๖}
- ๕) พระสิขีพุทธเจ้า^{๑๕๗}
- ๖) พระโกนาคมนพุทธเจ้า^{๑๕๘}

^{๑๕๑} วทีน อินทสระ, พุทธชัยมงคลคาถา ชัยชนะ ๘ ครั้งของพระพุทธเจ้า, หน้า ๘๓ - ๘๔.

^{๑๕๒} สุทธิลักษณ์ อัมพันวงศ์, ช่างไทย, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : มติชน, ๒๕๓๗), หน้า

๑๓๐.

^{๑๕๓} บุ. พุทธ. (ไทย) ๓๓/๒๑/๕๕๔.

^{๑๕๔} บุ. พุทธ. (ไทย) ๓๓/๒๔/๖๑๑.

^{๑๕๕} บุ. พุทธ. (ไทย) ๓๓/๒๑/๖๔๘.

^{๑๕๖} บุ. พุทธ. (ไทย) ๓๓/๑๗/๖๘๓.

^{๑๕๗} บุ. พุทธ. (ไทย) ๓๓/๑๘/๖๕๔.

^{๑๕๘} บุ. พุทธ. (ไทย) ๓๓/๒๐/๗๑๐.

อดีตพระพุทธเจ้าทั้ง ๖ พระองค์นั้น ก่อนที่จะเสด็จออกผนวชได้ทรงปรารภถึงนิมิต ๔ ประการ หรือเทวทูต ๔ ได้แก่ คนแก่ คนเจ็บ คนตาย และบรรพชิต^{๑๕๕} เหมือนกันทุกพระองค์ แต่ระยะเวลาในการบำเพ็ญเพียรก่อนที่จะได้ตรัสรู้นั้นต่างกัน คือ พระทีปังกรพุทธเจ้า และพระสมณพระพุทธเจ้า ทั้งสองพระองค์ทรงใช้เวลาในการบำเพ็ญเพียรอยู่ ๑๐ เดือนเต็ม พระสุเมธพุทธเจ้า และพระสิทธิพุทธเจ้า ทรงบำเพ็ญเพียรอยู่ ๘ เดือนเต็ม พระโกนาคมนพุทธเจ้า ทรงบำเพ็ญเพียรอยู่ ๖ เดือนเต็ม ส่วนพระปุสสพุทธเจ้า ทรงใช้เวลาบำเพ็ญเพียรเพียง ๗ วัน เท่านั้น

ข้างมีความเกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบันในฐานะเป็นผู้ปฏิญาณ สมัยที่พระพุทธเจ้า เสด็จไปประทับจำพรรษา ณ โคนต้นสาละ^{๒๐๐} ป่ารกชัฏวัน แคว้นโกศล ในพรรษาที่ ๑๐ เรื่องมีว่า พญาช่างปารีโลยกะหลีกออกจากโหลงแล้ว เดินทางไปยังป่าปารีโลยกะเพียงลำพัง พบพระพุทธเจ้าจึงได้เข้าไปปรนนิบัติพระพุทธองค์ คือ ใช้วงดักน้ำดื่มน้ำใช้เข้าไปตั้งไว้ พร้อมกับปรับพื้นให้ปราศจากของเจียวสด คอยรับใช้พระพุทธองค์อยู่เช่นนี้ตลอดพรรษา

พอหลังจากออกพรรษาแล้ว พระอนันท์ก็ได้พากิษุ ๕๐๐ รูป เดินทางไปเฝ้าพระพุทธเจ้าและฟังพระธรรมเทศนา ณ ป่าปารีโลยกะ พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมจบแล้วก็ได้ทรงเดินทางออกจากป่าปารีโลยกะพร้อมด้วยเหล่าภิกษุ ข้างรู้ว่า พระพุทธเจ้าเสด็จไปแล้วจะไม่เสด็จกลับมาอีก จึงได้ไปยืนขวางพระพักตร์ แสดงอาการให้รู้ว่าไม่ต้องการให้ พระพุทธเจ้าเสด็จหลีกไป

เมื่อข้างรู้ว่า ไม่สามารถจะเหนี่ยวรั้งให้พระพุทธเจ้าอยู่ได้ มันจึงได้เดินไปส่งจนถึงถิ่นมนุษย์ พระพุทธเจ้าตรัสให้หยุด ข้างปารีโลยกะยื่นน้ำตาไหลอยู่ ณ ที่นั้น พอพระพุทธเจ้ากับภิกษุสงฆ์ละพินสหายตาไป ก็ถึงแก่กาลละลี้มลงด้วยความอาลัยในพระศาสนา ไปบังเกิดในวิมานทองบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ท่ามกลางนางอัปสรได้นามว่า ปารีโลกเทพบุตร^{๒๐๑}

๓.๔ ความเกี่ยวข้องของข้างกับพระโพธิสัตว์

^{๑๕๕} ที. ม. (ไทย) ๑๐/๔๓-๕๒/๒๒ - ๓๐.

^{๒๐๐} พุ. อุ. (ไทย) ๒๕/๓๕/๒๔๒ - ๒๔๓.

^{๒๐๑} มหามกุฏราชวิทยาลัย, พระธัมมปัทฏกถาแปล ภาค ๑, พิมพ์ครั้งที่ ๑๗, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๘๐ - ๘๑.

พระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบัน เมื่อครั้งเสวยพระชาติเป็นพระโพธิสัตว์ พระองค์เคยเสวย
พระชาติเป็นช้างรวม ๗ ครั้ง ใน ๗ ชาดก ได้แก่

๑) สีลวนาชาดก	ชาดกที่ ๗๒
๒) ทุมเมธชาดก	ชาดกที่ ๑๒๒
๓) กาสาวชาดก	ชาดกที่ ๒๒๑
๔) สุวัณณกัถกกุชาดก	ชาดกที่ ๒๖๗
๕) ลุกุกิชาดก	ชาดกที่ ๓๕๗
๖) มาตุโปสกชาดก	ชาดกที่ ๔๕๕
๗) ฉัททันตชาดก	ชาดกที่ ๕๑๔

ชาดกทั้ง ๗ นี้ มีเนื้อหาปรากฏในพระไตรปิฎกโดยย่อเท่านั้น ส่วนเนื้อความพิสดาร
ปรากฏในคัมภีร์อรรถกถา มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๑) สีลวนาชาดก^{๒๐๒}

พระพุทธเจ้าเมื่อประทับอยู่ ณ พระเวฬุวัน ทรงปรารภพระเทวทัต สาเหตุเพราะพระ
เทวทัตเป็นคนอกตัญญู ไม่รู้จักคุณของพระพุทธเจ้าทั้งในปัจจุบันและในอดีต พระพุทธองค์ได้ทรง
นำเอาเรื่องในอดีตมาตรัสแก่ภิกษุทั้งหลาย ความว่า

ในครั้งอดีตก่อนโน้น พระเจ้าพรหมทัตทรงปกครองกรุงพาราณสี พระโพธิสัตว์คือ
กำเนิดเป็นช้างเผือก ประกอบด้วยความงาม ๕ อย่าง^{๒๐๓} คือ มีกายสีขาวทั้งตัวคล้ายกับเงิน ๑
ดวงตาทั้งสองปรากฏดั่งแก้วมณี ๑ ปากแดงเช่นกับฝ้ายกัมพลสีแดง ๑ งวงราวกับพวงเงิน
ประเทือง ๑ เท้าทั้งสี่สีดั่งข้อมครั้ง ๑ พญาช้างอาศัยอยู่ในป่าหิมพานต์ มีช้าง ๘๐,๐๐๐ เป็น
บริวาร

^{๒๐๒} บุ. ชา. อ. (บาลี) ๒/๓๒/๑๐๘-๑๑๒.

^{๒๐๓} กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, เรื่องนิบาตชาดก เล่ม ๑, (กรุงเทพฯ
นคร : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๔๑), หน้า ๒๔๓.

แต่ต่อมาภายหลัง ช้างพระโฑธีสัตว์เห็นโทษในการคลุกคลีด้วยหมู่มณะ จึงได้ปลีกตัวออกจากโกลงไปหาที่สงบกายรักษาศีลอยู่ในป่าแต่เพียงลำพัง เพราะเหตุที่เป็นช้างมีศีล จึงมีชื่อว่า “สีลวนาคราชา” หมายถึง พญาช้างผู้มีศีล

นายพรานคนหนึ่งชาวเมืองพาราณสี ประกอบอาชีพด้วยการแสวงหาของป่าขาย เขาเข้าไปสู่ป่าหิมพานต์เป็นประจำ วันหนึ่งเกิดหลงทางในป่า หาทางออกไม่ได้ ร้องให้คร่ำครวญ เดินวนเวียนไปมาอยู่ในป่าอย่างน่าเวทนา พญาช้างโฑธีสัตว์ได้ยินเสียงร้องให้คร่ำครวญของนายพราน จึงเกิดความกรุณาคิดจะช่วยเหลือ จึงได้ให้นายพรานนั่งบนหลังแล้วนำออกไปส่งจนพ้นป่า ขณะที่นั่งบนหลังช้างเขาก็ได้ทำเครื่องหมายไว้ พอถึงเมืองพาราณสีแล้ว เขาได้เดินตรงไปร้านช่างทำงา ถามพวกช่างงาว่า ต้องการงาช้างเป็นหรือไม่ เมื่อทราบว่า งาช้างเป็นมีค่ามากกว่างาช้างตาย เขาจึงได้เข้าไปยังป่าหิมพานต์เพื่อขอตัดงาช้างโฑธีสัตว์มาขาย เขาทำอยู่อย่างนี้ จนตัดถึงโคนงาของพญาช้าง เป็นเหตุให้ช้างโฑธีสัตว์ได้รับความเจ็บปวดอย่างแสนสาหัสสิ้นชีวิต นายพรานผู้ใจบาปได้รับกรรมทันที คือ ถูกแผ่นดินสูบลงสู่เวจิมหานคร รุกขเทวดาคนหนึ่งที่อยู่อาศัยอยู่ในป่า นั้น ได้เห็นเหตุการณ์ทั้งหมด จึงได้กล่าวคาถานี้ว่า “คนอกตัญญูคอยจับผิดอยู่เป็นนิตย์ ถึงจะให้แผ่นดินทั้งหมด ก็ทำให้เขาพึงพอใจไม่ได้”^{๒๐๔}

ในการประชุมชาดก ผู้ประทุษร้ายมิตร ได้กลับชาติมาเกิดเป็นพระเทวทัต รุกขเทวดาได้มาเกิดเป็นพระสารีบุตร พญาช้างผู้ทรงศีลได้มาเกิดเป็นพระพุทธเจ้า

๒) ทุมเมธชาดก^{๒๐๕}

พระพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเวฬุวัน ทรงปรารภพระเทวทัต สาเหตุเพราะพระเทวทัตริษยาและไม่เลื่อมใสในพระพุทธเจ้า ผู้ทรงประกอบไปด้วยลักษณะมหาบุรุษ ๓๒ ประการ กับอนุพยัญชนะ ๘๐ พระเทวทัตได้ยินใครกล่าวชื่นชมความงดงามของพระพุทธเจ้า เป็นอันต้องเกิดความริษยาในใจ พวกภิกษุสนทนากันเพราะเรื่องนี้ พระพุทธเจ้าจึงได้ทรงนำเรื่องในอดีตมาแสดง ความว่า

ในครั้งอดีตก่อนโน้น กษัตริย์มครองค์หนึ่งปกครองกรุงราชคฤห์ พระโฑธีสัตว์ถือกำเนิดเป็นช้างเผือก สมบูรณ์ด้วยลักษณะ ใครเห็นก็ชอบใจชื่นชมยินดี และเป็นช้างพระที่นั่ง

^{๒๐๔} พุ. ชา. (ไทย) ๒๗/๗๒/๓๐.

^{๒๐๕} พุ. ชา. อ. (บาลี) ๒/๑๒๒/ ๒๗๒-๒๗๕.

ของพระราชินี วันหนึ่งซึ่งเป็นวันครบกำหนดการเล่นมหรสพ พระราชินีให้ประดับตกแต่ง พระนครให้สวยงาม ทรงเสด็จประทับนั่งบนหลังช้าง เพื่อเสด็จเวียนรอบเมืองตามราชประเพณี ประชาชนเห็นช้างต่างก็ชื่นชมยินดี ทำให้พระราชินีเกิดความริษยา จึงมีพระดำริใน พระทัยว่า จะให้ช้างนี้ตกเหวตาย แล้วตรัสถามนายหัตถาจารย์ว่า ช้างเชือกนี้เป็นช้างที่ฝึกหัดมา ดีแล้วหรือ ทรงได้รับคำตอบว่า เป็นช้างที่ได้รับการฝึกหัดมาอย่างดีแล้ว ต่อจากนั้น พระราชินีจึงได้รับสั่งให้

นายหัตถาจารย์พาช้างไปที่ยอดเขา พร้อมกับให้แสดงการยกเท้าในลักษณะต่างๆ จนถึงให้ช้างยืนบนอากาศ นายหัตถาจารย์รู้ว่า พระราชินีมีพระประสงค์จะให้ช้างตกเหว จึงได้ กระซิบที่หูของพระพญาช้างว่า พระราชินีมีความดุร้าย มีความริษยา มีปัญญาทราม คิดเบียดเบียนพญาช้าง แล้วให้ช้างเหาะหนีไปยังกรุงพาราณสี ขณะที่อยู่บนอากาศ นาย หัตถาจารย์ได้กล่าวแก่พระราชินีว่า “คนมีปัญญาทรามได้ยศแล้ว ประพฤติสิ่งไม่เป็นประโยชน์ แก่ตนเอง ปฏิบัติเพื่อเบียดเบียนตนเองและผู้อื่น”^{๒๐๖}

พญาช้างพร้อมกับนายหัตถาจารย์เหาะมายังกรุงพาราณสีแล้ว ต่อมาได้เป็นช้างคู่ บารมีของพระราชินี เพราะพระองค์ทรงเป็นผู้มีศีล ทำนุบำรุงพญาช้างด้วยทรัพย์ส่วนหนึ่งใน สามส่วน นายหัตถาจารย์ก็ได้รับส่วนแบ่งนี้ด้วย พระราชินีได้ทรงเป็นผู้ยิ่งใหญ่ในชมพูทวีป

ในการประชุมชาดก พระราชินีได้กลับชาติมาเกิดเป็นพระเทวทัต กษัตริย์ผู้ ครองกรุงพาราณสี กลับชาติมาเกิดเป็นพระสารีบุตร นายหัตถาจารย์ ได้มาเกิดเป็นพระ เป็นพระอานนท์ ช้าง ได้กลับชาติมาเกิดเป็นพระพุทธรเจ้า

๓) กาสาวชาดก^{๒๐๗}

พระพุทธรเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตะวัน ทรงปรารภพระเทวทัต แต่เรื่องเกิดขึ้นใน กรุงราชคฤห์ เนื้อเรื่องในชาดกเล่าถึงพระสารีบุตรเถระอยู่ในพระเชตะวันกับภิกษุ ๕๐๐ รูป พระ เทวทัตอยู่ในคยาสีสะประเทศพร้อมกับบริวารผู้ศรัทธา

ต้นเหตุของเรื่อง เกิดจากผ้ากาสาวะมีราคาดีที่พ่อค้าคนหนึ่งให้ชาวเมืองราชคฤห์ เพื่อ ร่วมทำบุญ แต่วัดอุทานที่ชาวเมืองเรียกรักกันก็มีมากพอแล้ว ผ้าผืนนั้นจึงเหลือ ชาวเมืองได้

^{๒๐๖} พุ. ชา. (ไทย) ๒๗/๑๒๒/๕๐.

^{๒๐๗} พุ. ชา. อ. (บาลี) ๓/๒๒๑/๑๕๘-๒๐๐.

ปรึกษากันว่าจะถวายผ้าผืนนั้นแก่ใคร ถวายพระสารีบุตรเถระหรือพระเทวทัตดี ตกลงกันไม่ได้ เพราะฝ่ายที่กล่าวว่าจะถวายพระเทวทัตมีมากกว่า มหาชนจึงได้ถวายผ้าผืนนั้นแก่พระเทวทัต พระเทวทัตให้ช่างตัดผ้าผืนนั้นออก ให้เย็บเป็นสองชั้น ให้อย้อมจนมีสีดังทองคำแล้วจึงห่ม

เพราะสาเหตุนี้เอง ภิกษุประมาณ ๓๐ รูป ออกเดินทางจากกรุงราชคฤห์ไปยังเมืองสาวัตถี เพื่อเล่าเรื่องที่พระเทวทัตห่มผ้าอันเป็นธงชัยแห่งพระอรหันต์ ที่ไม่สมควรแก่ตนแต่พระพุทธรเจ้า พระพุทธองค์ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายว่า พระเทวทัตนั้นเชื่อว่าห่มผ้ากาสาอันเป็นธงชัยแห่งพระอรหันต์อันไม่สมควรแก่ตนในบัดนี้เท่านั้นก็หาไม่ แม้ในครั้งก่อน ก็นุ่งห่มแล้วเหมือนกัน จึงได้ทรงนำเรื่องอดีตมาตรัสเล่า

ในครั้งอดีตก่อนโน้น พระเจ้าพรหมทัตทรงปกครองเมืองพาราณสี พระโพธิสัตว์เกิดในตระกูลช่าง ที่ป่าหิมพานต์ ครั้นเจริญวัยแล้วจึงได้เป็นจำโจลง มีช่างประมาณ ๘๐,๐๐๐ เป็นบริวาร ถูกบรูษะเจิญใจนุ่งห่มผ้ากาสาพัศตร์ปลอมตัวเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้า ดักลอบฆ่าช่างบริวารที่ละตัว เพื่อตัดงาไปขายในเมืองพาราณสี

ต่อมา ช่างทั้งหลายก็พากันแจ้งให้ช่างโพธิสัตว์รู้ว่า ช่างบริวารขาดหายไปทุกวัน พญาช่างตรวจดูแล้วก็ไม่พบสิ่งผิดปกติอะไร นอกจากชายคนหนึ่งที่ครองเพศเช่นพระปัจเจกพุทธเจ้ายืนอยู่ที่ริมทาง ก็รู้ทันทีว่า ชายคนนั้นต้องเป็นคนฆ่าช่างแน่ จึงให้ช่างบริวารเดินล่วงหน้าไปก่อน ตนเองเดินตามหลังไป เพราะหมายใจว่าจะจับชายคนนั้นในห้างได้

สุดท้ายแล้ว พญาช่างโพธิสัตว์ก็ไม่ทำร้ายบรูษะเจิญใจ ผู้ที่วิ่งเข้ามาจะทำร้ายแต่อย่างใด เพราะเห็นผ้ากาสาอันเป็นธงชัยแห่งพระอรหันต์ที่บรูษะเจิญใจนั้นห่มอยู่ แต่ก็ได้กล่าวตำหนิเขาด้วยข้อความนี้ว่า “ผู้ใดมีกิเลสจุน้ำฝาด ยังไม่หมดไป ปราศจากทมะและสติจะ จักนุ่งห่มผ้ากาสาพัศตร์ ผู้นั้นไม่สมควรจะนุ่งห่มผ้ากาสาพัศตร์เลย”^{๒๐๘}

เมื่อช่างโพธิสัตว์กล่าวเหตุนี้แก่บรูษะนั้น ก็ดักเตือนเขาในทำนองขู่ว่า เจ้าอย่ามาที่นี่ตั้งแต่บัดนี้ ถ้ามามีเจ้าต้องตาย ว่าแล้วจึงปล่อยให้เขาหนีไป ในการประชุมชาดก บรูษะผู้ฆ่าช่างได้กลับชาติมาเกิดเป็นพระเทวทัต ช่างจำโจลง ได้กลับชาติมาเกิดเป็นพระพุทธรเจ้า

๔) สุวัณณกัถกฏกชาดก^{๒๐๙}

^{๒๐๘} พุ. ชา. (ไทย) ๒๓/๑๔๑/๑๐๒.

^{๒๐๙} พุ. ชา. อ. (บาลี) ๔/๒๖๓/๓๔-๓๘.

พระพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ พระเวฬุวัน ทรงปรารภหญิงคนหนึ่ง เรื่องมีว่า กุณุมพี ชาวเมืองสาวัตถีและภรรยาเดินทางไปชนบทเพื่อชำระหนี้ ระหว่างทางจากลับถูกพวกโจรจับตัวไว้ หัวหน้าโจรเห็นภรรยาของกุณุมพีมีรูปร่างสวยงาม จึงเกิดความรักใคร่เสนาหา คิดฆ่าสามีของนาง แต่ภรรยามีความซื่อสัตย์ภักดีในสามี ไม่ยินยอมเป็นภรรยาของหัวหน้าโจร ได้ขอร้องให้โจรปล่อยสามี ในที่สุด โจรก็ใจอ่อนยอมปล่อยสามีภรรยาไป เมื่อทั้งคู่รอดชีวิตจากเงื้อมมือโจรมาได้ ก็ได้ออกเดินทางไปยังเมืองสาวัตถี พอถึงแล้วได้แวะเข้าไปกราบนมัสการพระพุทธเจ้า ทั้งสองได้กราบทูลเรื่องที่ถูกรังแกจับตัวไว้ แต่รอดชีวิตมาได้ให้ทรงทราบ พระพุทธเจ้าจึงได้ทรงนำเรื่องในอดีตมาตรัสเล่า

ในครั้งอดีตก่อนโน้น พระเจ้าพรหมทัตทรงครองราชย์ในเมืองพาราณสี ครั้งนั้น มีพญาปูทองอาศัยอยู่ในหนองน้ำใหญ่ชื่อกุพิรหะ ใกล้ป่าหิมพานต์ ปูทองนั้นมีรูปร่างใหญ่โตสามารถจับช้างกินเป็นอาหารได้ ผุงช้างจึงไม่ค่อยกล้าลงหนองน้ำ

ครั้งนั้น พระโพธิสัตว์ถือกำเนิดในครรภ์ของนางช้างพัง เพื่อจะรักษาครรภ์ ช้างมารดา จึงได้หนีจากโขลงไปอยู่ที่ภูเขาสูงอื่นจนกว่าจะคลอด ช้างโพธิสัตว์เติบโตและรู้เพียงสาขินโดยลำดับ มีร่างกายใหญ่โตงามดังภูเขาอัญชัน มีบริวารมาก สมบูรณ์ด้วยพลังกำลัง ได้นางช้างเชือกหนึ่งเป็นภรรยา

ช้างโพธิสัตว์คิดวางแผนจับปูทอง แต่ถูกช้างบิดากล่าวห้ามไว้ทุกครั้ง ถึงกระนั้นยังมุ่งมั่นที่จะพิสูจน์ให้บิดาเห็นพลังกำลังของตน ถ้ามช้างบริวารแล้ว ก็ได้รู้ว่า ปูทองจับกินช้างเวลาที่ช้างขึ้นจากหนองน้ำ จึงได้สั่งให้ช้างบริวารลงหนองน้ำกุพิระหาอาหาร สั่งให้ช้างบริวารขึ้นจากหนองน้ำมาก่อน ตนเองขึ้นมาทีหลัง ปูทองเอาก้ามหนีบสองเท้าพญาช้างเหมือนช่างทองเอาคีมใหญ่หนีบซี่เหล็ก ช้างได้ร้องและแสดงให้รู้ว่าถูกปูทองหนีบขา ช้างบริวารได้ยินเสียงร้องของพญาช้างต่างพากันกลัวตาย ส่งเสียงร้องแล้ววิ่งหนีไป นางช้างผู้เป็นภรรยาก็ทำท่าจะวิ่งหนีไปเหมือนกัน แต่ถูกพญาช้างขอร้องนางไม่ให้วิ่งหนี ดังข้อความนี้ว่า

“เราถูกปูทองซึ่งมีตาไปนอกมา
มีกระดูกเป็นหนังอาศัยอยู่ในน้ำ ไม่มีขน หนีบแล้ว
ร้องขอความกรุณาอยู่
เจ้าอย่าทิ้งเราผู้เป็นสามีคู่ชีวิตไปเลย”^{๒๐๐}

^{๒๐๐} พุ. ชา. (ไทย) ๒๗/๔๙/๑๓๑.

นางข้างได้สติแล้วหันกลับไปปอบโยนข้างโพธิสัตว์ ใจความว่า นางจะไม่ทิ้งสามีผู้ เป็นสาคูที่รักไป ในยามที่ตกอยู่ในอันตราย เพราะสามีของนางก็แก่ชราแล้ว มีอายุ ๖๐ ปี พลละกำลังก็มีน้อยเต็มที ว่าแล้วก็อ่อนวอนพญาปู่ทองว่า

ท่านเป็นสัตว์น้ำที่ประเสริฐกว่าปูทั้งหลายในสมุทร
ในแม่น้ำคงคา และในแม่น้ำมุนา
ขอท่านจงปล่อยสามีของข้าพเจ้าผู้ร้องให้อยู่เถิด^{๒๑๑}

เมื่อพญาปู่ทองได้ยินเสียงของนางข้างก็เริ่มใจอ่อน ผลอดตัวอ้าก้ามจากเท้าข้าง ทันใดนั้น ข้างโพธิสัตว์ก็ใช้เท้าเหยียบหลังกระดองปูทองพังทลาย แล้วส่งเสียงร้องด้วยความ ยินดี

ข้างบริวารก็มารวมตัวกันเพื่อนำซากปูขึ้นมาไว้บนบก พวกมันรุมกระที่บให้ละเอียด ก้ามปูใหญ่ทั้งสองได้หักออกจากกระดองลอยไปในแม่น้ำคงคา เมื่อพระราชาน้อง ๑๐ องค์พบ เข้า จึงได้สั่งให้นำไปทำเป็นตะโพนชื่อ “อณิกมุทิงคะ” ส่วนก้ามปูที่ลอยไปกลางทะเลนั้น พวกอสูรได้นำไปทำเป็นกลองชื่อ “อลัมพร”

ต่อมา เมื่อเกิดสงครามระหว่างเทวดากับอสูร ฝ่ายอสูรแพ้สงครามก็เลยทิ้งกลองหนี ไป พระอินทร์ให้ยี่ดกลองเอามาเพื่อประโยชน์ส่วนพระองค์ เภจิจาจารย์บางพวกเลยสำคัญว่า เวลาเมฆคำรามลั่นเป็นเสียงกลองของพระอินทร์

ในการประชุมชาดก นางข้างได้กลับชาติมาเกิดเป็นอุบาสิกาคนหนึ่ง ผู้ช่วยสามีให้ พันภัย ข้าง ได้กลับชาติมาเกิดเป็นพระพุทธเจ้า

๕) ลฎกิกชาดก^{๒๑๒}

^{๒๑๑} พุ. ขา. (ไทย) ๒๗/๕๑/๑๓๑.

^{๒๑๒} พุ. ขา. อ. (บาลี) ๔/ ๓๕๗/๒๒-๒๕.

พระพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ พระเวฬุวัน ทรงปรารภพระเทวทัต ผู้เป็นคนกระด้าง ทรนาค ไร้ความกรุณาในสัตว์ทั้งหลาย พวกภิกษุได้หิบบกเอาประเด็นนี้มาวิจารณ์กันใน ธรรมสภา จึงเป็นเหตุให้พระพุทธองค์ได้ทรงนำเรื่องในอดีตมาตรัสเล่า

ในครั้งอดีตก่อนโน้น พระเจ้าพรหมทัตทรงครองราชย์ในเมืองพาราณสี พระโพธิสัตว์ เกิดเป็นช่าง เจริญวัยแล้วมีรูปร่างใหญ่โต น่ารักใคร่ เป็นหัวหน้าโขลง มีช่าง ๘๐,๐๐๐ เป็นบริวาร ทำนากอยู่ในป่าหิมพานต์ เนื้อเรื่องในชาดกเล่าถึงนางนกไส้ตกไขไว้ ณ ที่เที่ยวไป ของฝูงช่าง เพราะกลัวช่างจะเหยียบลูกน้อยของตนตาย นางนกไส้จึงได้ขอร้องให้ช่างโพธิสัตว์ ช่วย

พญาช่างก็ยินดีให้การช่วยเหลือ โดยไปยื่นค่อมลูกนกทั้งหลายไว้ แล้วก็ให้บริวาร ผ่านไปหมดทุกตัว แต่ก็เตือนนางนกให้ระวังช่างเกรที่ชอบเที่ยวไปตัวเดียว ซึ่งกำลังเดินตามหลัง มาอยู่ นางนกได้ทำตามที่พญาช่างแนะนำ คือ เมื่อช่างนั้นมาถึง นางนกก็อ่อนวอนด้วย คาถาว่า

“พญาช่าง ข้าพเจ้าขอไหว้ท่านผู้เที่ยวไปผู้เดียว
อยู่ในป่า หากินตามเชิงเขา
ข้าพเจ้าขอไหว้ท่านด้วยปีกทั้ง ๒ ช้าง
ขอท่านอย่าได้ฆ่าลูกน้อยผู้ด้วยกำลังของข้าพเจ้า” ^{๒๑๓}

นางนกไส้พยายามที่จะผูกมิตรกับช่างก่อน ยกปีกทั้งสองไหว้ช่างเพื่อขอความกรุณา เพราะรู้ว่าลูกน้อยของนางยังอ่อนอยู่ บินไปไหนก็ไม่ได้ แต่ช่างก็ไม่รับฟังคำอ่อนวอนของนางน กกล่าวดูแลนว่า เป็นสัตว์ผู้ด้อยกำลัง ริมาขวางทางช่างอย่างเรา ว่าแล้วก็เอาเท้าเหยียบลูกนก แผลกละเอียด ปัสสาวะรด ร้องบันลือเสียงลั่นก่อนที่จะหลีกไป

นางนกไส้ได้แต่เสียใจ เมื่อไม่สามารถห้ามช่างได้ นางนกก็นึกจองเวรอยู่ในใจว่า คงมีสักวันที่จะแก้แค้นช่างเกรตัวนี้ได้ แล้วก็ได้บินไปหากา กบ และแมลงวันหัวเขียว คอยรับ ใช้สัตว์ทั้ง ๓ จนเกิดความสนิทสนม แล้วได้เล่าเหตุการณ์ให้สัตว์สหายทั้ง ๓ ฟัง อ่อนวอนให้ กาไปช่วยจิกตาช่างให้แตก กาก็ยินดีช่วยเหลือ

หลังจากนั้น ก็ขอร้องให้แมลงวันหัวเขียวหยอดไข่ลงไปบนขนตาของช่าง พอช่างตา บอดเดินเที่ยวไปมาหาน้ำกิน ก็สั่งให้กบขึ้นไปร้องบนยอดเขาใกล้ปากเหว ซึ่งทำให้ช่างเข้าใจว่า

^{๒๑๓} พุ. ชา. (ไทย) ๒๗/ ๔๐/ ๒๐๖.

ข้างบนมีหนองน้ำ พอข้างป็นขึ้นไปบนยอดเขา กบก็กลับลงมาร้องที่ปากเหว ข้างเข้าใจเขว
ไปว่า ข้างล่างเป็นแหล่งน้ำจึงได้เดินลงมาทำให้ตกเหวตาย นางนกได้สามารถแก้แค้นได้
สำเร็จ

ในการประชุมชาดก ข้างที่เที่ยวไปตัวเดียว ได้กลับชาติมาเกิดเป็นพระเทวทัต ข้างจำ
โหลง กลับชาติมาเกิดเป็นพระพุทธเจ้า

๖) มาตุโปสกชาดก^{๒๐๔}

พระพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน ทรงปรารภภิกษุผู้เลี้ยงมารดา พระพุทธองค์
ทรงห้ามพวกภิกษุที่ดำเนินภิกษุผู้เลี้ยงมารดา ได้ทรงนำเรื่องในอดีตมาตรัสเล่า

ในครั้งอดีตก่อนโน้น พระเจ้าพรหมทัตทรงครองราชย์ในเมืองพาราณสี พระโพธิสัตว์
เกิดเป็นข้างเผือกรูปงาม สมบูรณ์ด้วยด้วยคุณลักษณะ นำคูน่าเลื่อมใส มีข้าง ๘๐,๐๐๐ เป็น
บริวาร อาศัยอยู่ในป่าหิมพานต์ เป็นพญาข้างเลี้ยงมารดาตาบอดทั้งสองข้าง เมื่อรู้ว่าถูกข้าง
ทั้งหลายริบอาหารที่ตนนำมาให้มารดา จึงได้พาข้างมารดาหนีหนีจากโหลงไปอยู่ ณ เริงเขา
จันโทรณะ

ยังมีพรานป่าชาวเมืองพาราณสีหลงทางในป่า ร้องให้คร่ำครวญอยู่ในป่านาน ๗ วัน
ข้างพระโพธิสัตว์ได้ยินเสียงของนายพรานจึงคิดที่จะช่วยเหลือ ทีแรกพรานป่าเห็นข้างก็เกิดความ
กลัวและวังหนี แต่ข้างก็ได้ปลอมไปให้เขาหายกลัว โดยอาสาจะนำเขาไปส่งถึงแดนมนุษย์ คือ
ให้นายพรานนั่งบนหลังพาออกจากป่าไป โดยสัญญากับเขาว่า ห้ามไม่ให้บอกที่อยู่ของตนแก่
ใครในเมือง

พรานป่าเมื่อกลับเข้าไปในตัวเมืองแล้ว เป็นเวลาพอดีกับข้างหลวงของพระราชาล้ม
(ตาย) พระองค์ได้โปรดให้ตีกลองป่าวประกาศว่า ถ้าใครพบข้างที่มีรูปร่างสมควรเป็นข้างทรง
ณ ที่แห่งใดแล้ว จงแจ้งให้ทางการทราบ เพราะจะมีรางวัลให้แก่ผู้บอกข่าว

ทันทีที่นายพรานรู้ข่าว เขาก็ได้รับเข้าวังเพื่อเฝ้าพระราชินี และได้ทูลบอกว่า เขาได้
พบข้างเผือกรูปงามในป่า พร้อมกับขันอาสาเป็นผู้นำทางและพานายควาญไปจับข้างมาถวาย
ทันทีที่พญาข้างเห็นนายพรานก็คิดในใจว่า ภัยนี้ไซ้เกิดแต่ใครอื่น คงเกิดแต่พรานผู้ใจบาปนี้
แน่นอน ทีแรกก็นึกโกรธนายพราน แต่กลัวศีลขาดจึงไม่ทำร้ายเขา ขอมให้นายหัตถาจารย์จับ

^{๒๐๔} ขุ.ชา.อ. (บาลี) ๖/ ๔๕๕/ ๑- ๓.

โดยดี เพื่อนำช่างมาสู่พระราชวังขึ้นระวางให้เป็นช่างทรงของพระราชฯ เมื่อมาถึงพระราชวัง พญาช่างได้รับการเลี้ยงดูอย่างดี แต่ยอมอดอาหารเป็นเวลา ๗ วัน เพราะความคิดถึงช่างมารดาที่อาศัยอยู่เพียงลำพังในป่า

พระราชฯตรัสอ่อนวอนให้ช่างบริโภคอาหาร แต่ช่างไม่ยอมรับอาหารใดๆ ในที่สุดแล้วพระราชฯก็รู้ว่า ช่างไม่รับอาหารเพราะนึกถึงช่างมารดาที่อยู่ป่าเพียงลำพัง พระองค์ทรงเลื่อมใสและสั่งให้ปล่อยช่างโพธิสัตว์คืนป่าตามเดิม

พญาช่างได้ปรนนิบัติเลี้ยงดูช่างมารดาจนสิ้นวาระสุดท้าย หลังจากนั้น ก็ได้ปรนนิบัติพระดาบสจำนวน ๕๐๐ คน ที่อาศัยอยู่ในป่าหิมพานต์ ณ อาศรม ชื่อว่า กรัณทกะ จนสิ้นชีวิต พระราชาโปรดให้สร้างรูปศิลาเท่าตัวช่างโพธิสัตว์ ทรงบูชาสักการะเป็นการใหญ่ ทุกๆ ปี ชาวชมพูทวีปทั้งหลายจะมาประชุมกันฉลองสมโภช มีชื่องานว่า “หัตถิมหกรรม”

ในการประชุมชาดก พระราชาในครั้งนั้น ได้กลับชาติมาเกิดเป็นพระอานนท์ พรานป่าผู้ใจบาป ได้กลับชาติมาเกิดเป็นพระเทวทัต นายหัตถาจารย์ ได้กลับชาติมาเกิดเป็นพระสารีบุตร ช่างมารดา ได้กลับชาติมาเกิดเป็นพระนางมหายา ช่างผู้เลี้ยงมารดา ได้กลับชาติมาเกิดเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

๗) นัททันตชาดก^{๒๐๕}

พระพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ พระเวฬุวัน ทรงปรารภภิกษุณีสาวรูปหนึ่ง ขณะที่ฟังธรรมเทศนาของพระบรมศาสดาอยู่นั้น นางภิกษุณีระลึกชาติได้ว่า ตนเองเคยเป็นพระมเหสีของพระทศพลในอดีตชาติครั้งเป็นพญาช่างนัททันต์ เมื่อนางนึกขึ้นได้ก็ดีใจ หัวเราะออกมาเสียงดัง แต่เมื่อนึกถึงบาปกรรมที่ตนเคยใช้นายพรานยิงพญาช่างด้วยธนูอาบยาพิษจนสิ้นชีวิต นางเสียใจถึงกับร้องไห้สะอึกสะอื้น

พระพุทธเจ้าได้ทรงเยี่ยมสรวล เป็นเหตุให้พวกภิกษุทูลถาม พระพุทธองค์ตรัสว่า นางภิกษุณีสาวรูปนี้ นึกถึงโทษที่เคยทำกับเราไว้ในอดีตชาติ จึงร้องไห้สะอื้น แล้วได้ทรงนำเรื่องในอดีตมาตรัสเล่า

ในครั้งอดีตก่อนโน้น มีช่างแปดพันเชือกอาศัยอยู่ที่สระนัททันต์ ณ ป่าหิมพานต์ มีฤทธิ์เหาะไปในอากาศได้ ในกาลนั้น พระโพธิสัตว์เกิดเป็นลูกช่างเผือกหัวหน้าโขลง ปากและเท้า

^{๒๐๕} พุ. ขา. อ. (บาลี) ๗/๕๑๔/๑๘๐-๒๐๓.

มีสีแดง เจริญวัยขึ้นมีร่างสูงประมาณ ๘๘ สอก ส่วนยาวยาวราว ๑๒๐ สอก งวงคล้ายกับ พวงเงินยาวประมาณ ๕๘ สอก งาทั้ง ๒ มีขนาดวัดโดยรอบได้ ๕๐ กำ โดยยาว ๓๐ สอก มี รัศมี ๖ ประการ ได้เป็นจำโหลงแห่งช้าง ๘,๐๐๐ เชือก และได้ทำการบูชาพระปัจเจกพุทธเจ้า ๕๐๐ องค์

พญาช้างมีมเหสีอยู่ ๒ เชือก คือ นางช้างจตุสุภัทธา ๑ นางช้างมหาสุภัทธา ๑ มีช้างบริวาร ๘,๐๐๐ เชือกแวดล้อม อาศัยอยู่ในถ้ำทองเมื่อคราวฤดูฝน พอฤดูร้อนก็ได้ออกมาขึ้น ตากลมอยู่ที่ระหว่างย่านไทร ณ โคนต้นไทร

อยู่มาวันหนึ่ง ช้างบริวารแจ้งให้พญาช้างรู้ว่า ไม้รังเริ่มออกดอกบานแล้ว พญาช้าง พร้อมช้างบริวารจึงได้ออกไปชมดอกไม้รัง พอถึงต้นที่มีดอกบานเต็มที่ก็ได้เข้าชนต้นไม้ นั้น นางจตุสุภัทธาขึ้นอยู่เหนือนม ถูกใบไม้ที่เก่าๆ ที่มีมดแดงมดดำกระเด็นมาถูกต้องกายนาง นางมหาสุภัทธาขึ้นอยู่ใต้ลม เกสรดอกไม้และใบไม้สดๆ โปยลงมา เป็นเหตุให้นางจตุสุภัทธา คิดผูกเวร น้อยใจที่พญาช้างโปยเกสรดอกไม้สดลงบนหลังภรรยาที่รัก ส่วนตัวเองได้รับแต่ ใบไม้แห้งๆ ที่มีมดแดงมดดำตกลงมาด้วย จึงได้คิดผูกเวรในพญาช้าง

ต่อมาวันหนึ่ง พญาช้างพร้อมด้วยบริวารลงสระน้ำที่ทันต์เพื่ออาบน้ำ ขณะนั้น ช้าง หนุมสองเชือก เองวงกำหญ้าไทรมาหลายกำขจัดสร้างกายให้พญาช้างเหมือนขจัดสียอดเขา ไกรลาส แต่นั้นช้าง ๘,๐๐๐ เชือก จึงพากันลงสระเล่นน้ำ นำดอกไม้ต่างๆ จากสระมา ประดับพญาช้างเหมือนกับประดับพระศูปลเงิน แล้วจึงได้ประดับนางช้างทั้งสองภายหลัง

ลำดับนั้น ช้างเชือกหนึ่งเที่ยวไปริมสระพบดอกประทุมใหญ่เจ็ดกลีบ จึงได้เก็บมาให้ พญาช้าง เธอเองวงรับดอกประทุมนั้นแล้วโปยเกสรลงที่กระพอง แล้วได้มอบให้นางช้าง มหาสุภัทธาภรรยาหลวง นางจตุสุภัทธาเห็นดังนั้น จึงคิดน้อยใจว่า พญาช้างให้ดอกประทุม ใหญ่เจ็ดกลีบนี้แต่ภรรยาที่รักเท่านั้น มิได้ให้เรา จึงคิดผูกเวรในพระพญาช้างโพธิสัตว์อีก

ภายหลังวันหนึ่ง เมื่อพญาช้างจัดผลมะขางเผือกมันผสมด้วยน้ำผึ้ง ถวายพระพระ ปัจเจกพุทธเจ้า ๕๐๐ รูป นางช้างจตุสุภัทธาที่ได้ถวายผลไม้ต่างๆ ที่ตนนำมาแด่พระปัจเจกพุทธ เจ้า ตั้งความปรารถนาว่า เมื่อนางจตุจากนี้แล้วให้ไปบังเกิดในสกุลมัททราช เป็นราช กัญญามีนามว่า สุภัทธา เจริญวัยแล้ว ขอให้ได้เป็นพระอัครมเหสีของพระเจ้าพาราณสี เป็นที่รัก ที่โปรดปรานของพระองค์ ทำอะไรได้ตามใจชอบ สามารถทูลพระองค์ให้ส่งนายพรานไปยัง ช้างตัวนี้ด้วยลูกศรอาบยาพิษให้ถึงชีวิต แล้วนำงาทั้งคู่มิรัศมีหกประการมาได้ ตั้งแต่บัดนั้นมา นางช้างก็ไม่รับอาหาร ร่างกายผอมซูบซีด ไม่นานนักก็ล้ม ไปบังเกิดในครรภ์ของพระอัคร มเหสีในแคว้นมัททราช

ครั้นเจริญวัยแล้ว เขานำไปถวายแก่พระเจ้าพาราณสี พระราชาทรงโปรดปรานรักใคร่ นางได้เป็นใหญ่กว่าสตรี ๑๖,๐๐๐ คน และทรงระลึกชาติได้ พระนางทรงรำพึงว่า ความปรารถนาของเราสำเร็จแล้ว ตั้งแต่นี้ไปเราจักให้ไปเองทั้งคู่ของพระพญาช้างฉัททันต์มา จึงได้เสแสร้งแกล้งประชวร เพื่อให้พระเจ้าพาราณสีส่งคนไปตัดงาช้างมาถวาย

พระราชารับสั่งให้ประมุขนายพรานทั่วแคว้นกาลิรัฐประมาณหกหมื่นคน มีเพียงพรานโสณูครเท่านั้น ผู้มีพลังมากเท่ากับช้างสารห้าเชือก พอที่จะรับพระบัญชาจากพระนางสุภัททา เทวีไปฆ่าพญาช้างฉัททันต์

พระราชเทวีตรัสว่า จะพระราชทานบ้านส่วยห้าตำบลเป็นปูนบำเหน็จ แต่นายพรานก็ยังไม่กล้าๆ กลัวๆ อยู่ เพราะไม่รู้ว่า พญาช้างอยู่ที่ไหน ยืน ณ ที่ใด หนทางที่พญาช้างไปอาบน้ำก็ยังไม่รู้ พระราชเทวีได้ทรงอธิบาย และชี้แจงรายละเอียดเกี่ยวกับพญาช้างให้นายพรานทราบ

ในที่สุด พรานโสณูคร จึงได้ตอบตกลงขันอาสาไปฆ่าพญาช้าง เขาได้เดินทางบุกป่าฝ่าดงไปทั้งหมด ๑๘ ป่า จึงถึงที่อยู่ของพญาช้าง ใช้ระยะเวลาเดินทางนาน ๗ ปี ๗ เดือน ๗ วัน จากนั้น เขาได้ขุดหลุมใหญ่แล้วลงไปซ่อนตัวอยู่ภายในหลุม โดยใช้ผ้ากาสาวพัศตร์ห่มคลุมศีรษะ

พญาช้างฉัททันต์ถูกนายพรานโสณูครยิงด้วยลูกศรอาบยาพิษ ได้รับความเจ็บปวดเวทนาเป็นอย่างมาก ทันทีที่รู้ว่าถูกยิงก็ร้องขึ้น ทำให้ช้างบริวารต่างพากันวิ่งมาดู พญาช้างออกอุบายให้ช้างบริวารวิ่งหนีไปทางอื่น รวมทั้งนางช้างผู้เป็นภรรยา จากนั้น ก็ก้มดูข้างล่าง เจอนายพรานอยู่ในหลุม พอเหลือบเห็นผ้ากาสาวพัศตร์ที่นายพรานห่มคลุมอยู่ ก็ไม่คิดจะทำร้ายนายพราน เพราะถือว่า ผ้ากาสาวพัศตร์เป็นธงชัยแห่งพระอรหันต์ เพียงแต่กล่าวต่าหานายพรานว่า ไม่สมควรห่มผ้ากาสาวพัศตร์

พญาช้าง ได้ถามนายพรานว่า ต้องการอะไร ใครใช้ให้ฆ่ามา รู้ความจริงแล้ว ก็ยินดีที่จะสละงาช้างคู่อันเป็นที่รักยิ่งแก่นายพราน พร้อมกับได้ช่วยนายพรานตัดงา หลังจากที่นายพรานตัดงาของพญาช้างได้สำเร็จแล้ว เขาได้เดินทางออกจากป่าเพียง ๗ วันเท่านั้น เพราะอาศัยบารมีของงาช้างคู่ พอพระมเหสีสุภัททาทอดพระเนตรงาช้างคู่ของพญาช้างฉัททันต์ ซึ่งถูกนายพรานฆ่าตัดงาฆ่ามาถวายก็รู้สึกเสียพระทัย อดอาลัยในพระสวามีไม่ได้ จึงได้สิ้นพระชนม์ในวันนั้น ไปเสวยวิบากกรรมในอบายภูมิเป็นเวลาอันยาวนาน

ในการประชุมชาดก นางภิกษุณีสาว ได้กลับชาติมาเกิดเป็นพระนางจุลสุภัททา พรานโสณูคร ได้กลับชาติมาเกิดเป็นพระเทวทัต พญาช้างฉัททันต์ ได้กลับชาติมาเกิดเป็นพระพุทธรเจ้า

๓.๕ ความเกี่ยวข้องของช้างกับภิกษุ

ช้างมีความเกี่ยวข้องกับภิกษุในพระพุทธศาสนา ๔ ประการ คือ ๑) ช้างเป็นข้อเปรียบเทียบในการสอนภิกษุเกี่ยวกับการประพฤติ ๒) ช้างเป็นข้อเปรียบเทียบกับองค์คุณของภิกษุผู้เป็นเนื่อนานูญของโลก ๓) ช้างเป็นข้อเปรียบเทียบด้านความสงบในการปฏิบัติธรรมเพื่อความหลุดพ้นของภิกษุ ๔) ช้างเป็นผู้อุปฐากภิกษุ มีตัวอย่างดังต่อไปนี้

๑) ช้างเป็นข้อเปรียบเทียบในการสอนภิกษุเกี่ยวกับการประพฤติ

ในจูฬพราหฺมโลวาทสูตร^{๒๑๖} พระพุทธเจ้าทรงประทานพระโอวาทแก่พระราหุล ขณะที่พระองค์ประอยู่ ณ พระเวฬุวัน เมืองราชคฤห์ พระราหุลพักอยู่ ณ ปราสาทชื่อ อัมพลัญจิกาสาระแห่งพระโอวาทกล่าวถึง ความเป็นสมณะของบุคคลผู้ที่ไม่มีความละอายในการกล่าวเท็จ ทั้งที่รู้อยู่ มีลักษณะเชิงเปรียบเทียบ ๒ ประการ ได้แก่ เหมือนน้ำที่เหลืออยู่น้อยหนึ่งในภาชนะที่คว่ำแล้วหงาย ๑ เหมือนช้างต้นสงวนวงไว้ในการทำงาน ๑

ธรรมชาช้างต้นที่ได้รับการฝึกหัดมาอย่างดีแล้ว สามารถทำงานด้วยอวัยวะทุกอย่างได้ แต่ยังคงสงวนวงไว้ จะได้ชื่อว่า สละกระทั่งชีวิตก็หาไม่ ครอบงำกระทั่งมันยอมใช้วงทำงาน จึงจะได้ชื่อว่า สละได้กระทั่งชีวิต เช่นกับพระพุทธเจ้าตรัสว่า คนที่รู้แต่ไร้ความละอายในการกล่าวเท็จ จะไม่ทำบาปกรรมอะไร (ไม่มี) การกล่าวเท็จเพื่อหัวเราะกันเล่น เป็นสิ่งที่ไม่ควรกระทำเช่นกัน

ในลฎกโกปมสูตร^{๒๑๗} พระพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ นิคมของชาวอังคตตราปะชื่ออาปนณะ แคว้นอังคตตราปะ พระพุทธองค์ทรงยกเอาช้างต้นเปรียบเทียบกับมูลเหตุที่ห้ามไม่ให้ภิกษุฉันอาหารในยามวิกาลแก่พระอุทายี ทรงตั้งเตือนภิกษุทั้งหลาย ให้เลิกฉันโภชนะในยามวิกาลเสีย เพราะเป็นภาระของชาวบ้าน ใจความก็คือ ภิกษุผู้ใคร่ในสิกขา สามารถละความผิเดเล็กน้อยที่พระพุทธเจ้าตรัสเตือนแล้ว ย่อมหลุดพ้นจากเครื่องผูกที่ไม่มีกำลัง บอบบาง เปื่อย ไม่มี

^{๒๑๖} ม. ม. (ไทย) ๑๓/๑๐๓/๑๑๓.

^{๒๑๗} ม. ม. (ไทย) ๑๓/๑๔๘/๑๖๔.

แก่นสาร เหมือนกับช้างต้น ที่เคยผ่านศึกสงครามมาแล้ว สามารถทำลายโซ่ที่ล่ามไว้มันได้ ที่คนต่างเข้าใจผิดว่า โซ่นั้นจัดเป็นเครื่องผูกที่มีกำลัง มันคง แน่นแน่น ไม่เปื่อย เป็นเหมือนท่อนไม้ใหญ่ เพียงแค่ช้างสะบัดกาย โซ่ที่ล่ามไว้มันก็จะขาดทันที ช้างก็หนีไปตามใจปรารถนา

สมัยที่พระพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน ทรงสดับเรื่องที่ภิกษุใหม่รูปหนึ่งเข้าไป ตระกูลเกินเวลา ถูกภิกษุทั้งหลายดักเตือน แต่เธอก็ยังไม่รับฟัง โดยสำคัญตนว่าควรเข้าไป ตระกูลเหมือนกัน เพราะพระภิกษุเถระยังเข้าไปตระกูลได้ จากนั้น พระพุทธองค์ทรงเล่าเรื่องในอดีตว่า

ภิกษุทั้งหลาย เรื่องเคยมีมาแล้ว มีสระใหญ่ที่ชายป่าแห่งหนึ่ง ช้างทั้งหลายอาศัยสระนั้นอยู่ ช้างเหล่านั้นลงสู่สระนั้นแล้ว ใช้งวงถอนเหง้าและรากบัวขึ้น ล้างให้ดีแล้ว เคี้ยวกินเหง้าและรากบัวที่ไม่มีโคลนตม อย่างเอร็ดอร่อย การกระทำอย่างนั้น ย่อมมี (ประโยชน์) ต่อผิวพรรณและกำลังของช้างเหล่านั้น ช้างเหล่านั้น จึงไม่ถึงความตายหรือทุกข์ปางตายเพราะการกินนั้น ส่วนลูกช้างเล็กๆ ทำตามช้างใหญ่เหล่านั้นเหมือนกัน พวกมันลงสู่สระนั้นแล้ว ใช้งวง ถอนเหง้า และรากบัวขึ้น (แต่) ไม่ล้างให้ดี ไม่เคี้ยวให้ละเอียด กลืนทั้งโคลนตม การกระทำอย่างนั้น

ย่อมไม่มี (ประโยชน์) ต่อผิวพรรณและกำลังของช้างเหล่านั้น ลูกช้างเหล่านั้น จึงถึงความตายหรือทุกข์ปางตาย เพราะการกินนั้น^{๒๑๘}

เพราะฉะนั้น เรื่องช้างใหญ่กับลูกช้าง (พระเถระกับพระนวกะ) ที่พระพุทธเจ้าทรงยกมาเปรียบเทียบนั้น ทรงมีพระประสงค์ให้ภิกษุทั้งหลายไม่ยึดติดในลาภสักการะ ใช้ปัญญาให้ละเอียดรอบคอบก่อนบริโภค จึงจะปลอดภัยเหมือนช้างใหญ่ (พระเถระ) ส่วนผู้ที่ไม่พิจารณาหมกมุ่น ขาดปัญญาที่เหมือนกับลูกช้าง (พระนวกะ) ซึ่งได้รับโทษถึงตายเพราะการบริโภคนั้น

พระพุทธเจ้า^{๒๑๙} ทรงเปรียบเทียบพระอริยสาวกผู้ผูกใจไว้กับสติปัญฐาน ๔ เพื่อห้ามใจที่ยังผูกพันกับกามคุณ ๕ ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส และโผฏฐัพพะ ให้ละความกระวน

^{๒๑๘} ตี. นิ. (ไทย) ๑๖/๒๓๑/๓๒๐.

^{๒๑๙} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๒๑๕/๒๕๓.

กระวายใจ เจริญสติปัญญานเพื่อการบรรลุพระนิพพาน เหมือนกับควาญช้างฝึงเสาคะลุงใหญ่ลงในแผ่นดิน ล่ามคอช้างป่าไว้อย่างมั่นคง เพื่อแก้ไขปกติของสัตว์ป่า ไม่ให้เกิดความกระวนกระวายใจ จนช้างมีความเพลิดเพลิน อาศัยอยู่ในปกติที่มนุษย์ต้องการ

การฝึกหัดตนของช้างกับภิกษุ^{๒๒๐} พระพุทธเจ้า^{๒๒๑} ทรงเปรียบเทียบช้างกับภิกษุไว้ ๓ ประการ คือ ๑) ช้างหลวงแก่ เปรียบได้กับ ภิกษุผู้เป็นพระเถระ ๒) ช้างหลวงรุ่นกลาง เปรียบได้กับ ภิกษุผู้เป็นพระมัชฌิมะ ๓) ช้างหลวงรุ่นหนุ่ม เปรียบได้กับ ภิกษุผู้เป็นพระนวกะ

ใจความมีว่า ช้างหลวงแก่^{๒๒๐} ช้างหลวงรุ่นกลาง และช้างหลวงรุ่นหนุ่ม หากว่าควาญช้างไม่ได้ฝึก ไม่ได้หัด ล้มลง (ตาย) ได้ชื่อว่า ล้มลงอย่างไม่ได้ฝึกหัด เหมือนกับภิกษุผู้เป็นพระเถระ พระมัชฌิมะ และพระนวกะ ที่มรณภาพขณะที่ยังมีอาสวะอยู่ ชื่อว่ามรณภาพอย่างไม่ได้ฝึก จนกว่าช้างหลวงแก่ ช้างหลวงรุ่นกลาง และช้างหลวงรุ่นหนุ่ม ที่ควาญฝึกหัดอย่างดีแล้ว ล้มลง จึงจะได้ชื่อว่า ล้มอย่างฝึกแล้ว ภิกษุที่เป็นพระเถระ พระมัชฌิมะ และพระนวกะ มรณภาพลงพร้อมกับการสิ้นไปแห่งอาสวะ ก็ได้ชื่อว่า มรณภาพลงอย่างฝึกแล้วเช่นกัน

๒) ช้างเป็นข้อเปรียบเทียบกับองค์คุณของภิกษุผู้เป็นเนื่อนานุญของโลก

พระพุทธเจ้า ได้ทรงพรรณนาช้างที่ควรแก่พระราช สสมควรเป็นช้างทรง ต้องประกอบด้วยองค์คุณ ๕ ประการ^{๒๒๒} ได้แก่

- ๑) เป็นสัตว์เชื่อฟังได้
- ๒) เป็นสัตว์ฆ่าได้
- ๓) เป็นสัตว์รักษาได้
- ๔) เป็นสัตว์อดทนได้
- ๕) เป็นสัตว์ไปได้

^{๒๒๐} ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๒๒๒/๒๕๔- ๒๕๕.

^{๒๒๑} ม. อุ. อ. (บาลี) ๓/ ๒๒๒/ ๑๔๔.

^{๒๒๒} อจ. ปญจก. (ไทย) ๒๒/ ๑๔๐/ ๒๒๕.

คำอธิบายองค์ประกอบของช้างต้น ๕ ประการนี้ มีเนื้อหาตรงกันทั้งในพระสูตรและ อรรถกถา เช่นกันกับองค์ประกอบของช้างต้นที่อดทน พระพุทธเจ้า ทรงแสดงไว้ดังนี้ “ช้าง ของพระราชาในโลกนี้เข้าสู่สมรภูมิแล้ว เห็นกองทัพช้าง กองทัพม้า กองทัพรถ หรือกองพล เดินเท้า ก็ไม่หยุคนิ่ง ไม่หวั่นไหว สามารถเข้าสู่สมรภูมิได้”^{๒๒๓}

๓) ช้างเป็นข้อเปรียบเทียบด้านความสงบในการปฏิบัติธรรมเพื่อความหลุดพ้นของภิกษุ

พระพุทธเจ้า ได้ตรัสเปรียบเทียบการปลีกตัวจากโหลงของพญาช้าง กับการปลีกตัว ออกจากหมู่ของภิกษุเพื่อปฏิบัติธรรม มีใจความโดยย่อว่า

พญาช้างได้หลีกออกจากโหลงไปอยู่ป่าผู้เดียว กินหญ้ายอดไม้ด้วน รู้สึกสบาย มีใจรัก ความสงบ สามารถหากินอย่างมีความสุข เหมือนกับภิกษุผู้ออกจากบุคคลต่างๆ คือ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา พระราชา มหาอำมาตย์ของพระราชา เติรถีย์ และพวกสาวกของ เติรถีย์ อยู่ในป่าผู้เดียว จึงได้รับความสงบ สามารถชำระใจให้บริสุทธิ์จากกิเลสทั้งปวงได้ จนได้บรรลुरुูปฌาน ๔ และอรูปรฌาน ๔ ตามลำดับ อาสวะทั้งหลายของเธอหมดสิ้นแล้ว เพราะเห็นด้วยปัญญา เข้าถึงบรมสุข คือ พระนิพพานได้^{๒๒๔}

๔) ช้างเป็นผู้อุปฐากภิกษุ

ช้างกับภิกษุในด้านอุปฐาก คือ การถวายแหง้าบัวเพื่อรักษาอาการอาพาธของพระอัคร สาวกเบื้องขวา เมื่อครั้งพระสารีบุตรเถระอาพาธร้อนในกาย^{๒๒๕} เรื่องมีว่า

พญาช้างจุกาศีรี เป็นช้างเผือกสูง ๗ ศอก งามี ๖ สี มีรูปร่างงดงาม มีฤทธิ์ มี อานุภาพมาก มีช้างเป็นบริวาร ๘,๐๐๐ เชือก ช้างบริวารมีสีต่างกัน คือ ช้างพลายเผือก ช้างพังเผือก ช้างพลายสีหม้อใหม่ ช้างพังสีหม้อใหม่ ช้างพลายสีนิล ช้างพังสีนิล

^{๒๒๓} อจ. ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๑๕/๒๒๗.

^{๒๒๔} อจ. นวก. (ไทย) ๒๓/๔๐/๕๒๐ - ๕๒๒.

^{๒๒๕} วิ. มหา. (ไทย) ๕/๒๗๘/๗๖-๗๘.

ช้างพลายสีเหลือง ช้างพังสีเหลือง ช้างพลายสีดำ ช้างพังสีดำ ช้างทั้งหลายมีหน้าที่คอยรับใช้พญาช้างรุจาภิรี ช้างพลายสีดำมีหน้าที่ในการแสวงหาอาหาร ได้แก่ เหง้าบัว^{๒๒๖}

พระมหาโมคคัลลานะเถระก่อนที่จะนำเหง้าบัวมาถวายพระสารีบุตรได้ ก็ต้องเผชิญกับพญาช้างรุจาภิรี ผู้มีมานะกล้า พระเถระได้เนรมิตกายเป็นช้างทำให้มีร่างกายสูงใหญ่กว่าพญาช้าง ๒ เท่า มีช้างบริวาร ๑๖,๐๐๐ เชือก ลอยอยู่ในอากาศ ทำให้พญาช้างรุจาภิรีคิดว่าช้างอื่นต้องการให้ตนหนีไปที่อื่น พอพระเถระคลายการแปลงฤทธิ์แล้ว จึงรู้ว่า ไม่ใช่ช้าง แท้จริงคือพระภิกษุ จึงเนรมิตตนเป็นอย่างอื่น เข้าไปกราบนมัสการพระเถระ ถามว่า ท่านมาที่นี่เพราะต้องการสิ่งใด พระเถระตอบว่า ต้องการเหง้าบัว พญาช้างรู้ความประสงค์ของพระเถระแล้ว จึงได้สั่งให้ช้างพลายสีดำไปถอนเหง้าบัวได้มาประมาณหนึ่งเล่มเกวียน บรรทุกบนหลังหะตามพระเถระไปยังกรุงสาวัตถี พระเถระก็รับเหง้าบัวเหล่านั้น จึงปรากฏเป็นเจดีย์ชื่อนาโคโรหณะ ชื่อ ภิสปฏิกคหณะ ชื่อ ภิสราสี มาตราบจนปัจจุบันนี้^{๒๒๗}

ต่อมา เวลาที่ภิกษุต้องการฉันทเหง้าบัว ก็จะไปนำมาจากสระโบกขรณีได้ตามปรารถนา โดยมีช้างพลายสีดำคอยเป็นผู้อุปัฏฐากรับใช้ คือ การเก็บเหง้าบัวถวายภิกษุ เหมือนเป็นผู้อุปัฏฐากทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาด้วยความเลื่อมใส

๓.๖ ความเกี่ยวข้องของช้างกับบทบัญญัติแห่งวินัยสงฆ์

พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติกฎระเบียบต่างๆ สำหรับพระภิกษุที่เรียกว่า วินัยสงฆ์นั้น แท้จริงแล้ว พระพุทธองค์ทรงบัญญัติไปตามกฎระเบียบของกฎหมายบ้านเมืองในสมัยนั้น สอดคล้องกับเรื่องราวต่างๆ ที่ภิกษุได้กระทำผิดทั้งที่รู้และไม่รู้ มีเจตนาและไม่มีเจตนา

ช้างที่เกี่ยวข้องกับบทบัญญัติแห่งวินัยสงฆ์ มีลักษณะ ๒ ประการ คือ ๑) พระพุทธเจ้าทรงห้ามภิกษุฉันทเหง้าช้าง เพราะช้างเป็นสัตว์ราชพาหนะ ๒) พระพุทธเจ้าทรงมีพระประสงค์ให้ภิกษุประพฤติถูกต้องตามบทบัญญัติ เพื่อความสมบูรณ์ด้วยศีล แล้วทรงห้ามมิให้ภิกษุรับช้างห้ามดูแลแข่งชนช้าง ห้ามนอนที่นอนด้วยเครื่องลาดที่ใช้ลาดบนหลังช้าง เพราะเป็นที่นอนใหญ่ ห้ามทำนายทายทักลักษณะช้าง เพราะเป็นเดรัจฉานวิชา มีตัวอย่างดังนี้

^{๒๒๖} พระสังฆธรรมโฆษเถระ, โลกบัญญัติ แปลโดย ศาสตราจารย์ นาวาอากาศเอก (พิเศษ) แย้ม ประพัฒน์ทอง ป. ฐ. ๕, อ. ด. (กิตติมศักดิ์), (กรุงเทพมหานคร : หจก. โรงพิมพ์อักษรไทย (น.ส.พ. ฟ้าเมืองไทย), ๒๕๒๘), หน้า ๑๘.

^{๒๒๗} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๕ - ๒๐.

พระพุทธศาสนามีบทบัญญัติห้ามภิกษุฉันเนื้อช้าง เพราะเป็นสิ่งไม่สมควร ขัดต่อความรู้สึกของชาวบ้านในสมัยนั้น ซึ่งพวกเขาถือกันว่า ช้างเป็นสัตว์ราชพาหนะ พระพุทธเจ้าจึงได้ทรงห้ามไม่ให้ภิกษุฉันเนื้อช้าง พร้อมกับทรงบัญญัติบทลงโทษสำหรับภิกษุผู้กระทำความผิดต้องรับโทษสถานเบา คือ ปรับอาบัติทุกกฎ^{๒๒๘}

พระพุทธเจ้า ทรงห้ามให้ภิกษุเว้นขาดจากการรับช้าง โค ม้า และลา^{๒๒๙} ทรงห้ามมิให้ภิกษุดูการละเล่นอันเป็นข้าศึกต่อกิเลส ได้แก่ การแข่งขันช้าง^{๒๓๐} มีคำอธิบายว่า ในบรรดาการชนช้างเป็นต้น การต่อสู้กับช้างเป็นต้นก็ดี การให้มันชนกันก็ดี การดูมันชนกันก็ดี ไม่ควรแก่ภิกษุ^{๒๓๑} พระองค์ทรงห้ามภิกษุนอนที่นอนสูงใหญ่ คือ เครื่องลาดบนหลังช้าง^{๒๓๒} คำว่า เครื่องลาดบนหลังช้าง ได้แก่ เครื่องลาดที่ใช้ลาดบนหลังช้าง^{๒๓๓} ทรงห้ามภิกษุเลี้ยงชีพผิดทางด้วยเครื่องงานวิชา คือ การดูลักษณะช้าง^{๒๓๔}

การทลายลักษณะเนื้อ เป็นคำรวมสัตว์ทุกชนิด ซึ่งครั้งเกี่ยวกับการทลายลักษณะสัตว์สี่เท้าทั้งหมด^{๒๓๕}

จากการศึกษาความเกี่ยวข้องของช้างกับพระพุทธศาสนา ประมวลความได้ว่า ช้างปัจจัยนาเคนทร์ และช้างอัญชนะวรรณ มีความเกี่ยวข้องกับหลักธรรมในพระพุทธศาสนา คือ ทาน ช้างป่าเวรกะถูกยกเป็นข้ออุปมาในเรื่องความไม่ประมาท หลักธรรมต่างๆ เช่น อริยสัง

^{๒๒๘} วิ. มหา. (ไทย) ๕/ ๒๘๑/ ๘๓ - ๘๔.

^{๒๒๙} ที. สี. (ไทย) ๕/๑๕๔/๖๖.

^{๒๓๐} ที. สี. (ไทย) ๕/๑๕๗/๖๗.

^{๒๓๑} มูลนิธิอิทธิธรรมมหาธาตุวิทยาลัย, สุมังคลวิลาสินี อรรถกถาทีฆนิกาย ปฐมภาค วรรณนา สีสันขรรค แพล เล่ม ๑, (พระนคร: ร. พ. เลียงเชียงจางเจริญ, ๒๕๐๘), หน้า ๘๒.

^{๒๓๒} ที. สี. (ไทย) ๕/๑๕๕/๖๘.

^{๒๓๓} มูลนิธิอิทธิธรรมมหาธาตุวิทยาลัย, สุมังคลวิลาสินี อรรถกถาทีฆนิกาย ปฐมภาค วรรณนา สีสันขรรค แพล เล่ม ๑, หน้า ๘๕.

^{๒๓๔} ที. สี. (ไทย) ๕/๒๐๖/๗๐.

^{๒๓๕} มูลนิธิอิทธิธรรมมหาธาตุวิทยาลัย, สุมังคลวิลาสินี อรรถกถาทีฆนิกาย ปฐมภาค วรรณนา สีสันขรรค แพล เล่ม ๑, หน้า ๘๗.

๔ ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา วิชาและจรณะเป็นต้นซึ่งเป็นพระเกียรติคุณของ พระพุทธเจ้า เปรียบได้กับรอยเท้าช้าง ตลอดจนความอดทนของพระพุทธเจ้าเทียบกับความ อดทนของช้าง

ในมงคล ๗ ประการ ช้างแก้วตระกูลอุโบสถเป็นช้างที่เกิดจากบารมีของพระเจ้า จักรพรรดิ มงคล ๑๐๘ ประการมีรูปพญาช้างอุโบสถ พญาช้างฉัททันต์ พญาช้างเอราวัณ ในพุทธชัยมงคลคาถา บทสวดที่ ๑ กล่าวถึงช้างคีรีเมขลที่พญาวสวัตติมารนำมาผจญพระ พุทธเจ้าช่วงก่อนตรัสรู้ ช้างนาพาคิริ เป็นช้างของพระเจ้าอชาตศัตรูที่ถูกพระเทวทัตสังปลอย เพื่อทำร้ายพระพุทธเจ้า มีปรากฏในพุทธชัยมงคล บทสวดที่ ๑

อดีตพระพุทธเจ้า ๖ พระองค์ คือ พระทีปังกรพุทธเจ้า พระสุมนพุทธเจ้า พระ สุเมธพุทธเจ้า พระปุตสพุทธเจ้า พระลิจิพุทธเจ้า และพระโกนาคมนพุทธเจ้า เมื่อครั้งจะ เสด็จออกผนวชก็ได้ทรงใช้ช้างเป็นราชพาหนะ พระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบัน ในอดีตชาติได้เคย เสวยพระชาติเป็นช้าง ๗ ชาติ (ชาดก) ได้แก่ สีลวนาชาดก ทูมเมชชาดก กาสาวชาดก สุวัณณกั๊กกุกชาดก ลุกุกชาดก มาตุโปสกชาดก และฉัททันตชาดก ช้างปาลีไลยกะ เป็นช้างที่คอยรับใช้พระพุทธเจ้า สมัยที่พระองค์เสด็จไปจำพรรษา ณ ราวป่ารัตติยะวัน ใน พรรษาที่ ๑๐

ในส่วนที่ช้างเกี่ยวข้องกับภิกษุ ได้แก่ ช้างเป็นข้อเปรียบเทียบในการสอนเรื่องความ ประพฤติ ข้อเปรียบเทียบด้านองค์คุณของช้างต้นกับองค์คุณของภิกษุ ด้านการแสวงหาความ สงบในการปฏิบัติธรรมเพื่อความหลุดพ้น และด้านอุปฐากภิกษุ คือ พญาช้างรุจาศิริและช้าง ตระกูลต่างๆ ที่เป็นบริวาร ๘,๐๐๐ เชือก

พระพุทธศาสนามีบทบัญญัติแห่งวินัยสงฆ์ คือ ข้อห้ามมิให้ภิกษุฉันเนื้อช้าง ห้ามรับ ช้าง ห้ามดูแลแข่งชนช้าง ห้ามการนอนที่นอนที่ลาดบนหลังช้าง และห้ามการทาย ลักษณะช้าง การห้ามฉันเนื้อช้างสอดคล้องกับกฎหมายของบ้านเมืองในสมัยนั้น ข้อที่เหลือ พระพุทธเจ้าทรงห้ามเพื่อให้ภิกษุสมบูรณ์ด้วยศีล และการทายทักลักษณะช้างจัดเป็นเครื่องงาน วิชา

บทที่ ๔

อิทธิพลของช่างที่มีต่อสังคมไทย

ในสังคมไทย ช่างมีความผูกพันกับคนไทยมาช้านาน ตลอดจนวิถีชีวิตของคนไทยมีช่างเข้าไปมีอิทธิพลหลายด้าน ในบทนี้ จะศึกษาอิทธิพลของช่างในวรรณคดีพระพุทธศาสนาที่มีต่อสังคมไทย ด้านวัฒนธรรม ด้านประเพณี ด้านศิลปกรรม ด้านสถาปัตยกรรม ด้านประติมากรรม ด้านจิตรกรรม ด้านการศึกษา และ ด้านเศรษฐกิจ พร้อมทั้งศึกษาช่างกับสังคมไทยร่วมสมัย

๔. ๑ อิทธิพลของช่างในวรรณคดีทางพระพุทธศาสนาที่มีต่อสังคมไทย

กัมภีร์จักรวาทพิปนี ตอนพรรณนาสระอโนดาตนั้น^{๒๓๖} ในด้านทั้ง ๔ ของสระมีหน้ามุขอยู่ ๔ หน้าด้วยกันคือ สีหมุข ๑ หัตถิมุข ๑ อัสสมุข ๑ อสุกมุข ๑ โดยเฉพาะที่ฝั่งแม่น้ำที่ไหลออกจากปากชานนั้น มีช่างเป็นจำนวนมากอาศัยอยู่ แสดงว่าช่างมีความสำคัญต่อการกำเนิดสายน้ำของจักรวาล รวมทั้งวิถีโคจรแห่งดวงอาทิตย์และดวงจันทร์ วงโคจรยังมี ๓ ทางคือ อหวิถิ ๑ นาควิถิ ๑ โควิถิ ๑ กล่าวกันว่า ฝูงแพะไม่ชอบน้ำ ฝูงช่างชอบเล่นน้ำ ฝูงโคก็ชอบน้ำเช่นกัน เพราะเวลาที่ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์โคจรขึ้นสู่นาควิถิและโควิถิ ก็จะทำให้มีฝนตกมากและถูกต้องตามฤดูกาล

ในกัมภีร์โลกบัญญัติกัณฑ์ที่ ๕ ก็มีกรกล่าวถึงช่างรูกาจิรีและต้นกำเนิดของคำว่า “หัตถิ” ซึ่งหมายถึงช่าง^{๒๓๗} ในกัณฑ์ที่ ๘ พรรณนาช่างเระวณ^{๒๓๘} วรรณคดีไทยหลายเรื่องก็กล่าวถึงช่างในลักษณะต่างๆ กัน ได้แก่ ชุนช่างขุนแผน กากีคำสอน โคลงนิราศ

^{๒๓๖} คูภาพประกอบใน พจนานุกรมศัพท์วรรณคดีไทย สมัยสุโขทัย ไตรภูมิภคา, หน้า (๒๖).

^{๒๓๗} พระสังฆธรรมโฆษเถระ, โลกบัญญัติ แปลโดย ศาสตราจารย์ นาวาอากาศเอก (พิเศษ) เข้ม ประพัฒน์ทอง ป. ๕. ๑. ค. (กิตติมศักดิ์), หน้า ๑๗ - ๒๐ และหน้า ๑๖๓.

^{๒๓๘} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๕๑ - ๕๓.

สุพรรณ โคลงโลกนิติ ลิลิตพระลอ กาพย์ห่อโคลง นิราศธารทองแดง ลิลิตยวนพ่าย
ลิลิตกระบวนพยุหยาตราทางชลมารค และสถลมารค

ในลิลิตตะเลงพ่าย บทที่ ๓๐๕ ซึ่งเป็นบทประพันธ์สุดดีเฉลิมพระเกียรติของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช กวีได้เปรียบช่างของกษัตริย์ทั้งสองพระองค์ไว้ว่า ช่างของพระนเรศวรมหาราชเปรียบได้กับสมิทิมาดงค์ หมายถึงช่างมีฤทธิ์พร้อม คือช่างเอราวัณของพระอินทร์ ส่วนศิริเมขล คือช่างของพระย้าวสวัติมารขึ้นมาประจัญพระพุทธรเจ้า เปรียบได้กับช่างมหาอุปราชา^{๒๓๕}

ช่างในพระพุทธศาสนาเป็นสัตว์ที่ประเสริฐ มีคุณธรรม มีศีลธรรม มีความกตัญญู มีความเสียสละ ซื่อสัตย์จงรักภักดี เฉลียวฉลาด และมีพลังกำลังมหาศาล จะเห็นว่า ช่างแม้จะมีรูปร่างสูงใหญ่ นำเกรงขามเพียงใด มนุษย์กลับมีความรู้สึกรักใคร่ผูกพัน ทั้งนี้สืบเนื่องมาจากพระพุทธศาสนากับช่างได้มีความรู้จักคุ้นเคยผูกพันกันมานับตั้งแต่สมัยพุทธกาล^{๒๔๐}

ช่างที่ปรากฏในวรรณคดีทางพระพุทธศาสนาที่มีชื่อเสียง ได้แก่ ช่างเอราวัณ ช่างศิริเมขล ช่างนาพาศิริ ช่างปาไลโดยกะ ถือว่ามีอิทธิพลต่อสังคมไทยในฐานะเป็นสัญลักษณ์ทางวัฒนธรรมและศาสนา แพร่อิทธิพลทางคติความเชื่อมาสู่วรรณคดีไทยหลายเรื่อง ตลอดจนเป็นต้นกำเนิดแห่งศิลปกรรม จิตรกรรม ประติมากรรม เช่นการสร้างพระพุทธรูปปางมารวิชัย ก็ได้สร้างจากคติทางศาสนา คือ ตอนพระย้าวสวัติมาร จิ่ช่างศิริเมขลมาประจัญพระพุทธรเจ้า ช่วงโกสัตรีศรี ปางทรงทรมานช่างนาพาศิริ และปางปาไลโดยกะ สัญลักษณ์ที่ใช้จะมีรูปร่างรวมอยู่ด้วย

๔.๑.๑ ด้านวัฒนธรรม

วัฒนธรรม ได้แก่ สิ่งอันเป็นวิถีชีวิตของสังคม^{๒๔๐} ช่างเป็นส่วนหนึ่งที่สำคัญต่อวิถี

^{๒๓๕} เสาวลักษณ์ อนันตสานต์, เล่าเรื่องวรรณคดีไทย ลิลิตตะเลงพ่าย, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พิมพ์การพิมพ์, ๒๕๔๗), หน้า ๔๘.

^{๒๔๐} ผศ. อารี ทองแก้ว, ช่าง, (สุรินทร์ : ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะวิชามนุษย์และสังคมศาสตร์ สถาบันราชภัฏสุรินทร์, ๒๕๓๕), หน้า ๓.

^{๒๔๑} เสฐียรโกเศศ (พระยาอนุมานราชชน), การศึกษาเรื่องประเพณีไทย และ ชีวิตชาวไทยสมัยก่อน, (กรุงเทพมหานคร : เจริญรัตน์การพิมพ์, ๒๕๒๑), หน้า ๖.

ชีวิตของสังคมที่นับถือพระพุทธศาสนา ที่ถูกนำมาสร้างในรูปภาษา ประเพณี กิจกรรมต่างๆ อย่างแพร่หลาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องความเชื่อทางศาสนาแห่งชนชาติเอเชีย วัฒนธรรมสำคัญอย่างหนึ่งที่ถูกสืบสานมาแต่บรรพกาล คือ คติเรื่องช้างเผือกถือกันว่าเป็นสัตว์มงคล

สมัยหลังพุทธกาล ชาวอินเดียยังไม่มีรูปแทนองค์พระพุทธเจ้าไว้เป็นสิ่งเคารพบูชา จึงได้ใช้รูปช้างและรูปดอกบัวที่ปรากฏในสุบินนิมิตนั้น นำมาเป็นสัญลักษณ์แทนพระพุทธองค์^{๒๔๒}

ความเชื่อเรื่องช้างเผือกในลักษณะเช่นนี้มีอยู่คู่สังคมไทย ดังข้อความนี้ว่า “ในพระราชอาณาจักรไทยแต่โบราณมา สมเด็จพระมหากษัตริย์ราชเจ้าพระองค์ใด ได้ช้างเผือกมาสู่พระบารมีมาก คนทั่วไปก็นิยมนับถือกันว่า สมเด็จพระมหากษัตริย์ราชเจ้าพระองค์นั้นทรงพระบุญญาธิการสูง บรมเดชาานุภาพจักแผ่ไพศาล”^{๒๔๓}

ในรัชสมัยของพระมหาจักรพรรดิ พบว่า มีสงครามเรื่องช้างเผือกระหว่างไทยกับพม่า คือสงครามครั้งที่ ๓ ปีพ.ศ. ๒๑๐๖ สาเหตุเกิดจากพระมหาจักรพรรดิมีช้างเผือกมาสู่บารมีถึง ๗ ช้าง พระเจ้าสวดีแห่งพม่าจึงมีพระประสงค์ขอลูกขอประทานช้างเผือก แต่ฝ่ายไทยไม่ยอมให้จึงเกิดสงครามกันขึ้น^{๒๔๔}

รัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ ๒ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ชาวต่างประเทศเรียกสมญากรุงสยามว่า “นครแห่งช้างเผือก” เนื่องจาก มีช้างเผือกมาสู่ นครหลวง ๓ เชือกด้วยกัน^{๒๔๕} ประเทศในเอเชียในสมัยโบราณ ถือช้างเป็นสัตว์ประเสริฐ และใช้ช้างเป็นกำลังสำคัญในกองทัพทั้งการไ้ใช้งานและการรบ^{๒๔๖}

^{๒๔๒} นางสาวละเอียด วิสุทธิแพทย์, “ช้างในวรรณคดีสันสกฤตและวรรณคดีบาลี”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต แผนกวิชาภาษาตะวันออก, (บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๑), หน้า ๑๒๓.

^{๒๔๓} หม่อมราชวงศ์แสงสุรย์ ลดาวัลย์, บทนำ, **ชุมนุมคำฉันท์ดุขฎีสังเวยกล่อมช้างสำคัญในรัชกาลปัจจุบัน**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, ๒๕๓๑), หน้า ๓.

^{๒๔๔} สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระดำรงราชานุภาพ, **ไทยรบพม่า**, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (ธนบุรี : โรงพิมพ์รุ่งวัฒนา, ๒๕๑๔), หน้า ๒๗ - ๔๒.

^{๒๔๕} ประkob โขประการ และคณะ, **๕ พระมหากษัตริย์ไทย ครองกรุงรัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปี**, (กรุงเทพมหานคร : รวมข่าว, ๒๕๒๕), หน้า ๑๓๐.

^{๒๔๖} เทพชู ทับทอง, **เมืองไทยในประวัติศาสตร์**, (กรุงเทพมหานคร : เทพพิทักษ์การพิมพ์, ๒๕๒๔), หน้า ๓๕๓.

ความเชื่อเรื่องช่างเผือกเป็นเครื่องเสริมบุญญาภาของพระมหากษัตริย์ มีมาแต่สมัยโบราณ ถือเป็นวัฒนธรรมทางความเชื่อที่ได้อิทธิพลจากคติทางศาสนา จนเป็นเหตุให้คนสมัยนั้นนิยมชมชอบเรื่องช่างเป็นพิเศษ นับถือช่างเป็นสัตว์ชั้นสูง ต่อมาจึงก่อให้เกิดจารีตประเพณี โดยผ่านกระบวนการทางความเชื่อจากยุคสู่ยุคในลักษณะของรูปภาษาวรรณคดี รวมถึงศิลปไทยในแขนงต่างๆ ที่ช่างมีส่วนเข้าไปเกี่ยวข้อง

๔.๑.๒ ด้านประเพณี

ประเพณี หมายถึง ความเป็นไปอันเนื่องด้วยการกระทำหรือดำเนินการอย่างใด ๆ เมื่อประพฤติซ้ำอย่างนั้นๆ อยู่บ่อยๆ จนเป็นความเคยชิน ก็เกิดเป็นนิสัยขึ้น^{๒๔๖}

การกระทำตามความเชื่อทางศาสนานั้น มีเหตุผลที่สื่อถึงต้นเหตุของประเพณีต่างๆ ที่คนในสังคมร่วมสืบสานกันมาได้ อย่างชัดเจน เป็นมรดกทางวัฒนธรรมอันล้ำค่า กลายมาสู่ประเพณีเกี่ยวกับช่าง ได้แก่ การคล้องช้าง การโพนช้าง การฝึกช้าง หรือพิธีกรรมผ่าจัน พิธีสมโภชขึ้นระวางช้างสำคัญ งานแสดงช้าง พิธีบวชนาคช้าง งานสะโตกช้าง งานแข่งโปโลช้าง ซึ่งมีรายละเอียดโดยสังเขปดังนี้

๑) การคล้องช้าง

ประเพณีการคล้องช้างทำสืบทอดกันมาแต่โบราณ การจับช้างป่ามีวิธีการจับอยู่ด้วยกัน ๔ วิธี คือ

๑. จับอย่างแทรกโพนหรือโพนแทรก (โพน แปลว่า จับต่อหรือคล้อง) โดยวิธีการจับไล่ช้างจับกันกลางแปลงคราวละเชือก
๒. จับด้วยเพนียดหรือชนบทไกลๆ เรียกว่าคอก คือไล่ต้อนเข้าไปในเพนียด
๓. จับโดยการลวงช้างให้ตกหลุมที่ขุดพรางเอาไว้
๔. จับขณะช้างลงเล่นในน้ำ โดยการใช้เรือใหญ่หรือแพใหญ่ขับไล่แล้วใช้เชือกคล้องคอช้างในที่น้ำลึก^{๒๔๗}

^{๒๔๖} เสฐียรโกเศศ (พระยาอนุমানราชชน), การศึกษาเรื่องประเพณีไทย และ ชีวิตชาวไทยสมัยก่อน, หน้า ๑.

ส่วนเครื่องมือเครื่องใช้ที่ประกอบในการจับช้างป่าก็มีดังนี้ คือ

๑. เชือกบาศ คือเชือกบ่วงสำหรับคล้องเท้าช้าง ทำด้วยหนังควาย บางแห่งใช้ทองคำประมาณ ๑ หนักใส่ไว้ในเกลียวเชือก เพื่อเป็นอาถรรพ์ให้จิตของช้างป่าเหื่องหงอยเซื่องซึมลง
๒. ไม้คันทาม สำหรับใช้ถือเวลาคล้องช้าง
๓. ทามคอ คือเชือกหนังสำหรับรัดคอช้าง
๔. สายลำโพง เป็นลวดสังกะสีชนิดเกลียว หรือเชือกหนังสำหรับโยงจากคอช้างมาติดกับคันทาม
๕. ทวยเหล็ก สำหรับใช้ปลายสายลำโพง ทวยนี้หมุนได้เพื่อกันเชือกลวดขาดหัก
๖. รัศประคน หรือสายรัดทึบสำหรับผูกแหง หรืออุบบนหลังช้าง
๗. หางกะแซง คือเชือกหนังที่ผูกมาจากรัศประคน สำหรับควานช้างยึดถือ
๘. สายชะนั๊ก คือเชือกผูกคอช้าง สำหรับแขวนปลอกที่ทำด้วยหวาย^{๒๔๕}

การคล้องช้างใช้เวลาราว ๔ วัน คือวันแรก ต้อนช้างเข้าเพนียด วันที่สองเป็นวันจับช้างในเพนียด วันที่สามเป็นการจับช้างกลางแปลง คือ จับช้างเล็กนอกเพนียด วันสุดท้ายต้อนโขลงช้างปล่อยกลับป่า เมื่อเสียดครั้ง^{๒๔๖} เพนียดเสียดหายทรุดโทรม มาบูรณะใหม่ในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ การคล้องช้างป่าตามพระราชพิธีครั้งสุดท้ายมีขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๕^{๒๔๗}

การคล้องช้างมีทั้งพิธีหลวงกับพิธีของชาวบ้าน แต่แตกต่างกันตรงที่วิธีการการจับช้าง ถ้าเป็นพิธีหลวงการคล้องช้างก็จะเป็นงานที่ใหญ่โต^{๒๔๘} การคล้องช้างในเพนียดมีมาทุกรัชสมัย ในรัชกาลที่ ๔ มีการคล้องช้างในเพนียด ๓ ปีครั้งหนึ่ง ในรัชกาลที่ ๕ มีการคล้องช้างนับไม่ถ้วน ต่อมา ความจำเป็นในการใช้ช้างน้อยลงไปกว่าแต่ก่อน เพราะความเจริญของบ้าน

^{๒๔๕} สมพงษ์ เกรียงไกรเพชร, สารคดีไทย เล่ม ๑ หมวดประวัติศาสตร์, หน้า ๒๐.

^{๒๔๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๑ - ๒๒.

^{๒๔๗} ศิริศักดิ์ กุ่มรักษา, บรรณาธิการ, แผนที่ความรู้เมืองไทย : วัดและวังในกรุงเทพฯ, (กรุงเทพฯ มหานคร : บริษัท แปลน โมทิฟ จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๒๕.

^{๒๔๘} สมพงษ์ เกรียงไกรเพชร, สารคดีไทย เล่ม ๑ หมวดประวัติศาสตร์, หน้า ๒๑.

เมืองเปลี่ยนไป การคล้องช้างในเพนียดจึงมีเฉพาะต้อนรับแขกเมือง เจ้านายต่างประเทศที่เสด็จมาเยือนไทยเท่านั้น และกลายเป็นราชกิจที่ฝรั่งยกย่องไปทั่วโลก^{๒๕๒}

การคล้องช้าง หรือจับช้างในเพนียดครั้งล่าสุด เพิ่งมีขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยใช้ช้างหลวงโหลงใหญ่ไปด้อนฝูงช้างป่าหลายสิบเชือกจากป่าเขาใหญ่ มาเข้าเพนียดที่จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ซึ่งเพนียดคล้องช้างก็ยังคงหลงเหลือให้เห็นเป็น หลักฐานทางประวัติศาสตร์ ที่จังหวัดพระนครศรีอยุธยาจนถึงปัจจุบัน^{๒๕๓}

ปัจจุบัน ในรัชกาลที่ ๙ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ได้ทรงนำสมเด็จพระเจ้ากรุงเดนมาร์ก และสมเด็จพระราชินีอินกริดไปทอดพระเนตรการคล้องช้างในเพนียด เมื่อวันที่ ๑๕ มกราคม พ.ศ. ๒๕๐๕^{๒๕๔}

พิธีคล้องช้างของชาวบ้านกับพระราชพิธีจึงมีความแตกต่างกัน ชาวบ้านคล้องช้างมาเพื่อฝึกไว้ใช้งาน หรือเพื่อการซื้อขาย กรรมวิธีในการคล้องช้างมีพิธีไสยาศาสตร์ร่วมอยู่ด้วย ผู้ที่จะออกไปคล้องช้างต้องมีวินัย และใช้เวลาในการคล้องช้างเป็นเดือน วิธีคล้องช้างของชาวบ้านนับว่าเป็นวิธีที่เสี่ยงอันตรายมากที่สุด

๒) การโพนช้าง

การโพนช้างเป็นวิธีจับช้างป่าบนหลังช้างต่อ (ซึ่งเป็นช้างบ้าน) โดยใช้บ่วงบาศคล้องที่หลังของช้างป่า เป็นวิธีการจับช้างป่าในอำเภอท่าขาม อำเภอชุมพล อำเภอรัตนบุรี ในจังหวัดสุรินทร์ ศรีสะเกษ บุรีรัมย์ และที่อื่นๆ อีกเป็นอันมาก ในจังหวัดภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทยไปจนถึงฝั่งแม่น้ำโขง ในเขตแขวงเมืองนครจำปาศักดิ์ และปากเซ ประเทศลาว^{๒๕๕}

^{๒๕๒} เทพชู ทับทอง, เมืองไทยในประวัติศาสตร์, หน้า ๓๕๕.

^{๒๕๓} กรมวิชาการ, จากป่าดงสู่ศูนย์อนุรักษ์ช้างไทย, หน้า ๕๓.

^{๒๕๔} ระพีพรรณ ใจภักดี, คู่มือชมศิลปะ และสถาปัตยกรรมไทย พระนครศรีอยุธยา, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ แสงแดดและเพื่อนเด็ก จำกัด, ๒๕๔๘), หน้า ๑๔๑.

^{๒๕๕} ไชโรดา ชาลวาลา, ช้างผู้มีคุณ, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช จำกัด, ๒๕๔๑), หน้า ๔๐.

การโพนซ้างนี้มีวัตถุประสงค์ที่จะจับซ้างป่ามาฝึกให้เชื่องไว้ใช้งานหรือขาย ผู้ที่จะออกไปจับซ้างป่าเรียกกันว่า “หมอซ้าง” ส่วนหัวหน้าหมอซ้างซึ่งเป็นหมออาวุโสชำนาญในการจับซ้างมากที่สุด เรียกว่า “หมอเฒ่า” หรือ “ครูบาเฒ่า”^{๒๕๖}

ยังมีพิธีกรรมบางอย่างซึ่งผู้วิจัยไม่ได้นำมากล่าวในที่นี้ ได้แก่ พิธีเช่นหนังปะกำหรือผีปะกำ พิธีสารภาพบาป พิธีเบิกป่า (เบิกไพร) พิธีดังกล่าวชาวภูยกปฏิบัติกันอย่างเคร่งครัด ก่อนที่จะมีการออกไปโพนซ้าง แม้ว่าจะเป็นคตินิยมทางไสยศาสตร์

เมื่อศึกษารายละเอียดแล้ว พบว่า การปฏิบัติตามข้อบัญญัตินั้นล้วนแต่มีประโยชน์แก่ผู้ที่จะออกไปคล้องซ้าง เป็นการเตือนสติให้ตั้งอยู่ในศีลธรรม เคารพยำเกรงผู้นำ แสดงถึงอุบายที่ดี อันจะนำมาซึ่งความสำเร็จในการออกไปโพนซ้างในแต่ละครั้ง รวมถึงความปลอดภัยในชีวิตของผู้ร่วมเดินทางทุกคนด้วย

๓) การฝึกซ้าง หรือพิธีกรรมผ่าจ้าน

คำว่า “ผ่าจ้าน” เป็นภาษาถิ่นเหนือ หมายถึงการแยกออกจากกันซึ่งจะใช้กับคนหรือสัตว์ก็ได้ แต่ปกติแล้วการใช้คำว่า “ผ่าจ้าน” มักใช้กับซ้างแม่ลูก เมื่อผ่านพิธีกรรมแล้วจะทำให้ลืมกัน หรือจดจำกันไม่ได้^{๒๕๗} ลูกซ้างที่นำมาฝึกจะเป็นลูกซ้างที่หย่านมแล้ว คือมีอายุประมาณ ๒ - ๓ ปีขึ้นไป^{๒๕๘}

การผ่าจ้าน หรือการแยกลูกซ้างออกจากแม่ ในการฝึกครั้งแรกจะใช้เวลา ๗ วัน จากนั้นหมอซ้างก็จะทำการปลดขันทัง แล้วนำซ้างมาฝึกซ้างนอก ให้ฟังคำสั่งของควาญในการรับและเก็บสิ่งของ การนอน การนั่ง การหมอบ การเดิน และการทำไม้^{๒๕๙}

พิธีกรรมการผ่าจ้าน เริ่มจากหมอดูฤกษ์ยาม จากนั้นจะจัดสร้างแคร่ไม้ไผ่ขึ้นชันตั้งที่มีหมากพลู ส้มป่อย ข้าวสาร ผ้าขาว ผ้าแดง เหล้าขาว ๑ ขวด ไข่ต้มผ่าซีก ๑ ฟอง เทียนหนักหนึ่งเฟือง ๔ เล่ม ข้าวตอก ๑ ถ้วย รูป ๘ ดอก หมากพลู ๘ คำ กกล้วย ๑ หวี อ้อย ๑ มัด ไม้ผ่าจ้าน ๒ อัน พร้อมเงินค่ายกกรู ๑๒ บาท ในพิธีควาญซ้างมักจะนิยมนำ

^{๒๕๖} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๔๐.

^{๒๕๗} กรมวิชาการ, จากป่าดงสู่ศูนย์อนุรักษ์ซ้างไทย, หน้า ๒๔.

^{๒๕๘} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๒๔.

^{๒๕๙} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๒๖.

สิ่งของของตน เช่น มีดขอช้าง เชือกมาเข้าพิธีด้วย พร้อมจัดสะตวงที่บรรจุของเช่นต่างๆ เพื่อเป็นการสังเวศปีตามความเชื่อ^{๒๖๐}

ช้างเมื่อผ่านพิธีผ่านแล้วจะใช้ลักษณะนามว่า “เชือก” แทนคำว่า “ตัว” หมายความว่า ช้างเชือกนั้นมีเชือกมีโชคล้อมตัวมีเจ้าของแล้วคือความรู้นั่นเอง จากนั้น ความรู้จะเป็นผู้ดูแล และปกป้องรักษาช้างเชือกนั้นต่อไปแทนแม่ช้าง และช้างเชือกนั้นจะฟังคำสั่งของ ความรู้โดยดี^{๒๖๑}

การนำลูกช้างมาฝึกทำงานหนักแทนคน แสดงถึงบทบาทที่สำคัญของช้างในสังคมไทย ในอดีต เพราะแรงงานช้างยังมีความจำเป็นอย่างสูง โดยเฉพาะการชักลากไม้จากป่า หรือภูเขาที่สูง ซึ่งช้างสามารถทำงานในสภาพภูมิประเทศที่มีลักษณะเช่นนี้ได้ดีกว่ารถยนต์ ตลอดจนมีวัตถุประสงค์เพื่อฝึกหัดลูกช้างให้เชื่อฟังคำสั่ง ไม่ดุร้าย แข็งแรง อดทน^{๒๖๒}

ในปัจจุบัน ศูนย์ฝึกลูกช้างย้ายจากที่ทำกรเดิมคือบ้านปางหละ อำเภอาง จังหัด ลำปาง มาจัดตั้งเป็นศูนย์อนุรักษ์ช้างไทย ณ บริเวณหลักกิโลเมตรที่ ๒๘ - ๒๙ ริมถนนสาย ลำปาง - เชียงใหม่ ตำบลเวียงตาล อำเภอห้างฉัตร จังหวัดลำปาง บนบริเวณที่มีเนื้อที่กว้างขวางถึง ๘๖๒ ไร่ (ศูนย์ฝึกลูกช้างเดิมมีเนื้อที่ ๑๕ ไร่) โดยสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จพระราชดำเนินมาทรงเปิดศูนย์ฯ เมื่อวันที่ ๔ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๓๕^{๒๖๓}

๔) พระราชพิธีสมโภชขึ้นระวางช้างสำคัญ

พระราชพิธีนี้ เป็นพิธีกรรมที่ทำสืบทอดกันมาแต่โบราณกาล ช้างที่ทรงโปรดให้จับมาได้ หรือที่มีคนจับนำมาอ่อนเกล้าฯ ถวายแด่องค์พระมหากษัตริย์ก็จะทรงโปรดให้จัดทำพิธีรับขวัญสมโภชช้างเชือกนั้นๆ เป็น “พระยาช้างต้น” หรือ “พระยาช้างสำคัญ” ขึ้น พร้อมกับบวงสรวงให้แก่น้ำช้างเชือกนั้นที่เข้ามาอ่อนเกล้าถวายนั้น^{๒๖๔}

^{๒๖๐} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๒๕.

^{๒๖๑} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๒๖.

^{๒๖๒} โชโรดา ซาลวาลา, ช้างผู้มีคุณ, หน้า ๔๑.

^{๒๖๓} กรมวิชาการ, จากป่าดงสู่ศูนย์อนุรักษ์ช้างไทย, หน้า ๓๖.

^{๒๖๔} สมพงษ์ เกรียงไกรเพชร, สารคดีไทย เล่ม ๑ หมวดประวัติศาสตร์, หน้า ๓๔ - ๓๕.

ก่อนที่จะมีการประกอบพิธีสมโภชขึ้นระวางช้างสำคัญ จะต้องมีการทำพิธีจับเชิงช้าง ก่อนที่นำน้อมเกล้าฯ ถวาย การจับเชิงช้างเป็นการขอขมาลาโทษแก่ช้างสำคัญ เมื่อประกอบพระราชพิธีสมโภชแล้วจะมีเกียรติศักดิ์เท่ากับเจ้าฟ้าพระองค์หนึ่ง เพราะการจับเชิงจะต้องผูกมัดช้าง เพื่อเป็นการฝึกหัดช้างให้รู้จักเชือก รู้จักเสาะตะลุมเบญพาด และรู้ว่าตนจะต้องถูกมัดให้ ยืนบนแท่นเบญพาดเป็นเวลานาน เพื่อจะได้มีความเคยชินไม่ตื่นรนและอาละวาดในวันทำการประกอบพระราชพิธีสมโภช^{๒๖๕} พระราชพิธีสมโภชขึ้นระวางช้างสำคัญมีดังนี้ ๑. พิธีสมโภชขึ้นระวางพระราชทานนามช้าง และ ๒. พิธีสมโภชขึ้นโรงใน^{๒๖๖} การกำหนดงานตามแต่ความเหมาะสมของกาลสมัย ในรัชกาลที่ ๒ จัดงาน ๕ วัน คือ สมโภชขึ้นระวางพระราชทานนามช้าง ๔ วัน สมโภชขึ้นโรงใน ๑ วัน ในรัชกาลที่ ๕ ก็จัดงาน ๕ วัน ในรัชกาลที่ ๖ จัดงาน ๔ วัน คือ สมโภชขึ้นระวาง พระราชทานนามช้าง ๓ วัน สมโภชขึ้นโรงใน ๑ วัน^{๒๖๗}

พิธีขึ้นระวางนั้นท่านจัดให้มีทั้งพิธีสงฆ์และพิธีพราหมณ์ พิธีสงฆ์ มีการเจริญพุทธมนต์ในตอนเย็น เช้าวันรุ่งขึ้นช้างสำคัญที่จะเข้าพิธีขึ้นระวางตัดบาตร ตอนสายเสด็จพระที่เจริญพุทธมนต์แต่ก่อน ในตอนบ่าย สมเด็จพระมหากษัตริยาธิราชเจ้าจะทรงหลั่งน้ำพุทธมนต์พระราชทานช้างสำคัญ พระสงฆ์เจริญชัยมงคลคาถา

พิธีพราหมณ์ พระราชครูพราหมณ์ จะทำพิธีจารึกเทพมนต์กำกับนามช้างที่ได้รับพระราชทานและจารึกลงบนอ้อยแดง ทำพิธีประน้ำพุทธมนต์ร่วมกับราชบัณฑิตเมื่อแห่ช้างสำคัญลอดโคลนทวาร^{๒๖๘} พราหมณ์อื่นๆ เชิญเครื่องเทวกรรมในกระบวนแห่ ทำพิธีบวงสรวง

^{๒๖๕} ฝ่ายบริหาร วิจารณ์คดี, หนังสือที่ระลึกนิทรรศการ ช้างไทย ช่างไทย, (กรุงเทพมหานคร : วิจารณ์คดี, ๒๕๔๒), หน้า ๗.

^{๒๖๖} โรงใน คือ โรงช้างค้ำในพระบรมมหาราชวัง ซึ่งรื้อไปหมดแล้ว ปัจจุบันเหลือแต่โรงช้างค้ำในพระราชวังดุสิต มี ๒ หลัง อยู่ติดกับรัฐสภาและพระที่นั่งอนันตสมาคม ถนนอุทองใน เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร ๑๐๓๐๐

^{๒๖๗} ฝ่ายบริหาร วิจารณ์คดี, หนังสือที่ระลึกนิทรรศการ ช้างไทย ช่างไทย, หน้า ๗.

^{๒๖๘} โคลนทวาร หมายถึง ประตูป่าที่ทำขึ้นชั่วคราวตามตำราพราหมณ์ คือทำเป็นประตูเสียด้วยใบไม้ให้ช้างลอดไป มีพราหมณ์คู่หนึ่งนั่งอยู่บนร้านสูง ๒ ช้างประตูกอยประน้ำเทพมนตร์ สร้างขึ้นเพื่อรับช้างเผือกที่คล้องได้จากป่า เหมือนกับใช้เป็นประตูบังไพร หรือใช้เป็นประตูให้ทหารผู้ไปทัพนั้นลอดไปเพื่อออกสงคราม ตามพิธีไสยศาสตร์

สังเวทและอ่านฉันทสาคูสังเวทกล่อมช้างสำคัญในโรงราชพิธี ทำพิธีเบิกแว่นเวียนเทียนสมโภชช้าง^{๒๖๕}

แต่โบราณกาล แม้ประเทศต่างๆ ในสุวรรณภูมิจะมีประเพณียึดถือเกี่ยวกับเรื่องช้างเผือกทำนองเดียวกับประเทศไทย แต่ในปัจจุบันก็ไม่มีประเทศใดปฏิบัติจนบประเพณีอันเนื่องเกี่ยวกับช้างสำคัญ นอกจากประเทศไทย ซึ่งคงนิยมรักษาวัฒนธรรมประเพณีที่ยังคงงามไว้ได้ตลอดมา^{๒๖๖}

ในรัชกาลที่ ๕ ช้างสำคัญที่ทรงโปรดเกล้าฯ ให้ประกอบพิธีรับสมโภชและขึ้นระวางเป็นช้างต้น ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๐๒ จนถึง พ.ศ. ๒๕๒๑ มี ๑๒ เชือก เชือกที่ ๑๒ ได้แก่ พระบรมนขัทศ วัชรพ่าหน์พิชญพงศ์ฯ สมโภชขึ้นระวาง ที่จังหวัดเพชรบุรี วันที่ ๒๕ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๒๑^{๒๖๗}

๕) งานแสดงช้าง

งานแสดงช้างเป็นงานประเพณีดีเด่นที่สุดของประเทศไทย จัดขึ้นเป็นครั้งแรกโดยการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๐๓ ส่งผลให้สุรินทร์เป็นที่รู้จักกันทั่วโลกว่ามีการแสดงช้างที่ดีที่สุดในโลก^{๒๖๘}

ในงานแสดงช้างนั้น ฉากแรกเรียก “จำโขลง” แสดงความเป็นอยู่ตามธรรมชาติของช้างป่าและการอยู่ร่วมกันของช้างกับชาวกูย มีการแสดงพิธีกรรมสืบชะตา เพื่อคุ้มครองให้ปราศจากภัยอันตรายขณะออกคล้องช้างในป่า ฉากต่อมาคือ การคล้องช้าง และการฝึกช้างให้แสดง เช่น ชักธง ไกวเปล ให้ควาญช้างขึ้นหลังแสดงให้เห็นความผูกพันระหว่างคนกับช้าง ฉากต่อมา แสดงประเพณีต่างๆในสุรินทร์รวมทั้งประเพณีการบวชนาค ซึ่งพ่อนาคจะจีช้างเข้าไปในโบสถ์ จากนั้น เป็นการฉลองพระ มีช้างเตะฟุตบอล ชักเย่อกันคน ปิดท้ายด้วยฉากที่ยิ่งใหญ่มากคือ การจำลองขบวนพยุหยาตราท้าวและการชนช้าง ช่วงจัดงานคือ เสาร์ -

^{๒๖๕} หม่อมราชวงศ์แสงสุรย์ ลดาวัลย์, บทนำ, ชุมชุมคำฉันทสาคูสังเวทกล่อมช้างสำคัญในรัชกาลปัจจุบัน, หน้า ๔ - ๕.

^{๒๖๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖.

^{๒๖๗} ฝ่ายบริหาร ริเวอร์ซิตี้, หนังสือที่ระลึกนิทรรศการ ช้างไทย ช่างไทย, หน้า ๕.

^{๒๖๘} การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, เข้าใจถิ่น เข้าใจเที่ยว สุรินทร์, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สารคดี, ๒๕๕๓), หน้า ๘.

อาทิตย์ สัปดาห์ที่ ๓ ของเดือนพฤศจิกายนของทุกปีที่ถนนคชสาร อำเภอเมือง จังหวัด สุรินทร์^{๒๗๓}

๖) พิธีบวชนาคช้าง

พิธีนี้เป็นเอกลักษณ์เฉพาะของชาวกวยอาเจียง ไม่มีในที่อื่นใดในโลกก็ว่าได้ที่มีช้างเข้าร่วมบวชนาคมากมายขนาดนี้ เป็นสิ่งที่บ่งบอกถึงวิถีชีวิตของชาวกวยอาเจียงกับช้างในอีกมุมหนึ่งที่ใช้ช้างเข้ามามีส่วนในพิธีกรรมที่ยิ่งใหญ่^{๒๗๔} ประเพณีบวชนาคแห่ช้าง จัดในหมู่บ้านกูย โดยเฉพาะที่บ้านตากกลาง ตำบลกระโพ อำเภอท่าตูม จังหวัดสุรินทร์ ซึ่งเป็นหมู่บ้านเลี้ยงช้าง เมื่อมีงานบวชผู้คนจะเข้าร่วมอย่างคับคั่งมีขบวนช้างหลายสิบเชือก แห่ไปสักการะศาลเจ้าพ่อวังทะเล ข้ามลำน้ำมูลกลับมาเข้าพิธีที่วัดแจ้งสว่าง ช่วงจัดงานคือ วันขึ้น ๑๓ - ๑๕ ค่ำ เดือน ๖ กลางเดือนพฤษภาคมของทุกปี จัดทั่วไปที่อำเภอท่าตูม โดยเฉพาะที่บ้านตากกลาง^{๒๗๕}

ที่บ้านหาดเสี้ยว อำเภอศรีณรงค์ จังหวัดสุโขทัย มีประเพณีแห่ช้างบวชนาค ถือเป็นประเพณีการบวชลูกหลานชาวพวนที่ถือปฏิบัติกันมาไม่ต่ำกว่า ๑๕๐ ปี ชาวพวนบ้านหาดเสี้ยวเชื่อว่า ใครที่ได้เข้าพิธีบวชช้างจะได้กุศลแรง เป็นสิ่งที่ผู้ชายหาดเสี้ยวพึงกระทำ ปีนี้มีผู้บวชช้างจำนวน ๓๐ เชือก ก่อนที่จะเข้าพิธี นาคจะต้องไปสักการะ “เจ้าปู่ก้อ” ซึ่งเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ชาวหาดเสี้ยวให้ความเคารพนับถือ^{๒๗๖} ชาวบ้านจะนิยมอุปสมบทลูกหลานพร้อมๆ กันในช่วงต้นเดือนเมษายนของทุกปี โดยนาคจะนั่งอยู่บนหลังช้างแล้วแห่เป็นริ้วขบวนรอบหมู่บ้าน ถือเป็นกรบวชที่ได้กุศลสูงส่ง^{๒๗๗}

๗) งานสะโตกช้าง จังหวัดลำปาง

^{๒๗๓} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๕.

^{๒๗๔} จเร โสระฐี, ตำนานช้างไทย, หน้า ๕๕ - ๖๑.

^{๒๗๕} การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, เข้าใจถิ่น เข้าใจเที่ยว สุรินทร์, หน้า ๕.

^{๒๗๖} ชมพูนุช ฉัตรนภรัตน์, “แห่ช้างบวชนาคที่บ้านหาดเสี้ยว”, วารสาร เมืองโบราณ, ปีที่ ๓๑ ฉบับที่ ๓ (กรกฎาคม - กันยายน ๒๕๔๘) : ๑ - ๔.

^{๒๗๗} กรมประชาสัมพันธ์, ประเทศไทย, (กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด เปเปอร์เฮาส์, ๒๕๔๕), หน้า ๑๖๖.

ประเพณีนี้เกิดขึ้นเนื่องจากต้องการหารายได้ เพื่อเป็นกองทุนสำหรับค่าอาหารช้าง กิจกรรมในงานประกอบด้วยขบวนแห่สะโตกช้างที่ยิ่งใหญ่ ที่มีผู้ชมสามารถร่วมเลี้ยงอาหารช้าง บนสะโตกที่ใหญ่ที่สุดในโลก^{๒๗๘} และเพื่อให้ผู้คนได้ตระหนักถึงความสำคัญของช้าง ซึ่งถือว่าเป็น

สัตว์คู่บ้านคู่เมืองของคนไทยมาช้านาน พร้อมทั้งส่งเสริมให้ผู้คนให้ความรักความเมตตา และ

ช่วยอนุรักษ์ช้างไทยให้คงอยู่คู่บ้านคู่เมืองต่อไป^{๒๗๙}

คำว่า สะโตก เป็นภาษาพื้นเมืองของภาคเหนือ หมายถึง ชันโตก ซึ่งเป็นภาชนะสำหรับใส่หรือวางอาหารที่จะรับประทานแต่ละมื้อนั่นเอง^{๒๘๐}

กิจกรรมในงานที่น่าสนใจประกอบไปด้วย ขบวนแห่วิหาห์บนหลังช้าง การแสดงพื้นบ้าน การจำหน่ายสินค้าจากชุมชน นิทรรศการเกี่ยวกับช้าง การแสดงต่างๆของช้าง ช้างเล่นดนตรี ช้างวาดรูป กำหนดจัดในวันที่ ๑๔ กุมภาพันธ์ ของทุกปี ณ บริเวณศูนย์อนุรักษ์ช้างไทย ตำบลเวียงตาล อำเภอห้างฉัตร จังหวัดลำปาง^{๒๘๑}

๘) งานแข่งโปโลช้าง จังหวัดประจวบคีรีขันธ์

การแข่งขันโปโลช้างเป็นกีฬาอดนิยมนในหลายๆประเทศ สำหรับในประเทศไทยจัดขึ้นทุกปี การละเล่นแบ่งเป็น ๒ ทีม ผู้เล่นแต่ละทีมประกอบด้วยช้าง ๓ เชือก พร้อมไม้ตีคิลี และพยายามตีลูกบอลด้วยไม้ตีคิลีให้เข้าประตูของอีกฝ่ายหนึ่ง ผู้ชมจะได้ทั้งความสนุก ตื่นเต้น และนอกเหนือ ไปจากโปโลช้างแล้ว ยังมีขบวนพาเหรดช้าง การวาดภาพสีของช้าง กำหนดจัดงานในช่วงเดือนกันยายนของทุกปี ณ บริเวณค่ายสมเด็จพระศรีสุริโยทัย จังหวัดประจวบคีรีขันธ์^{๒๘๒}

^{๒๗๘} การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, *เที่ยวเมืองไทยในมุมมองที่คุณไม่เคยเห็น*, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สารคดี, ๒๕๔๖), หน้า ๑๐๖.

^{๒๗๙} กรมวิชาการ, *จากป่าดงสู่ศูนย์อนุรักษ์ช้างไทย*, หน้า ๘๘.

^{๒๘๐} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๘๘.

^{๒๘๑} การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, *เที่ยวเมืองไทยในมุมมองที่คุณไม่เคยเห็น*, หน้า ๑๐๖.

^{๒๘๒} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๑๐.

สรุปได้ว่า พิธีกรรมต่างๆ ที่ช่างเข้าไปเกี่ยวข้องนั้น ได้รับการสืบสานมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน บางพิธีมีการยกเลิกแล้ว เนื่องจากสภาพแวดล้อมทางสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป บทบาทของช่างก็ได้เปลี่ยนไปตามกระแสของสังคม

ประเพณีที่ใช้ช่างเข้าร่วมในปัจจุบันจึงมีลักษณะเชิงธุรกิจ การท่องเที่ยว การกีฬา และความบันเทิงในรูปแบบต่างๆ เว้นแต่พิธีบวชนาคช่างที่บ้านตากกลาง ซึ่งเป็นมากกว่าความผูกพันของคนกับช่าง เพราะชาวกูยนับถือช่างเสมือนเป็นสมาชิกคนสำคัญในครอบครัว ชาวพวนบ้านหาดเสี้ยวเชื่อว่าการบวชช่างได้กุศลแรง ประเพณีสะโตกช่าง ก็แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของช่างในฐานะเป็นสัตว์คู่บ้านคู่เมือง ทำให้คนเกิดความรักความเมตตาช่างไทย เพราะงานจัดตรงกับวันวาเลนไทน์ของทุกปี

๔.๑.๓ ด้านศิลปกรรมไทย

ศิลปะ คือ ผลแห่งพลังความคิดสร้างสรรค์ของมนุษย์ที่แสดงออกในรูปแบบลักษณะต่างๆ ให้ปรากฏซึ่งสุนทรียภาพ ความประทับใจ หรือความสะเทือนอารมณ์ตามอัจฉริยภาพ พุทธิปัญญา ประสบการณ์ ขนบธรรมเนียม จารีตประเพณี หรือความเชื่อในลัทธิศาสนา โดยศิลปะสามารถแบ่งออกได้เป็น ๒ ประเภทใหญ่ๆ คือ วิจิตรศิลป์ (Fine Arts) และ ประยุกต์ศิลป์ (Applied Arts)^{๒๘๓}

๑. วิจิตรศิลป์ ซึ่งแต่เดิมเรียกว่าประณีตศิลป์ หมายถึงผลงานศิลปะที่เน้นคุณค่าทางความงาม (Aesthetic Value) เป็นสำคัญ เป็นผลงานที่ตอบสนองด้านจิตใจมากกว่าประโยชน์ใช้สอย ประกอบด้วยทัศนศิลป์ (Visual Art) ดุริยางคศิลป์ (Music) นาฏยศิลป์ (Dance) สถาปัตยกรรม (Architecture) และวรรณกรรม (Literature)

๒. ศิลปะประยุกต์ หรือประยุกต์ศิลป์ หมายถึงผลงานศิลปะสร้างสรรค์ขึ้นเพื่อมุ่งประโยชน์ใช้สอยเป็นสำคัญ โดยการใช้หลักการทางสุนทรียภาพ ประกอบด้วย มณฑศิลป์ (Decorative Art) อุตสาหกรรมศิลป์ (Industrial Art) พาณิชยศิลป์ (Commercial Art) หัตถศิลป์ (Crafts) และการออกแบบต่างๆ (Designs) เป็นต้น^{๒๘๔}

^{๒๘๓} รศ. ดร. ชาญณรงค์ พรุ่งโรจน์, ศิลป์: ยิน ยล สัมผัส, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทฟอร์แมท แอสโซซิเอต จำกัด, ๒๕๔๔), หน้า ๑๓.

^{๒๘๔} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๔.

ผู้วิจัยได้ศึกษาอิทธิพลของช่างในเฉพาะส่วนที่เป็นวิจิตรศิลป์ ที่เราสามารถมองเห็นคุณค่าความงามผ่านทางตา แยกเป็นสถาปัตยกรรม ประติมากรรม จิตรกรรม จากหลักฐานที่เป็นวัตถุทางศาสนาที่ยังมีปรากฏอยู่ในปัจจุบัน สอดคล้องกับข้อมูลที่มีอยู่ในเชิงวรรณกรรมที่ผู้รู้ได้ค้นคว้าไว้ดังต่อไปนี้

๑) ด้านสถาปัตยกรรม

สิ่งก่อสร้างใดๆ ไม่ว่าจะเป็นอาคารสถานที่ โบสถ์ วิหาร ปราสาท สถูป เจดีย์ ล้วนมีประวัติความเป็นมาด้านสถาปัตยกรรมสมัยนั้นๆ เสมอ เป็นหลักฐานทางสถาปัตยกรรมสำคัญที่เราสามารถย้อนระลึกถึงคตินิยมในการก่อสร้าง โดยอาศัยแนวคิดทางศาสนาที่แฝงด้วยปรัชญา รวมด้วยช่างเป็นองค์ประกอบตามสถานที่นั้นๆ

พระเจดีย์ที่เจดีย์หลวง จังหวัดเชียงใหม่ จะมีศิระช้างที่ฐานเจดีย์ ซึ่งผู้สร้างช่างไว้ นั่นก็เพื่อรักษาองค์เจดีย์และปกป้องบ้านเมือง ได้แก่ เมืองนพบุรีมหานครราชธานีล้านนา เชียงใหม่^{๒๕๕} โดยปั้นรูปช่างไว้ถึง ๘ ตัว มีชื่อดังนี้ ตัวที่หนึ่งชื่อว่าเมฆบังวัน ตัวที่สองชื่อว่าข่มแสนพล ตัวที่สามชื่อว่าดาบแสนดำ ตัวที่สี่ชื่อว่าหอกแสนคัน ตัวที่ห้าชื่อว่ากอนแสนเหล็ก ตัวที่หกชื่อว่าหน้าไม้แสนเกียง ตัวที่เจ็ดชื่อว่าแสนเขื่อนค้ำ ตัวที่แปดชื่อว่าไฟแสนเตา^{๒๕๖}

ที่พระธาตุช้างค้ำวรวิหารจังหวัดน่าน ซึ่งสร้างโดย “พญาแข่ง” ผู้ครองนครน่านเมื่อปี พ.ศ. ๑๕๔๕ เจดีย์ช้างค้ำเป็นศิลปะสมัยสุโขทัย (พุทธศตวรรษที่ ๑๕-๒๐) รอบเจดีย์มีรูปช่างโผล่ออกมาในลักษณะกำแพงพระธาตุไว้ (รวมทั้งหมดมี ๒๔ เชือก) ในแง่พุทธคติ หมายถึงการคำคุณจรรโลงพระพุทธศาสนาให้ยั่งยืนมั่นคงต่อไป^{๒๕๗}

คติและความนิยมในการสร้างเจดีย์ในลักษณะนี้ ยึดตามรูปแบบของเจดีย์สุวรรณภูมิ ที่ลังกา รวมทั้งสถูปช้างล้อมที่วัดมเหยงคณ์ อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ซึ่งแพร่หลายเข้ามาที่พระนครศรีอยุธยา หลังจากได้มีการประดิษฐานนิกายสีหฬิกมูขี้นเป็นครั้งแรก

^{๒๕๕} ฝ่ายวิจัยล้านนา, ตำนานเชียงใหม่ปางเดิม, (เชียงใหม่: สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๓๗), หน้า ๓๐-๓๘.

^{๒๕๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๒.

^{๒๕๗} จเร โสระฐี, ตำนานช่างไทย, หน้า ๔๗ - ๔๘.

แรกที่พระนครศรีอยุธยาในปี พ.ศ. ๑๙๖๘ (ค.ศ. ๑๔๒๕) หลังจากที่พระมหาเถระ ๘ รูป จากอาณาจักรสยาม และ ๒๕ รูป จากนครเชียงใหม่ได้ไปอุปสมบทใหม่ในแม่น้ำกัลยาณี และกลับมาอุปสมบทใหม่ให้แก่ภิกษุผู้มีอายุว่า สิวสุทธิ ซึ่งเป็นอาจารย์ของพระมหาลี ในสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๒ และพระมหาเถรสังฆมโกลวิทที่พระนครศรีอยุธยา ดังนั้น นิทานนี้จึงได้รับการสนับสนุนจากพระมหาลีของสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๒ ^{๒๘๘}

ช่างในงานสถาปัตยกรรมตามหลักฐานที่กล่าวอ้างข้างต้น พอจะสรุปได้ว่า การก่อสร้างสถูปเจดีย์ในลักษณะเช่นนี้ ไม่ว่าจะเป็นเจดีย์หลวงที่จังหวัดเชียงใหม่ พระธาตุช้างค้ำ

ที่จังหวัดน่าน สถูปช้างล้อมที่วัดมเหยงคณ์ จังหวัดอยุธยา ต่างก็ได้รับอิทธิพลจากเจดีย์รวันเวลาที่ลังกา แสดงว่าผู้สร้างเป็นผู้มีความเข้าใจลึกซึ้งในคติทางศาสนา เพราะการสร้างช่างรอบฐานเจดีย์มีคติคล้ายว่าโลกนี้มีช่างขึ้นประจำทั้งแปดทิศ ซึ่งเป็นคติแบบอินเดียโบราณ เหตุผลอื่น อาจเป็นเพราะผู้สร้างมีการศึกษาทางศิลปศาสตร์จากลังกาและดังกศิลา รวมถึงการได้รับความอุปถัมภ์จากเจ้าเมืองผู้ทรงศรัทธาในพระพุทธศาสนาด้วยเช่นกัน

๒) ด้านประติมากรรม

ประติมากรรม หมายถึงผลงานศิลปกรรม ๓ มิติที่เกิดจากการปั้น การหล่อ การปะ การแกะเซียม หรือการผสมผสานวิธีการต่างๆ เข้าด้วยกัน เป็นต้น ^{๒๘๙} ส่วนประติมากรรมที่เป็นรูปเคารพทางศาสนา เช่น พระพุทธรูปนั้น เรียกว่าปฏิมากรรม ^{๒๙๐} งานประติมากรรม ตะวันออก ส่วนใหญ่ก็เกี่ยวข้องกับศาสนา จึงมักจะเป็นเทวรูป พระพุทธรูป หรือพระโพธิสัตว์ ซึ่งมีขนาดตั้งแต่ใหญ่โตมหึมา จนถึงเล็กกระจิด ^{๒๙๑}

^{๒๘๘} ศ. ดร. พิริยะ ไกรฤกษ์, ประวัติศาสตร์ศิลปในประเทศไทย ฉบับคู่มือนักศึกษา, (กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๘), หน้า ๒๑๓.

^{๒๘๙} ศ. ดร. ชาญณรงค์ พรุ่งโรจน์, ศิลป์ : ยิน ยล สัมผัส, หน้า ๑๖.

^{๒๙๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖.

^{๒๙๑} กมล เว็สุวรรณ และ นิตยา เว็สุวรรณ, ศิลปนิยม, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท ๒๐๒๐ เวิลด์ มีเดีย จำกัด, ๒๕๔๑), หน้า ๒๒๐.

ผู้วิจัยจะได้นำเสนอผลงานต่างๆ ที่ประติมากรสร้างขึ้น โดยเฉพาะส่วนที่เกี่ยวข้องกับ คติทางศาสนา และขนบประเพณี ดังนี้

พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติสมุทรวรวิหาร สร้างจากคติความเชื่อทางศาสนาเรื่องช้าง เอรಾವัน ช้างทรงของพระอินทร์ที่ใหญ่ที่สุดในสวรรค์ ไม่มีช้างเชือกใดในโลกมนุษย์ที่จะยิ่งใหญ่เท่า แต่สร้างในลักษณะช้างสามเศียรตามคติอินเดีย เพราะแท้จริงแล้ว ไทยเชื่อว่า ช้าง เอรಾವันมี ๓๓ เศียร ตามจำนวนของเทวดาในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์

ประติมากรรมเกี่ยวกับช้างที่สำคัญอีกแห่งคือ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติช้างต้น ตั้งอยู่ ณ บริเวณข้างรัฐสภา ถนนอุทองใน เขตดุสิต กรุงเทพฯ เป็นพิพิธภัณฑสถานที่จัดแสดงเรื่องราวเกี่ยวกับความเชื่อเรื่องช้างเผือก การก่อกำเนิดช้างมงคล วิธีการจับช้าง ในรัชกาลที่ ๕ และที่ ๗ นอกจากนี้ยังมีพระชัยหลังช้าง พระพินนเสวร หนังก้างเผือกคอง พู่ ขนช้างสำหรับ พลายสีประหลาด ที่ถูกจัดไว้ให้ผู้สนใจได้ศึกษา เป็นหลักฐานที่สำคัญที่สะท้อนถึงขนบประเพณี ของไทยเรื่องช้างเผือกคู่พระบารมีของพระราช

อนุสาวรีย์เกี่ยวกับช้างด้านประวัติศาสตร์ ได้แก่ อนุสรณ์เจดีย์ยุทธหัตถีที่จังหวัด สุพรรณบุรี จากพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับต่างๆ กล่าวว่า สมเด็จพระนเรศวร มหาราช โปรดให้สร้างเจดีย์องค์หนึ่งขึ้น ณ ตำบลที่ทรงกระทำยุทธหัตถี เพื่อสวมพระศพพระ มหาอุปราชตามคติลังกา เช่นเดียวกับพระเจ้าทูลุฐคามินีสร้างพระเจดีย์ที่ที่ทรงกระทำยุทธหัตถีมี่ ชัยชนะพระยาอู่พระทมิฬ กับสถูปมริจิวัตรเจดีย์ที่เมืองอนูราชปุระ^{๒๕๒}

จังหวัดเชียงใหม่ก็มีอนุสาวรีย์ช้างเผือก ตั้งอยู่ใกล้ประตูเมือง (ประตูช้างเผือก) ถนนเส้นทางจะไปอำเภอฝาง^{๒๕๓} พิพิธภัณฑสถานสุรินทรที่จังหวัดสุรินทร์ จุดประสงค์ของการ สร้าง คือ เพื่อแสดงถึงความเป็นมาและวิวัฒนาการของช้างตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์จนถึง ปัจจุบัน พร้อมทั้งเป็นการแสดงความผูกพันระหว่างคนเลี้ยงช้างกับช้างที่มีมาแต่โบราณกาล

จังหวัดยะลามีรูปปั้นพระสุรคชาธาร อนุสาวรีย์นี้ สร้างขึ้น ณ สนามพิธีโรงช้างเผือก มีจุดประสงค์เพื่อเป็นศรีสง่าแก่บ้านเมือง^{๒๕๔} และสะท้อนให้เห็นว่าบทบาทของช้างเผือกในฐานะ

^{๒๕๒} กรมยุทธศึกษาทหาร กองบัญชาการทหารสูงสุด, สมเด็จพระนเรศวรมหาราช, (กรุงเทพฯ มหานคร : บริษัท ประชุมช่าง จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๕๔.

^{๒๕๓} ศรณรงค์ ปิยะกาญจน์, รอบฟ้าเมืองไทย, (กรุงเทพมหานคร : เจริญรัตน์การพิมพ์, ๒๕๓๑), หน้า ๘๗.

^{๒๕๔} เจริญ ดันมหาพราน, อนุสรณ์สถานสัตว์ไทย, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช จำกัด, ๒๕๓๘), หน้า ๒๗.

เป็นราชพาหนะได้หมดความสำคัญลง แต่คุณค่าความเป็นศรีสง่าคู่บ้านคู่เมืองยังมีความสำคัญต่อไป

ประติมากรรมที่เป็นสัญลักษณ์ทางพุทธศาสนา ได้แก่ คชลักษณ์มีใช้ประดับที่ตัวธรรมจักรในพระพุทธรูป อันหมายถึงความเจริญรุ่งเรืองแห่งพระศาสนา ศิลปะทราวดี พุทธศตวรรษที่ ๑๒ - ๑๓ พบที่นครปฐม^{๒๕๕}

ลายรูปปูนปั้นรูปพระยานาคมีศีรษะเป็นช้าง ซึ่งเป็นการแสดงให้เห็นถึงคติความเชื่อในเรื่องของความอุดมสมบูรณ์ที่ใช้รูปพระยานาค (งู) และช้างเป็นสัญลักษณ์ และตรงกับศัพท์

ที่ว่าเรียกช้างว่านาคด้วย ศิลปะสุโขทัย พุทธศตวรรษที่ ๑๘ จากวัดมหาธาตุ สุโขทัย^{๒๕๖}

เครื่องทองและเครื่องราชกกุธภัณฑ์เป็นรูปช้างทรงหมอบ ที่ขุดค้นพบจากกรุพระปรางค์วัดราชบูรณะ^{๒๕๗} จังหวัดพระนครศรีอยุธยา (ศิลปะสมัยอยุธยาตอนต้น) และที่หน้าบันด้านทิศใต้วัดกลาง อำเภอเมือง จังหวัดกาฬสินธุ์ ก็มีลายปูนปั้นอันวิจิตรรูปช้างสามเศียรใช้วงจับดอกบัวสามดอก^{๒๕๘}

รูปหล่อช้างเผือกด้วยสำริด ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้หล่อช้างเผือก ที่ได้มาสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตั้งแต่รัชกาลที่ ๑ เพื่อถวายเป็นพุทธบูชาแด่พระมหารัตนปฏิมากร จำนวน ๑๘ เชือก เมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๒ พระองค์เจ้าประดิษฐวรการ ทรงหล่อ และประดิษฐานอยู่ชานชาลาด้านหลังปราสาทพระเทพนิมิตร^{๒๕๙}

รายชื่อของรูปหล่อช้างเผือกทั้ง ๑๘ เชือก^{๓๐๐} ได้แก่

๑. พระเทพกฤษณ	๒. พระอินทรไอยรา	๓. พระยาเสวตรกฤษณ
๔. พระยาเสวตรไอยรา	๕. พระยาเสวตรคชลักษณ์	๖. พระวิมลรัตนกิริณี

^{๒๕๕} โครงการสืบสานมรดกวัฒนธรรมไทย, ช้างราชพาหนะ, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท สตาร์ปรีน จำกัด, ๒๕๔๒), หน้า ๒๔.

^{๒๕๖} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๒๕.

^{๒๕๗} คูภาพประกอบใน ตำนานช้างไทย, หน้า ๔๒.

^{๒๕๘} ฤทธิรัตน์ กายราศ, บัว : องค์ประกอบประวัติศาสตร์ ศิลปวัฒนธรรมไทย, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทสำนักพิมพ์ ชมรมเด็ก จำกัด, ๒๕๔๐), หน้า ๑๖๑.

^{๒๕๙} โครงการสืบสานมรดกวัฒนธรรมไทย, ช้างราชพาหนะ, หน้า ๘๘.

^{๓๐๐} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๘๕.

๗. พระวิสูตรรัตนกิริณี ๘. นางพระยาเขาแก้ว ๙. พระมหาศรีเสวตร
 ๑๐. พระเสวตรสุวรรณา ๑๑. นางพระยาสุวโรธู ๑๒. พระเสวตรวรวรรณ
 ๑๓. พระเสวตรสุวภาพรรณ ๑๔. พระเทพรัตนกิริณี ๑๖. พระเสวตรวรดัก্ষณ
 ๑๗. พระเสวตรวรสรรพวงค์ ๑๘. พระเสวตรวิสุทธิเทพา ๑๙. พระเสวตรสุนทรสวัสดิ์

งานแกะสลักไม้เป็นรูปช้างนั้น มีผู้นิยมทำกันมากในจังหวัดทางภาคเหนือของไทย ฝีมือช่างแกะสลักไม้ที่มีชื่อเสียงมากที่สุดคือ ครูคำอ้าย เดชดวงตา ท่านได้รับการยกย่องว่าเป็นผู้มีผลงานดีเด่นทางวัฒนธรรม สาขาทัศนศิลป์ (แกะสลักไม้) ต่อมา ท่านได้เป็นกรรมการผู้ก่อตั้งมูลนิธิเพื่อนช้าง ในที่สุด ก็กลายมาเป็นโรงเรียนศิลปหัตถกรรมเพื่ออาชีพ ซึ่งได้รับ

การรับรองจากกระทรวงศึกษาธิการ และมีพิธีเปิดอย่างเป็นทางการเมื่อวันที่ ๒๗ มีนาคม ๒๕๔๒^{๑๑๑}

ช่างกับงานด้านประติมากรรม พอจะสรุปได้ว่า ประติมากรรมที่ประติมากรสร้างขึ้น เกิดจากแรงศรัทธาความเชื่อในศาสนา ขนบประเพณีที่สืบทอดกันมาจากอดีต หรือสร้างสรรค์ผลงานเพื่อเป็นพุทธบูชา เป็นอนุสรณ์สถานเพื่อระลึกถึงอุปการคุณของช้าง ที่เคยร่วมกอบกู้เอกราชกู้ภัยบรรพชนไทย เป็นอนุสรณ์แสดงความเป็นศรีสง่าแห่งบ้านเมือง เป็นสัญลักษณ์แห่งความอุดมสมบูรณ์ และสัญลักษณ์แห่งความเจริญรุ่งเรืองของศาสนา เน้นคุณค่าด้านความงามที่ตอบสนองด้านจิตใจของมนุษย์ แสดงถึงความผูกพันระหว่างช้างกับมนุษย์ที่ต่างเคยพึ่งพาและผูกพันกันมาตลอดระยะเวลาอันยาวนาน

๓) ด้านจิตรกรรม

จิตรกรรม หมายถึง ผลงานการสร้างสรรค์โดยใช้เทคนิควาดเส้น ระบายสี เพื่อให้เกิดรูปร่าง รูปทรงซึ่งอดีตมักมีลักษณะเป็นงาน ๒ มิติ โดยใช้กระดาษผ้าใบ พู่กัน แปรง และสี เป็นต้น ปัจจุบันได้มีการพัฒนาโดยมีลักษณะทั้ง ๒ มิติและ ๓ มิติ^{๑๑๒}

^{๑๑๑} ฝ่ายบริหาร ริเวอร์ ซิตี้, หนังสือที่ระลึกนิทรรศการ ช้างไทย ช่างไทย, หน้า ๔๘.

^{๑๑๒} รศ. ดร. ชาญณรงค์ พรุ่งโรจน์, ศิลป์: ยิน ยล สัมผัส, หน้า ๑๕.

การเขียนภาพทางจิตรกรรมไทยนั้น เป็นวิธีการเขียนภาพสีและภาพที่เขียนลงแบบปิดทองลดลายทั้งหมด ตลอดไปจนถึงการประดับตกแต่งอื่นๆ ด้วย เช่น การเขียนลงบนฝาผนังอาคาร เขียนลงในบานลัดแลบังตา เขียนลงในสมุดข่อย เรื่องเกี่ยวกับศาสนา เช่น เรื่องอธิบายข้อธรรมะ เรื่องพระมาลัย เรื่องชาดก และเรื่องไตรภูมิ เป็นต้น^{๓๐๓}

งานจิตรกรรมฝาผนังของไทยนั้น^{๓๐๔} เริ่มต้นด้วยการจำหลักลายเส้นลงบนแผ่นหิน ในสมัยต่อมา ความงามของศิลปะประเภทนี้ จึงขึ้นอยู่กับ การแสดงออกซึ่งความรู้สึกของลายเส้น จิตรกรรมฝาผนังไทยเป็นศิลปะประเภทสองมิติ ซึ่งคนละแบบกับกับศิลปะประเภทสามมิติของตะวันตก

การฝึกหัดเขียนลายไทยภาพไทยของคนสมัยก่อนนั้น แบ่งออกได้เป็น ๔ หมวด ได้แก่ ๑) หมวดกระหนก ๒) หมวดนารี ๓) หมวดกระบี่ ๔) หมวดคชะ หรือในทางศิลปกรรมนิยมเรียกกันทั่วไปว่า “กระหนก นาง ช้าง ลิง”^{๓๐๕} โดยเฉพาะข้อที่ ๔ คือหมวดคชะนั้น สามารถแยกเป็นรายละเอียดย่อยได้ ๒ ที่ก็คือ (๑) ชื่อหมวด (๒) ความหมายของคำว่าคชะ ซึ่งมีคำอธิบายดังนี้

(๑) หมวดคชะ หมายถึง การเขียนภาพสัตว์ต่างๆ ได้แก่สัตว์ที่อยู่ตามธรรมชาติ เช่น ช้าง ม้า วัว ควาย เสือ สิงห์ กระทิง แรด เป็นต้น และสัตว์ในวรรณคดีที่เกิดจากจินตนาการของผู้เขียน หรือที่เราเรียกว่า สัตว์หิมพานต์ มีรูปร่างประหลาด เช่น ราชสีห์ คชสีห์ กินรี กรูท หงส์ เป็นต้น^{๓๐๖}

(๒) คชะ แปลว่า “ช้าง” แต่ในหมวดคชะ หมายถึง การฝึกหัดเขียนภาพสัตว์ทั้งหมด คือ สัตว์จัตุบาท และสัตว์ทวิบาท เหตุที่ออกชื่อช้างเป็นชื่อหมวดเพราะโบราณถือว่าช้างเป็นสัตว์คู่บ้านคู่เมือง คู่บารมีมาแต่อดีต และเป็นสัตว์ที่เขียนยาก ในการเขียนภาพ ขบวนแห่หรือยกทัพออกศึกจะมีช้างเข้าร่วมเสมอ^{๓๐๗}

จิตรกรรมฝาผนังไทย ได้มีการเปลี่ยนแปลงไปทั้งเทคนิคการเขียนภาพและเนื้อหาของภาพ ในช่วง พ.ศ. ๒๓๕๔ - ๒๔๕๒ รัชกาลที่ ๔ - ๕ เพราะช่างเขียนได้รับอิทธิพลศิลปะ

^{๓๐๓} กมล เวียสุวรรณ และ นิตยา เวียสุวรรณ, ศิลปนิยม, หน้า ๒๓๖.

^{๓๐๔} วิบูลย์ ลีสุวรรณ, บรรณาธิการ, ศิลปวิชาการ: ศาสตราจารย์ ศิลป์ พีระศรี, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิ ศาสตราจารย์ ศิลป์ พีระศรี อนุสรณ์, ๒๕๔๖), หน้า ๒๓๕.

^{๓๐๕} สมคิด หงษ์สุวรรณ, ลายไทย, (กรุงเทพมหานคร : วาดศิลป์, ๒๕๔๓), หน้า ๘.

^{๓๐๖} บุญทอง อิมลาภผล, แบบฝึกหัดเขียนลายไทย, (กรุงเทพมหานคร : วาดศิลป์, ๒๕๔๖), หน้า ๓.

^{๓๐๗} เสน่ห์ หลวงสุนทร, ศิลป์ไทย, (กรุงเทพมหานคร : วาดศิลป์, ๒๕๔๕), หน้า ๕.

ตะวันตก^{๓๐๘} ในสมัยรัตนโกสินทร์ระหว่าง พ.ศ. ๒๓๒๕ - ๒๓๕๔ มีภาพจิตรกรรมที่งดงาม ให้เราได้ชื่นชมอยู่หลายแห่งด้วยกัน เช่น พระที่นั่งพุทไธสวรรย์ ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร วัดสระเกศราชวรมหาวิหาร วัดสุทัศน์เทพวราราม (ภาพช้าง ๑๐ ตระกูล) วัดสุวรรณาราม (คลองบางกอกน้อย ธนบุรี) วัดคูสิดาราม วัดเครือวัลย์วรวิหาร เป็นต้น^{๓๐๙}

ผู้วิจัยจะได้นำเสนอเฉพาะภาพช้างที่เป็นงานจิตรกรรมที่โดดเด่นที่สุด เป็นที่ยอมรับของศิลปินแห่งชาติว่า มีความงดงามเป็นเลิศ ซึ่งยังมีปรากฏอยู่จนถึงปัจจุบัน ได้แก่

(๑) ภาพตระกูลช้างต่างๆ ในหิมพานต์

ภาพนี้เขียนด้วยสีฝุ่นแบบเทมเพอรา (เขียนด้วยสีฝุ่นผสมกาว) เขียนบนแผ่นกระดานขนาดใหญ่ กล่าวถึงช้างตระกูลต่างๆ เช่น ช้างเผือก ช้างสีประหลาด ช้างสีดอกอัญชัน ช้างตระกูลฉัททันต์ ซึ่งหากินในที่ลุ่มมีลำธารกับบึงบางอันเต็มไปด้วยสายน้ำอันบริสุทธิ์ ศิลปะแห่งช่างศิลป์จิตรกรรมสมัยรัชกาลที่ ๔^{๓๑๐}

จิตรกรรมฝาผนังหอไตรคณะเหนือ ทิศใต้ ภาพที่ ๑ เป็นกลุ่มช้างตระกูลต่างๆ จับกลุ่มรวมฝูงกันมีทั้งสีดำ แดง เผือกขาว สีเทา และสีหม้อใหม่ พื้นดินเป็นสีดินแดง มีโขดหิน และต้นไม้ ช้างมีตระกูลแต่ละเชือกจิตรกรได้เขียนบอกชื่อตระกูลของช้างไว้ทุกเชือก เป็นภาพที่งามด้วยท่วงที และเส้นสายวิเศษยิ่ง^{๓๑๑}

ทิศเหนือ ภาพที่ ๑ พญาช้างฉัททันต์ดิริเงิน สีเข้มยืนบนแท่นเบื้องหน้าเป็นช้างสีขา ๒ เชือก ถัดไปทางซ้ายมือเป็นช้างสีแดง และช้างสีสวาด ภาพช้างที่เขียนนี้บ่งถึงการใช้เส้นสายอันชำนาญดูอ่อนหวานและสละสลวยงามตายิ่งนัก^{๓๑๒}

^{๓๐๘} กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ, จิตรกรรมฝาผนัง นิทานชาดก (พระเจ้า ๕๐๐ ชาต), (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๔๐), หน้า ๒๕.

^{๓๐๙} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๒๐.

^{๓๑๐} น. ณ ปากน้ำ, ศิลปวิเศษสยามประเทศ : สุดยอดศิลปะในสายตาศิลปินแห่งชาติ, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, ๒๕๓๖), หน้า ๑๘.

^{๓๑๑} น. ณ ปากน้ำ, หนังสือ : ชุดจิตรกรรมฝาผนังในประเทศไทย วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม, (กรุงเทพมหานคร : เมืองโบราณ, ๒๕๓๗), หน้า ๘๖.

^{๓๑๒} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๐๖.

จิตรกรรมฝาผนังสมัยอยุธยา (สมัยพระเจ้าปราสาททอง) ที่ได้รับการยกย่องว่าเป็นงานชิ้นเยี่ยมชิ้นหนึ่ง ได้แก่ ภาพฝูงช้างบนผนังหลังพระประธานในวิหารวัดใหม่ชุมพล อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา^{๓๑๓}

(๒) ภาพ “โพนช้าง” รูปที่ ๒๔๖

ภาพนี้เป็นภาพฝีพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้าฟ้าพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงเขียนในปี พ.ศ. ๒๔๓๐ (ค.ศ. ๑๘๘๗) สีนูนบนฝาใบ พระที่นั่งวโรภาสพิमान พระราชวังบางปะอิน อำเภอบางปะอิน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา มีประวัติความเป็นมาดังนี้

ในปี พ.ศ. ๒๔๓๐ (ค.ศ. ๑๘๘๗) พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้มีการประกวดภาพเกี่ยวกับพระราชพงสาวดาร ซึ่งสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ทรงส่งภาพ “โพนช้าง” เข้าประกวด และทรงได้รับพระราชทานรางวัลชนะเลิศ เมื่อทรงมีพระชนมายุเพียง ๑๗ พรรษา ภาพนี้เป็นภาพจิตรกรรมประดับฝาผนังภาพแรกที่จิตรกรไทยสามารถเขียนภาพในยามค่ำคืนได้ แต่ก็ยังเป็นภาพที่เขียนตามแนวสันนิษฐานวันตก^{๓๑๔}

ภาพจิตรกรรมบนตู้พระไตรปิฎกหลายรตนน้ำสมัยต่างๆ เรื่องราวที่ใช้เขียนบนตู้ทองลายรตนน้ำนั้น โดยทั่วไปก็จะเป็นเรื่องเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา บางตอนก็เขียนรูปพระพุทธรูปมารดาทรงพระสุบินเห็นพญาช้างเผือกเสด็จเข้ามาสู่ครรภ์ของพระนาง^{๓๑๕}

นอกจากนี้แล้ว ยังมีภาพที่แสดงบทบาทและความสำคัญของช้างในสมัยก่อน อาทิ ที่วังสวนผักกาด กรุงเทพฯ ภาพที่ ๒๕ เป็นตู้พระไตรปิฎกสมัยอยุธยา เป็นขบวนทัพช้างทหารสมัยนั้นไล่หมวกหนักกันทุกคน เป็นภาพระหว่างการเดินทาง ดังนั้น ตรงกลางช้างจึงมีลี้ลับสำหรับแม่ทัพนายกองนั่ง แม่ทัพนายกองที่นั่งบนหลังช้างจะไล่เลื้อยลายกระหนกแขนยาว

^{๓๑๓} น. ณ ปากน้ำ, ศิลปวิเศษสยามประเทศ : สุดยอดศิลปะในสายตาศิลปินแห่งชาติ, หน้า ๑๘.

^{๓๑๔} ผศ. ดร. พิริยะ ไกรฤกษ์, ประวัติศาสตร์ศิลปะในประเทศไทย ฉบับคู่มือนักศึกษา, หน้า ๓๓๐.

^{๓๑๕} น. ณ ปากน้ำ, ศิลปะลายรดน้ำ, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : เมืองโบราณ, ๒๕๕๓), หน้า ๑๕.

อันหรรษา มือถือดาบอาญาสิทธิ์ เบื้องหลังเป็นภาพต้นไม้ ไม้ดอก มีนกเกาะตามคาบ และบินว่อน ต่างก็ชมกันชมไม้ไปตลอดทาง^{๓๑๖}

ในสรุปภาพวรรณกรรมในจิตรกรรมไทยประเพณี มีการแบ่งภาพต่างๆ ไว้ดังนี้

๑. ภาพวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา (ฉัททันตชาดก)
๒. ภาพเกี่ยวกับเทพ (ซ่างเอราวัณ)
๓. ภาพประวัติศาสตร์ พงศาวดาร ตำนาน
๔. ภาพราชกรณียกิจ พระราชพิธีและประเพณี
๕. ภาพวรรณกรรม นิทาน วรรณคดีพื้นบ้าน สุภาษิต
๖. ภาพสุภาษิต (ซ่างตายทั้งตาย ใบบัวปิดไม้มีด)
๗. ภาพตำรา (ตำราดาราศาสตร์)
๘. ภาพกระบวน (ขบวนรถ เดินเท้า ซ่าง ม้า)
๙. ภาพสถาปัตยกรรม (โรงซ่าง เสาตะลุงเบญพาด เพนียดค่าย เพนียดคล้องซ่าง)
๑๐. ภาพเครื่องหมาย (เครื่องม้า เครื่องซ่าง)
๑๑. ภาพทวารบาล
๑๒. ภาพสัตว์ ต้นไม้
๑๓. ภาพลาย
๑๔. ภาพยานพาหนะ (ซ่าง ม้า เกวียน ลา สัตว์ที่เป็นพาหนะอื่นๆ)
๑๕. ภาพกีฬา การละเล่น การเฉลิมฉลอง การดนตรี^{๓๑๗}

ภาพที่จิตรกรนิยมเขียนมากที่สุดได้แก่ “ภาพเรื่องชาดก” โดยเฉพาะเรื่องพระเวสสันดรชาดก ปรากฏว่ามีการเขียนตามวัดต่างๆ ทั่วประเทศไทย ทั้งในวัดเขตกรุงเทพมหานคร และวัดในจังหวัดต่างๆ นับได้ประมาณ ๑๖๓ วัด^{๓๑๘}

^{๓๑๖} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๗๖.

^{๓๑๗} วรรณิกา ณ สงขลา, *จิตรกรรมไทยประเพณี*, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป จำกัด, ๒๕๓๔), หน้า ๑๓๕ - ๑๔๓.

^{๓๑๘} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๖๐ - ๑๖๕.

สรุปได้ว่า จิตรกรไทยสมัยก่อนยึดแบบการเขียนภาพลายไทยตามหมวด ๔ คือ กระหนก นารี กระปี่ คชะ ที่นำชื่อช้างมาตั้งเป็นหมวด เพราะยึดคตินิยมโบราณที่ให้ความสำคัญของช้างว่า เป็นสัตว์คู่บ้านคู่เมือง คู่พระบารมีของพระราชา รวมทั้งช้างเป็นสัตว์ที่เขียนยากที่สุด ตรงที่ช้างเป็นสัตว์ที่มีหนังหนาและหย่อน การหาภาพช้างที่ชัดเจนจึงเป็นเรื่องยาก

จิตรกรรมฝาผนังถูกเขียนขึ้นจากความศรัทธาในลัทธิศาสนา ภูมิปัญญาของบรรพชนไทยที่มีความเพียรพยายามอย่างสูง บวกกับจินตนาการอันเลอเลิศก่อให้เกิดการเขียนภาพสัตว์ป่า หิมพานต์ สร้างสรรค์งานด้านจิตรกรรมจนกลายมาเป็นเอกลักษณ์มรดกของชาติไทยจนถึงปัจจุบัน

๔.๑.๔ ด้านการศึกษา

หลักฐานที่สำคัญของช้างด้านการศึกษาที่พบแรกสุดคือ ช. มีสัญลักษณ์เป็นรูปช้าง^{๓๑๕} อักษร ช. เป็นอักษรตัวที่ ๑๐ และเป็นพยัญชนะตัวที่ ๗ ในวรรค จ นับอยู่ในจำพวกอักษรต่ำ มีฐานกรณ์เกิดแต่तालुชะ หรือเพดาน เสียงเป็นสลิถิล ใช้เป็นตัวสะกดในแม่กด^{๓๒๐}

ในคำกลอนอักษรไทย อักษรต่ำตัวที่ ๑ (ค) กวีได้กล่าวพรรณนาช้างใหญ่ ช้างพระที่นั่ง และช้างตระกูลคังเคยยะหัตถิ หนึ่งในจำนวนช้าง ๑๐ ตระกูล ไว้ดังนี้

ค ๑	คชาสารช้างนามกร	ช้างใหญ่
ค ๒	คชสีห์เชื้อตัวเสือ	ห้วนาค
ค ๓	คชาธารช้างทรงสูง	งามสง่า
ค ๔	เป็นช้างทรงเลี้ยงเจ้า	จอมสร้อยชาติพญา
ค ๕	คชาชาติเชื้อตระกูลใหญ่	สืบตระกูล
ค ๖	มีคังไคยสีแม่	คังกาน้ำ
ค ๗	ควายนี้ ค คำ	ขานเสียด
ค ๘	ครบหมู่ไม้เครือแก้ว	จ่องงุงฯ ^{๓๒๑}

^{๓๑๕} วิชากรณ์ แสงมณี, มรดกอักษรสยาม, หน้า ๘๑.

^{๓๒๐} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๘๑.

อักษรตัวคือตัว ช ก็มีการพรรณนามุ้สัตว์นานาชนิด อาทิ ชะมด แม่น ชะนี ช้างเผือกเพศผู้ตระกูลนาคซึ่งมีงาใหญ่โง้ง รวมถึงบรรยายลักษณะของตระกูลช้าง พรหมพงศ์ พิษณุพงศ์ ว่ามีลักษณะที่งดงามไว้เช่นกัน^{๓๒๒}

นอกจากนี้ การบรรยายลักษณะ ชีวิต และอิริยาบถของสัตว์แต่ละชนิด ยังมีปรากฏใน กาพย์ห่อโคลง นิราศธารทองแดงของเจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร์ ดังข้อความนี้ว่า

ฝูงช้างสล้างใหญ่น้อย	พังพลาย
ทอกโทนพินายหลาย	ลำถ้วน
ทองแดงเผือกเนียมราย	ในเหล่า
ลงทำน้ำดำป่วน	เล่นร้องฮูมแปร้น ^{๓๒๓}

จากการศึกษาวรรณคดีทางพระพุทธศาสนาและวรรณคดีไทย พบว่า มีช้างเข้าไปเกี่ยวข้องกับทั้งสี่น ก่อให้เกิดคำราวต่างๆ มากมาย แสดงถึงบทบาทของช้างที่มีอิทธิพลต่อสังคมไทยได้อย่างชัดเจน อย่างเช่น พญาช้างฉัททันต์ ตอนที่อุกนายพรานโสณครยิงด้วยธนูอาบยาพิษ ก็ได้บอกคาถาแก่นายพราน จนเกิดเป็นบทสวดที่มีชื่อว่า ฉัททันตปริตร ปรากฏในสิบสองตำนาน ที่พระท่านใช้สวดต่อท้ายขันธปริตร มีรายละเอียดดังนี้ว่า

๑. พญาฉัททันต์นั้น เกิดความคิดขึ้นว่า “กูจักฆ่านายพรานนี้เสีย” ครั้น (เอางวง) คลำไปพบผ้ากาสาวพัสตร์ อันเป็นธงชัยของฤๅษี (คือพระอรหันต์) ทั้งหลาย ทั้งที่ต้องทุกข์เวทนา (ปานนั้น) ก็ยังเกิดความสำนึกว่า “ธรรมดาสัตว์บุรุษ หากังควรฆ่านกที่มีธงชัยของพระอรหันต์ไม่”^{๓๒๔}

^{๓๒๒} พระรัตโนภาส (วิมล โชติธมฺโม), คำกลอนอักษรไทย, (สุรินทร์ : สำนักพิมพ์ราชภัฏสุรินทร์, ๒๕๔๕), หน้า ๑๔๑.

^{๓๒๒} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๓๐.

^{๓๒๓} ศุกร บุนนาค และสุริยา รัตนกุล, สุนทรียภาพจากเจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร์, (กรุงเทพมหานคร : เจริญรัตน์การพิมพ์, ๒๕๑๓), หน้า ๑๔๒-๑๔๓.

^{๓๒๔} ธนิต อยู่โพธิ์, อานุภาพพระปริตต์ พร้อมด้วยตำนานและคำแปล ทวาทสปริตต์ หรือสิบสองตำนาน, (กาญจนบุรี : โรงพิมพ์สหภาพพัฒนาการพิมพ์, ๒๕๔๒), หน้า ๕๓.

๒. พญานัททันต์ ถูกนายพรานโสนุดตระยงด้วยลูกธนู (อาบยาพิษ) จนดำรงกายไม่อยู่ ยังสงบใจได้ ไม่คิดประทุษร้ายผู้มีฟ้ากาสาวพัสตร์ ถ้าคำที่พญาข้างกล่าวนี้เป็นความจริง ขอให้สัตว์ทั้งหลายในป่าอย่าได้กล้ากลายข้าพเจ้าเลย^{๓๒๕}

ข้างเกี่ยวข้องกับความฝันที่สำคัญที่สุด ได้แก่ พระเสวตรคชาธาร ซึ่งเป็นข้างเผือกงามด้วยลักษณะอันเป็นมงคลในพระสุบินนิมิตของพระนางสิริมหามายา ปรากฏในคัมภีร์สารัตถทีปนี ฎีกาพระวินัย ภาค ๓^{๓๒๖} และคัมภีร์ชาตกัฎฐกถา ภาค ๑^{๓๒๗}

ข้างในตำราทำนายฝันนั้นมีทั้งตำราไทยและตำราต่างประเทศ โดยเฉพาะตำราไทยเมื่อฝันเห็นข้าง ก็จะมีการทำนายทายทักกันในสมัยโบราณ แม้ว่าปัจจุบันจะไม่ได้รับความนิยมแล้วก็ตาม ผู้วิจัยใคร่นำเสนอความฝันเกี่ยวกับข้างบางส่วน เน้นความสำคัญของข้างเป็นประเด็นสำคัญ เช่น

ฝันว่าเอาข้างมาเทียมเกวียน เป็นความฝันดี ผู้ฝันจะได้อาจารย์ที่ดีเป็นผู้อุปการะ ฝันว่าข้างแทง เป็นความฝันดี ฝันจะได้อาจารย์ที่ดีเป็นผู้อุปการะ^{๓๒๘}

ฝันว่า เลี้ยงข้าง จะหมายถึง ท่านจะมีเพื่อนเป็นถึงบุคคลสำคัญ ฝันว่า ขึ้นไปบนหลังข้าง หมายถึง ความมีโชค ฝันว่า ให้น้ำแก่ข้าง จะหมายถึง การได้ทำงานร่วมกับผู้มีอิทธิพล^{๓๒๙}

ฝันเห็นข้างเหยาะย่าง ทำนายว่าจะได้รับโชคลาภจากผู้ใหญ่ ภายในเร็ววัน ถ้าฝันว่าขี่ข้าง หรือได้ลูกบอลตัวข้าง จะได้รับข่าวดีจากทางไกล หรือจากการเดินทาง ถ้าฝันว่าตกข้าง หรือขี่ข้างตกมันอาละวาด ทายว่า จะได้รับเคราะห์หรือการปองร้ายจากศัตรูที่เหนือกว่า^{๓๓๐}

^{๓๒๕} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๕๓.

^{๓๒๖} พระสารีบุตรเถระ ชาวสีลังกา, พระคัมภีร์สารัตถทีปนี (แปล) ภาค ๓ แปลโดย นายสิริเพชรไชย ป.ธ. ๕, (กรุงเทพมหานคร : หจก. ทิพยวิสุทธ, ๒๕๔๒), หน้า ๔.

^{๓๒๗} พุ. ชา. อ. (บาลี) ๑ / ๗๖ - ๗๗.

^{๓๒๘} พลตรีหลวงวิจิตรวาทการ, ความฝัน, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท สารมวลชน จำกัด, ๒๕๓๒), หน้า ๑๒๖.

^{๓๒๙} แก้วทิพย์ วงตะวัน, มหัศจรรย์แห่งความฝันกับตัวเลข, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ กำแพง, ๒๕๔๑), หน้า ๑๕๓ - ๑๕๔.

^{๓๓๐} ธรรมจักร สิงห์ทอง, ความฝันสำคัญคุณนี้, (กรุงเทพมหานคร : เลียงเชียง, ๒๕๔๒), หน้า ๕๕.

ในพจนานุกรมทำนายฝัน บอกประเภทช้าง ๒ ชนิด คือ ช้างเลี้ยง ที่มีความเชื่อใจ ไม่ดุร้าย ถ้าฝันเห็นช้างชนิดนี้ แสดงให้เห็นเหตุว่า ท่านจะได้รับการอนุเคราะห์จากเพื่อน หรือบุคคลภายนอก ช้างอีกชนิดคือ ช้างยักษ์ (Mammoth) ช้างโบราณที่มีขนยาว งามยาว การฝันเห็นช้างยักษ์ คำทำนายมักจะไม่ดี ได้แก่ จะประสบอุปสรรคอันใหญ่หลวงขวางหน้า ซึ่งไม่สามารถจะขัดเสียได้ จงค่อยใช้ความคิดพยายามหาช่องทางแล้วจะมีทางออกได้เอง^{๓๓๐}

ตำราหมอดู หรือโหราศาสตร์ ก็ได้มีการบันทึกเอาไว้เกี่ยวกับตำราช้างคู่ผู้เมีย เริ่มตั้งแต่เศษ ๑ - ๗ วิธีดู ท่านให้เอา ปี เดือน วัน แห่งเขาทั้งสอง (สามิ- ภรรยา) บวกเข้า ด้วยกัน แล้วเอา ๓ คูณ เอา ๗ หาร ได้เศษเท่าใด ท่านให้ทายตามเศษนั้นๆ โดยท่านแบ่งเศษ ๑ - ๗ ไว้ที่ส่วนต่างๆ ของช้างดังนี้

เศษ ๑	อยู่ที่หัวช้าง
เศษ ๒	อยู่ระหว่างหัวช้าง
เศษ ๓	อยู่ก้นช้าง
เศษ ๔	อยู่ที่องช้าง
เศษ ๕	อยู่หูช้าง
เศษ ๖	อยู่ปากช้าง
เศษ ๗	อยู่ปลายหางช้าง ^{๓๓๒}

ตำราแพทย์ และยาแผนโบราณของไทยเรานั้น ก็ได้บันทึกเอาไว้เกี่ยวกับช้างว่าเป็น ประเภทสัตว์วัตถุ จำพวกสัตว์บก สี่เท้าที่ตัวใหญ่ที่สุด ใช้ประกอบเป็นยา เพื่อป้องกันและ รักษาโรคที่เกิดขึ้นกับมนุษย์ได้ อย่างเช่น

งา รสเย็นคาว สรรพคุณ แก้พิษร้อนใน แก้ไข้พิษกาฬ ถอนพิษอักเสบ แก้ปวดตามข้อ แก้ปวดกระดูกและเส้นเอ็น

^{๓๓๐} พลุหลวง, พจนานุกรมทำนายฝัน (ก- ฮ), (กรุงเทพมหานคร : เมืองโบราณ, ๒๕๔๖), หน้า ๑๐๗.

^{๓๓๒} อรรถกถาวิชัยปุระ, ตำราพรหมชาติ ฉบับหลวง ประจำบ้าน ดูด้วยตนเอง, (พระนคร : โรงพิมพ์ ลูก ศ. ธรรมภักดี, ๒๕๑๑), หน้า ๒๕๓ - ๒๕๔.

กระดูก รสเมากาว สรรพคุณ แก้กามโรค แก้พยาธิผิวหนัง เรื้อน มะเร็ง
 कुटतराद

จี (มูล) รสขื่นขมเบื่อ สรรพคุณ แก้ผื่นคัน แก้ประดงเลือด ประดงลม^{๓๓๓}

ช้างในด้านประวัติศาสตร์ นอกจากวรรณคดีที่เป็นตัวหนังสือแล้ว มีการขุดพบหลักฐานชิ้นสำคัญในประเทศไทย ซึ่งในอดีตเรียกดินแดนแห่งนี้ว่า สุวรรณภูมิ ซึ่งมีหลักฐานดังนี้ว่า บริเวณแหล่งดึกดำบรรพ์แห่งนี้ คือ พื้นที่ในตำบลท่าช้างและตำบลช้างทอง อำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดนครราชสีมา มีการค้นพบซากดึกดำบรรพ์ (Fossil) ที่เป็นกระดูกฟัน งา จำนวนมาก เป็นหลักฐานที่แสดงว่า บริเวณพื้นที่ประมาณ ๖ พันไร่ นั้น ในโลกยุคก่อน เมื่อประมาณ ๒๕ ล้านปี บริเวณนี้ เคยเป็นแหล่งที่อยู่ของช้างดึกดำบรรพ์มาก่อน และพบว่า มีหลายสกุลที่สูญพันธุ์ไปแล้วอยู่จำนวนมาก คาดว่ามีไม่น้อยกว่า ๑๐๐ เชือก^{๓๓๔}

นอกจากนี้ ยังได้พบซากดึกดำบรรพ์ที่เป็นชิ้นส่วนของช้างโบราณในพื้นที่อื่นๆอีก คือ พบในเหมืองถ่านหินจังหวัดลำปาง ลำพูน พะเยา เป็นต้น ทำให้ได้ข้อมูลว่าพื้นที่แห่งนี้ เคยเป็นที่อยู่ของช้างดึกดำบรรพ์เช่นกัน แต่มีจำนวนน้อยกว่าที่พบในจังหวัดนครราชสีมา^{๓๓๕}

ความสำคัญของช้างในคำสุภาษิต คำพังเพยของไทยนั้น มีมากมายเช่นกัน เพราะช้างถูกนำมาเปรียบเทียบกับสิ่งต่างๆ เป็นคติสอนใจ เมื่อศึกษาโดยรวมแล้ว พบว่า ต่างประเทศ เช่น จีน เวียดนาม เป็นต้น ก็มีภาษิตเกี่ยวกับช้างเหมือนกัน ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ตาบอดคลำช้าง หมายถึง รู้อะไรด้านเดียว^{๓๓๖} (ไทย)

งูช้างลอครูเข็ม การกระทำในสิ่งที่ทำยากยิ่ง หรือทำในสิ่งที่ทำไม่ได้^{๓๓๗}

เลี้ยงช้างกินจีช้าง หมายถึง หาผลประโยชน์โดยมิชอบจากงานที่ทำ^{๓๓๘} (ไทย)

^{๓๓๓} ประเสริฐ พรหมณี และคณะ, ตำราเภสัชกรรมไทยแผนโบราณ, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พิทักษ์อักษร, ๒๕๒๖), หน้า ๑๓๔.

^{๓๓๔} พลาดิษฐ์ สิทธิชัยกิจ, ประวัติศาสตร์ไทย ฉบับเสริมการเรียนรู้, (กรุงเทพมหานคร : สุขภาพใจ, ๒๕๔๗), หน้า ๓๑.

^{๓๓๕} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๓๒.

^{๓๓๖} ยิ่งลักษณ์ งามดี, สุภาษิต คำพังเพย และสำนวนไทย, (กรุงเทพมหานคร : อักษราพิพัฒน์, ๒๕๔๘), หน้า ๓๕.

^{๓๓๗} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๐๖.

ข้างไม่จับหนู (ลาติน) อย่าเอาชนะข้างด้วยความโกรธ

ข้างไม่มีความรู้สึกเมื่อถูกไรรัด

เชื่องช้าเหมือนข้าง^{๓๓๕}

ข้างถึงพอมก็มีค่า	(อินเดีย - ฮินดูสถาน)
ข้างไร้ความเหมือนชายไร้เมีย	(เวียดนาม)
แม้ข้างยังเดินพลาด	(อินเดีย - ทมิฬ)
สี่เท้าเท่าข้างยังพลาด	(มาเลเซีย)
แต่ข้างตายง่าย ฆ่าข้างให้ตายยาก	(แอฟริกา - โยรูบา)
ข้างตายเหลือเงา เลือตายเหลือหนัง	(อินเดีย - ทมิฬ)
ข้างถูกฆ่าเพราะมีงา	(จีน)
ข้างประจัญ กระจงก็ตาย	(มาเลเซีย)

ข้างชน หนุ่อกี้เหล็ก (แอฟริกา - สวาฮีลี)^{๓๔๐}

สุภาษิตไทยที่เกี่ยวกับข้างมีตัวอย่างที่ควรศึกษาได้หลากหลายสำนวน บางตัวอย่างสามารถนำมาประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันได้ ถือว่ายังทันสมัยอยู่เสมอ ผู้วิจัยจะได้ยกตัวอย่างบางส่วนดังต่อไปนี้

ข้างเผือกเกิดในไพร ไม่เกิดในกรุง หมายถึง คนดี คนเก่ง คนสวยมักเกิดในชนบทมากกว่าในที่เจริญ, ข้างตายทั้งตัว เอาใบบัวปิดไม่มีค หมายถึง ความผิดร้ายแรง ความชั่วใหญ่โต ความไม่ดีมากมายที่คนอื่นเขารู้กันทั่วแล้วนั้น ปิดบังไม่มีค^{๓๔๑}

^{๓๓๕} สุพัฒน์ ทรงศรีเจริญ, พจนานุกรม (ฉบับภาษาไทยปรับปรุงใหม่), (กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วน จำกัด อำนวยศาสตร์ การพิมพ์, ๒๕๓๓), หน้า ๔๓๐.

^{๓๓๕} สัจจา, สุภาษิตนานาชาติ และ คำพังเพย อุปมา สำนวน, (พระนคร : ร.พ. แม่บ้านการเรือน, ๒๕๐๘), หน้า ๑๘๕.

^{๓๔๐} พิชัยศักดิ์ หรยางกูร, ชุมชุมภาษิตนานาชาติ, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สามย่านวิทย์พัฒนา, ๒๕๔๐), หน้า ๔๕.

^{๓๔๑} อุทัย ไชยานนท์, สุภาษิตไทย ฉบับสมบูรณ์, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์น้ำฝน, ๒๕๔๓), หน้า ๓๖ - ๓๗.

ข้างใต้เล่นเลียงหลบ หมายถึง ถ้าผู้ใหญ่หรือผู้มีอำนาจจะทำร้าย ต้องพยายามหลีกเลี่ยงให้พ้น อย่าให้ถูกจับได้ ผู้น้อยจะถูกผู้ใหญ่หรือคนมีอำนาจเหนือกว่าจะทำอันตรายหรือให้โทษ ต้องหนีเอาตัวรอดให้ได้ หาไม่แล้ว อาจไม่ได้รับความเป็นธรรม^{๓๔๒}

อ้อยเข้าปากข้าง หมายความว่า สิ่งทีหุ้ลุดลอลยไปเป็นของคณอื่นแล้ว ก็ยอมจะสูญหรือไม่มีทางจะได้คืนมาง่ายๆ มักหมายถึงการที่เสียรู้ หรือเสียประโยชน์ไปโดยถูกช่วงชิงหรือโดยความผิดพลาด อย่างหนึ่งอย่างใดแล้ว อย่าหวังจะได้กลับคืนมาทีเดียวนัก เปรียบเหมือนอ้อยซึ่งเป็นอาหารโปรดของข้าง เมื่อตกเข้าไปอยู่ในปากข้างแล้ว ยากที่จะข้างออกมาได้^{๓๔๓}

จีข้างอย่าวางขอ เป็นสำนวนเปรียบเทียบเตือนใจว่า การที่มีลูกน้อง หรือมีผู้น้อยที่อยู่ในความปกครอง หรือได้บังคับบัญชาของเรา ก็อย่าประมาทละเลยเสีย ต้องหมั่นกวาดขัน กำชับ เปรียบได้กับคนที่จีข้าง ต้องคอยถือขอสับข้างบังคับข้างไว้อยู่ตลอดเวลา ถ้าวางขอหรือไม่ใช้ขอคอยสับไว้ ข้างก็อาจพาลเกรงไม่ทำงานได้^{๓๔๔}

คูข้างให้คูหาง คุณางให้คูแม่ คูัวให้คูหาง คุณางให้คูแม่ คูข้างให้คูหน้าหนาว คูสาวให้คูหน้าร้อน มีคำอธิบายตามเรื่องที่เล่าว่า เวลาข้างฟังตลกถูกเป็นข้างเผือกสี่ประหลาด พวกข้างพลายและข้างฟังจะช่วยข้อมกายลูกของมันเสีย ด้วยการใช้ใบไม้หรือจี้โคลนดำๆ พ่นทับเพื่อไม่ให้คนรู้ว่าเป็นข้างเผือกแล้วมาจับไป หรืออย่างไรไม่แน่ชัด แต่การข้อมลูกของมันจากสี่เผือกให้เป็นสินค้านั้น แต่ก็ยังเหลือร่องรอยอยู่อย่างหนึ่ง คือที่ปลายหางยังคงเห็นเป็นสีขาวอยู่ด้วยเหตุนี้เขาจึงให้สังเกตคุณลักษณะของข้างเผือกที่ตรงหางไว้เป็นหลักสำคัญ^{๓๔๕}

จากการเทียบเคียงสุภาษิตไทยบางข้อ พบว่า มีความใกล้เคียงกับสุภาษิตมาเลเซีย คือสี่เท่าข้างยังพลาด คล้ายกับสุภาษิตไทยที่ว่า คชสารสี่ตีนยังรู้พลาด นักปราชญ์ยังรู้ลืม^{๓๔๖} (จากเรื่องนางนพมาศ หรือคำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์) สุภาษิตอินเดีย - ทมิฬ ข้อว่า ข้างตายเหลือองา เหลือตายเหลืออนัง คล้ายกับสุภาษิตไทยที่ว่า

^{๓๔๒} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๓๖-๓๗.

^{๓๔๓} พงจันทร์ ศรีทธา, สำนวนไทย (สุภาษิต คำพังเพย), (กรุงเทพมหานคร : ร. พ. อมรการพิมพ์, ๒๕๔๘), หน้า ๕๔.

^{๓๔๔} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๒๔ - ๒๕.

^{๓๔๕} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๓๘.

^{๓๔๖} อ่างใน โขไรดา ซาลวาตา, ข้างผู้มีคุณ, หน้า ๖๒.

“พฤษภกาสร	อิกฤชวรอันปลดปลง
โททนต์เสนงคง	สำคัญหมายในกายมี
นรชาติวางวาย	มลายสิ้นทั้งอินทรีย์
สติศย์ทั่วแต่ชั่วดี	ประดับไว้ในโลกา” ^{๓๔๗}

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส - กฤษณาสมณนี้อง)

ในโครงสร้างจิตของพระยาสิหราชฤทธิไกร (ทองคำ สีหอุไร) มีสภาวะจิตเกี่ยวกับข้างมากมาย เช่น ขี่ข้างจับตักแตน ถี่ลอดตาข้าง เห็นข้างเท่าหมู คูข้างให้ดูหาง เลี้ยงข้างกินขี้ข้าง อ้อยเข้าปากข้าง ยากง้างคืนได้ โดยเฉพาะสภาวะจิตที่ว่า อย่าประมาทข้างถึงหมายถึง ข้างมีกำลังมาก ถีบถูกที่ไหนของใครก็อาจตายได้ เราไม่ควรจะประมาท^{๓๔๘}

สรุปได้ว่า บทบาทและความสำคัญของข้างด้านการศึกษา ปรากฏอยู่ในสาขาวิชาต่างๆ อาทิ อักษรศาสตร์ ประวัติศาสตร์ ในวรรณคดีทางพระพุทธศาสนา ตอนที่พญาข้างฉัททันต์ถูกนายพรานยิง ถือเป็นต้นกำเนิดและตำนานของพระปรีตชื่อว่า ฉัททันตปรีต พญัษณะไทยตัวที่ ๑๐ คือ ข. ใช้รูปข้างเป็นสัญลักษณ์ วรรณคดีไทยกวีได้นำ ค. และข้าง ข. มาแต่งเป็นบทประพันธ์

ตำราทำนายฝัน ตำราโหราศาสตร์ และตำราแพทย์แผนไทยโบราณของไทย ก็มีการบันทึกเรื่องราวเกี่ยวกับข้างไว้เช่นกัน หลักฐานทางประวัติศาสตร์นั้น ได้มีการขุดพบกระดูก ฟัน งา ซึ่งเป็นซากของข้างคิกคำบรรพ์ที่จังหวัดนครราชสีมา ลำปาง ลำพูน และพะเยา คำพังเพย สภาวะจิตไทยที่เกี่ยวกับข้างมีมากมาย ซึ่งบางสำนวน ยังมีผู้นิยมนำมาใช้กันอยู่จนถึงทุกวันนี้

๔.๑.๕ ด้านเศรษฐกิจ

ในสมัยก่อนนั้น ประเทศไทยยังมีป่าไม้อุดมสมบูรณ์ เทคโนโลยีด้านเครื่องจักรก็ยังไม่เจริญ การใช้แรงงานข้างในการลากไม้จึงเป็นเรื่องจำเป็นที่สุด เพราะข้างสามารถเดินทางไปในที่ทุรกันดารได้ เป็นพาหนะที่สำคัญ และยังเป็นทีนิยมของบริษัทหรืออุตสาหกรรมป่าไม้ที่

^{๓๔๗} อ่างใน โขไรดา ซาลวาลา, *ข้างผู้มีคุณ*, หน้า ๖๓.

^{๓๔๘} คูรายละเอียดเพิ่มเติมใน หนังสือที่ระลึก นิทรรศการ ข้างไทย ข่างไทย, หน้า ๗๒ - ๗๓.

ต้องการใช้แรงงานช้าง เมื่อเป็นเช่นนี้รัฐบาลก็ได้ออกกฎหมายคุ้มครองช้าง เป็นพระราชบัญญัติสำหรับรักษาช้างป่าพุทธศักราช ๒๔๖๔ ว่า

“ตามพระราชประเพณีและพระราชกำหนดกฎหมายที่มีสืบมาแต่โบราณ ย่อมถือว่าบรรดาช้างป่าทั้งสิ้น คือที่เรียกว่าโขลงช้างก็ดี หรือช้างเถื่อนก็ดี ซึ่งมีอยู่ในพระราชอาณาจักรนับว่าเป็นของหลวงสำหรับแผ่นดิน ผู้ใดจับไปใช้สอยต้องขออนุญาตต่อรัฐบาล”^{๓๔๕}

นอกจากนี้แล้ว ยังมีพระราชบัญญัติสัตว์พาหนะ พ.ศ. ๒๔๘๒ พระราชบัญญัติสงวนและคุ้มครองสัตว์ป่า พ.ศ. ๒๕๓๕ โดยเฉพาะพระราชบัญญัติสงวนและคุ้มครองสัตว์ป่า พ.ศ. ๒๕๓๕ นั้น มีใจความตอนหนึ่งว่า

“ห้ามการล่าสัตว์ป่า ยกเว้นเพื่อการศึกษาทางวิชาการ เพื่อกิจการสวนสัตว์ หรือการเพาะเลี้ยงสัตว์ป่า ห้ามการค้าสัตว์ป่า เว้นแต่สัตว์ป่าที่ได้จากการเพาะพันธุ์โดยผู้ที่ได้รับอนุญาตให้ดำเนินกิจการเพาะเลี้ยงสัตว์ป่าเท่านั้น”^{๓๕๐}

จากหลักฐานข้างต้น ทำให้ทราบว่า ช้างเป็นสัตว์เศรษฐกิจ จึงก่อให้เกิดมีกลุ่มคนไปจับช้างแล้วฆ่า เพื่อนำเอาไปขายสร้างรายได้ให้แก่ตัวเอง ถือเป็นกรกระทำที่ผิดศีลธรรมและกฎหมายของบ้านเมือง

สมัยสุโขทัย พบว่า มีการค้าขายช้างกันอย่างแพร่หลาย แสดงถึงการค้าขายกันอย่างเสรี ช้างเป็นสินค้าที่สำคัญนอกเหนือจากเป็นช้างทรงของกษัตริย์ ดังข้อความนี้ว่า “ใครจักใครค้าช้างค้า ใครจักใครค้าม้าค้า ใครจักใครค้าเงินค้ำทองค้ำ ไพร่ฟ้าหน้าใส”^{๓๕๑}

ในสมัยกรุงศรีอยุธยา พ.ศ. ๑๘๕๓ - พ.ศ. ๒๓๑๐ บทบาทของช้างยังมีความจำเป็นอยู่ ด้านกองทัพยังมีความต้องการช้างในการออกรบ เป็นพาหนะสำคัญต่อเศรษฐกิจของประเทศ เพราะเป็นช้างงานและเป็นสินค้าที่ส่งออกไปขายยังประเทศหรือดินแดนใกล้เคียง^{๓๕๒}

สมัยสมเด็จพระนารายณ์ ค.ศ. ๑๖๗๘ หรือ พ.ศ. ๒๒๒๑ ประเทศสยาม (ไทย) ยังมีการส่งสินค้าไปจำหน่ายยังต่างประเทศอยู่ สินค้าที่น่าสนใจ ๒ สิ่ง คือ ช้างและงาช้างซึ่ง

^{๓๔๕} อ่างใน วิชากรณีย์ แสงมณี, มรดกอักษรสยาม, หน้า ๕๒.

^{๓๕๐} คูรายละเอียดเพิ่มเติมใน ช้างผู้มีคุณ, หน้า ๔๔- ๔๗.

^{๓๕๑} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมวรรณคดีไทย สมัยสุโขทัย ศิลจารึกพ่อขุนรามคำแหงมหาราช หลักที่ ๑, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด อรุณการพิมพ์, ๒๕๔๔), หน้า ๑๗.

^{๓๕๒} โครงการสืบสานมรดกวัฒนธรรมไทย, ช้างราชพาหนะ, หน้า ๓๑.

พระเจ้าแผ่นดินจะทรงมอบให้เจ้าพนักงานพระคลังสินค้าเป็นผู้จำหน่ายแต่เพียงผู้เดียว การส่งช้างไปขายนั้นก็ส่งไปบรรทุกลงเรือกำปั่นที่เมืองตะนาวศรี และงานนั้นขายตามน้ำหนักเป็นหาบ ครั้งนั้นกล่าวถึงราคาดังนี้

งา	๒	กึ่ง	ราคาหาบละ	๑๖	ตำลึง
งา	๓	กึ่ง	ราคาหาบละ	๑๔	ตำลึง
งา	๔	กึ่ง	ราคาหาบละ	๑๒	ตำลึง
งา	๕	กึ่ง	ราคาหาบละ	๑๐	ตำลึง
งา	๖	กึ่ง	ราคาหาบละ	๘	ตำลึง ^{๓๕๓}

งาช้าง ราคาที่พระคลังสินค้าจำหน่ายคิดเป็นหาบละ ๘ - ๑๕ ตำลึง ๑ ตำลึง

เท่ากับ ๔ บาท^{๓๕๔} (เมื่อคิดเป็นราคาแล้วเท่ากับ ๖๐ ตำลึง เป็นจำนวนเงินรวม ๒๔๐ บาท)

ในรัชกาลพระเจ้าปราสาททอง พ.ศ. ๒๒๕๑ พระองค์ให้ช่างไม้ต่อเรือกำปั่นใหญ่ ไตรมุขยาว ๑๘ วา ๒ สอก ปากกว้าง ๖ วา ๓ สอก ตีสมอใหญ่ที่วัดมเหยงคณ์ เป็นเวลา ๕ เดือน กำปั่นใหญ่ก็สร้างเสร็จและนำออกไปยังเมืองมะริด บรรทุกช้าง ๓๐ เชือกเศษ ส่งไปขายยังเมืองเทศ จึงอาจกล่าวได้ว่ากรุงศรีอยุธยาได้ส่งช้างออกไปขายยังต่างประเทศมานานแล้ว แต่มาเจริญมากในรัชกาลพระเจ้าปราสาททองนี้^{๓๕๕}

ในสมัยรัชกาลที่ ๔ ได้มีการส่งช้างไทยไปช่วยประธานาธิบดีลินคอล์นทำสงครามกลางเมืองระหว่างรัฐฝ่ายเหนือกับรัฐฝ่ายใต้ และยุคจอมพล ป. พิบูลสงคราม เป็นนายกรัฐมนตรี มีการนำช้างไทย “พลายทองหล่อ” ไปช่วยประธานาธิบดีไอเซนฮาวร์หาเสียงจนได้ชัยชนะในการเลือกตั้ง^{๓๕๖}

^{๓๕๓} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๓๑.

^{๓๕๔} ศิริพร ดาบเพชร, เจาะเวลาหาอดีต ย้อนยุคกรุงศรีอยุธยา, (กรุงเทพมหานคร : ชมรมเด็ก, ๒๕๔๖), หน้า ๑๘๒.

^{๓๕๕} โครงการสืบสานมรดกวัฒนธรรมไทย, ช้างราชพาหนะ, หน้า ๓๑.

^{๓๕๖} คมทวน กันธนู, ป่าระบัด สัตว์สลาย, หน้า ๓๑.

สรุปได้ว่า บทบาทและความสำคัญของช่างในด้านเศรษฐกิจ มีมาตั้งแต่สมัยสุโขทัย สมัยอยุธยา การค้าขายช่างมีความเจริญมากที่สุด ในรัชกาลของพระเจ้าปราสาททอง ต่อมา ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ความสำคัญของช่างยังมีอยู่ แต่ได้เปลี่ยนแปลงบทบาทไปตามยุคสมัย โดยภาพรวม ช่างมีประโยชน์ด้านเศรษฐกิจของประเทศไทยในอดีต เพราะ คนจำนวนมากไม่น้อยที่มีงานมีเงินใช้จากการทำงานของช่าง งานชักลากไม้เป็นงานที่ช่างทำได้ดีที่สุดในอดีต ราว ๓๐ กว่าปีที่ผ่านมา ปัจจุบัน งานลากซุงไม่มีให้ช่างทำเหมือนก่อน ช่างจึงตกงาน จนกลายมาเป็นปัญหาด้านสังคมและเศรษฐกิจของประเทศไทย

๔. ๒ ช่างกับสังคมไทยร่วมสมัย

บทบาทของช่างในสังคมไทยร่วมสมัยนั้น ยังมีความสำคัญอยู่มาก เพียงแต่ว่าเราอาจมองข้ามไปบ้างเท่านั้น เพื่อปลูกจิตสำนึกในเรื่องราวเกี่ยวกับช่างให้คืนกลับมาสู่สังคมไทย ผู้วิจัยจะศึกษาเรื่อง การใช้ช่างเป็นสัญลักษณ์ต่างๆ ปัญหาช่างเร่รอน และแนวทางแก้ปัญหา ดังต่อไปนี้

๔. ๒. ๑ การใช้ช่างเป็นสัญลักษณ์

ตั้งแต่โบราณกาลมา ผู้คนได้ยึดถือรูปลักษณะของช่างใช้เป็นสัญลักษณ์ต่างๆ โดยเฉพาะถือเอา “ช่างเผือก” เป็นสัญลักษณ์ในธงชาติแห่งราชอาณาจักรไทยเป็นเวลาหลายร้อยปีก่อนที่จะเปลี่ยนเป็นธงไตรรงค์เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๖๐^{๓๕๖}

นับตั้งแต่วันที่ ๑ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๓๖ เป็นต้นมา ประเทศไทยในสมัยปัจจุบัน ได้แบ่งการปกครองออกเป็น ๗๖ จังหวัด ซึ่งจังหวัดที่เกิดใหม่ล่าสุดมี ๓ จังหวัด คือ จังหวัดสระแก้ว จังหวัดอำนาจเจริญ จังหวัดหนองบัวลำภู^{๓๕๗}

^{๓๕๖} ศิริพร ดาบเพชร, เจาะเวลาหาอดีต ย้อนยุคกรุงศรีอยุธยา, (กรุงเทพมหานคร : ชมรมเด็ก, ๒๕๔๖), หน้า ๑๘๒.

๑๙.

^{๓๕๗} จเร โสระฐี, ตำนานช่างไทย, หน้า ๔๓.

^{๓๕๘} ธรรมนูญ ท่องเรื่อง, ๗๖ จังหวัดประเทศไทย, (นนทบุรี : สำนักพิมพ์ธารบัวแก้ว, ๒๕๔๔), คำนำ.

ตราสัญลักษณ์ประจำจังหวัดที่มีช้างปรากฏอยู่ด้วยนั้น รวบรวมแล้วมี ๘ จังหวัด
ได้แก่

๑. กรุงเทพมหานคร ตราสัญลักษณ์ที่ใช้คือ รูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ พระ
หัตถ์ขวาดือวชิราวุธ พระหัตถ์ซ้ายถือขอช้าง
๒. เชียงราย ตราสัญลักษณ์ที่ใช้คือ รูปช้าง หมายถึง นิमितแห่งความรุ่งเรืองใน
อดีต ซึ่งพระเจ้าพรหมมหาราชทรงใช้เป็นกำลังสำคัญในการสร้างบ้านแปงเมือง และปราบ
ปรามข้าศึกจนได้รับชัยชนะ สืบทอดราชวงศ์มังรายให้ยืนยาวหลายสมัย
๓. เชียงใหม่ ตราสัญลักษณ์ที่ใช้คือ รูปช้างเผือกในเรือนแก้ว หมายถึง ช้างเผือก
เชือกแรกของกรุงรัตนโกสินทร์ ที่เจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่นำขึ้นน้อมเกล้าฯ ถวายแด่พระบาท
สมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย และได้ขึ้นถวายเป็นช้างเผือกเอกเสมา^{๓๕๕} พระยาเชียงใหม่ได้
คุมช้างมาลงแพที่เมืองกำแพงเพชร และถึงกรุงเทพฯ วันพฤหัสบดี ขึ้น ๕ ค่ำ ปีชวด
อัฐศก ส่วนพระยาเชียงใหม่โปรดเกล้าฯ เลื่อนขึ้นเป็น พระเจ้าเชียงใหม่ช้างเผือก^{๓๖๐}
๔. ดาก ตราสัญลักษณ์ที่ใช้คือ ภาพสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ทรงช้างต้น
(เจ้าพระยาไชยานุภาพ) และหลังอุทกธาราประกาศอิสรภาพ ไม่ขึ้นกับอังวะต่อไป
๕. นครนายก ตราสัญลักษณ์ที่ใช้คือ รูปช้างชูรวงข้าว เบื้องหลังมีกองฟาง
หมายถึง ความอุดมสมบูรณ์ แต่เดิมนครนายกมีช้างมาก เคยเป็นเมืองท่าข้ามโขลงช้าง
และเคยเป็นที่ตั้งเพนียดช้างมาแต่โบราณ
๖. แม่ฮ่องสอน ตราสัญลักษณ์ที่ใช้คือ ช้างอาบน้ำ ณ ที่มีกรคลังช้างป่า
แล้วนำมาฝึกสอนในร่องน้ำแคบๆ เรียกว่า แม่ร่องสอนช้าง^{๓๖๑} หมายถึง การที่ชาวบ้าน
ชาวเมืองในสมัยโบราณ มีความเชี่ยวชาญในการฝึกช้างใช้งานในกิจการหน้าที่ต่างๆ
๗. สุพรรณบุรี ตราสัญลักษณ์ที่ใช้คือ ภาพยุทธหัตถี ระหว่างสมเด็จพระนเรศวร
มหาราชกับพระมหาอุปราชาแห่งพม่า ในปี พ.ศ. ๒๑๓๕ พระเกียรติคุณของกษัตริย์ไทยได้แพร่
ขจรไปทั่วทุกทิศ รวมทั้งไทยก็ได้รับอิสระ

^{๓๕๕} กฤษณา สิ้นไชย, แดนดินถิ่นไทย : ชื่อบ้านนามเมือง, (กรุงเทพมหานคร : พิมพ์คำ,
๒๕๔๕), หน้า ๖๐.

^{๓๖๐} โครงการสืบสานมรดกวัฒนธรรมไทย, ช้างราชพาหนะ, หน้า ๖๒.

^{๓๖๑} กฤษณา สิ้นไชย, แดนดินถิ่นไทย : ชื่อบ้านนามเมือง, หน้า ๑๕๗.

๘. สุรินทร์ ตราสัญลักษณ์ที่ใช้คือ รูปพระอินทร์ประทับนั่งบนพระแท่นรูปเสี้ยวข้างพระหัตถ์ทรงตรีและขอช้าง ฉากหลังเป็นปราสาทหินศรีขรภูมิ^{๓๖๒} และจังหวัดสุรินทร์ก็มีคำขวัญประจำจังหวัดคือ “สุรินทร์ถิ่นช้างใหญ่ ผ้าไหมดี มากมีปราสาท ผักกาดหวาน ข้าวสารหอม พร้อมวัฒนธรรม”^{๓๖๓}

นอกจากนี้ยังมีรูปช้างปรากฏในตราสัญลักษณ์ของอีก ๒ จังหวัดคือ จังหวัดนครราชสีมา และจังหวัดอำนาจเจริญ นครราชสีมา ตราประจำจังหวัด รูปเรือใบ ที่ใบเรือมีตราช้าง หลังเรือใบมีแสงอาทิตย์ทอแสง โดยเฉพาะจังหวัดอำนาจเจริญ่นั้น มีรูปช้างหมอบได้ฐาน พระพุทธรูป (พระมงคลมิ่งเมือง) ๒ เชือก^{๓๖๔} กรมศิลปากรใช้พระพิฆเนศมีเศียรเป็นช้างเป็นตราสัญลักษณ์ มูลนิธิพระบรมราชานุสรณ์ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ ใช้รูปช้างสามเศียรเป็นตราสัญลักษณ์

มูลนิธิเพื่อนช้าง มีรูปช้าง ๓ เชือกเป็นตราสัญลักษณ์ และบริษัทห้างร้านอีกจำนวนมากที่ใช้รูปช้างเป็นตราสัญลักษณ์ อย่างเช่น บริษัทผลิตเครื่องดื่มไทย ใช้รูปช้าง ๒ เชือกหันหน้าเข้าหากันเป็นตราสัญลักษณ์ ทำให้ช้างไทยเป็นที่รู้จักของคนทั่วโลก เพราะสนับสนุน

ทุนส่งเสริมด้านการกีฬาฟุตบอล ที่ร่วมสมัยมากที่สุดคือ ภาพยนตร์เรื่อง “ต้มยำกุ้ง” ก็ใช้โครงเรื่องจากช้างที่เกี่ยวกับความผูกพันของคนกับช้างที่เติบโตมาด้วยกัน รวมถึงบทบาทของทหารจตุรงค์บาทที่มีหน้าที่รักษาแท่ง ๔ ของช้าง จนวันหนึ่ง ช้างพ่อลูกถูกขโมยและโดนส่งไปขายต่างประเทศ (ออสเตรเลีย) การกิจสำคัญคือการไปนำช้างกลับคืนจึงได้เริ่มขึ้น

บทบาทของช้างที่โดดเด่นที่สุดในยุคปัจจุบัน คือ การใช้ช้างเป็นสัญลักษณ์ด้านการกีฬา ได้แก่ “การแข่งขันกีฬา เอเชียแอนดอร์เกมส์” ซึ่งไทยรับเป็นเจ้าภาพในการจัดเป็นครั้งแรก ระหว่างวันที่ ๑๒ - ๑๕ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๔๘ ที่กรุงเทพมหานคร, ชลบุรี, สุพรรณบุรี และภูเก็ต สัตว์นำโชคที่ถูกใช้เป็นตราสัญลักษณ์คือ ช้างเฮ ช้างสีฟ้าสไต อายุ ๘ ปี และช้างฮา ช้างอ้วนสีเหลือง อายุ ๖ ปี

^{๓๖๒} ฝ่ายวิชาการ สำนักพิมพ์หอสมุดกลาง ๐๕, สัญลักษณ์และของดี ๗๖ จังหวัด, (กรุงเทพ มหานคร : โรงพิมพ์รุ่งแสงการพิมพ์, ม. ป. ป.), หน้า ๒๘๑.

^{๓๖๓} ธวัชชัย พีชผล, วันสำคัญของไทย, (กรุงเทพมหานคร : สารสารมาร์เก็ตติ้ง จำกัด, ๒๕๔๕), หน้า ๑๓๘.

^{๓๖๔} กฤษณา สินไชย, แดนดินถิ่นไทย : ชื่อบ้านนามเมือง, หน้า ๕๕ และหน้า ๒๐๓.

เพราะฉะนั้น ด้วยความสัมพันธ์ของคนกับช้างที่มีมาช้านาน เกื้อกูลซึ่งกันและกัน ทางรัฐบาลได้กำหนดให้เอา “ช้างเผือก” เป็นสัญลักษณ์ประจำชาติไทย ต่อมาเมื่อวันที่ ๒๖ พฤษภาคม ๒๕๔๑ คณะรัฐมนตรีให้มติให้วันที่ ๑๓ มีนาคมของทุกปีเป็น “วันช้างไทย”^{๓๖๕}

๔.๒.๒ ปัญหาช้างเร่ร่อนและแนวทางแก้ปัญหา

ในสถานการณ์ปัจจุบัน ได้มีปัญหาช้างเร่ร่อน ทั้งนี้เพราะเดี๋ยวนี้ป่าไม้เมืองไทยมีน้อยจึงไม่ค่อยมีงานลากซุงให้ช้างทำ เมื่อช้างตกงาน ผู้เลี้ยงช้างจึงต้องพาช้างเข้าเมืองเพื่อหางานทำ จะเห็นได้ว่าในปัจจุบันนี้ ช้างเดินพ่นพ่านอยู่ในกรุงและในตัวจังหวัดใหญ่ๆ ทั่วไปหมด^{๓๖๖} ปัจจุบันช้างเหลือไม่มากแล้ว สถานที่เลี้ยงช้างไม่มี ช้างอดอยาก เจ้าของจึงพาเร่ร่อนไปหากินถิ่นอื่น ปีหนึ่งจะกลับมาเฉพาะงานช้างและงานบวชนาคช้างเท่านั้น^{๓๖๗}

ทุกวันนี้ที่ช้างบ้านยังมีชีวิตอยู่ได้ก็เพราะเป็นสัตว์ที่ฉลาดและน่ารัก มักจะได้รับความเมตตาจากคน ยิ่งช้างเชือกไหนแสนรู้สามารถแสดงละคร (สัตว์) ได้ ก็จะมีกินอย่างสบาย

แต่ก็มีน้อยเชือก^{๓๖๘} ช้างไทยกำลังประสบปัญหาใกล้สูญพันธุ์ จำนวนช้างที่เคยมีเริ่มลดจำนวนลงอย่างรวดเร็วในแต่ละปี จากประเทศไทยที่เคยมีช้างอยู่อย่างอุดมนับแสนตัว แต่ในเวลานี้มีช้างป่าอยู่ประมาณ ๒,๐๐๐ ตัว ช้างเลี้ยงอีกประมาณ ๓,๐๐๐ เชือก^{๓๖๙}

แหล่งที่มีการเลี้ยงช้าง ได้แก่ ทุกจังหวัดในภาคเหนือ ภาคกลางตอนบน และบริเวณขอบของภาคกลาง ซึ่งมีลักษณะภูมิประเทศเป็นภูเขา มีป่าไม้มาก เช่น จังหวัดตาก กาญจนบุรี อุตรดิตถ์ ในภาคใต้มีที่จังหวัดชุมพร และสุราษฎร์ธานี ในภาคตะวันออก

^{๓๖๕} จเร โสระฐี, ตำนานช้างไทย, หน้า๔๓.

^{๓๖๖} ไมตรี ลิ้มปิตาติ, เข้าป่า (ไม่) ล่าสัตว์, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์บ้านไมตรี, ๒๕๔๓), หน้า ๓๒.

^{๓๖๗} ไชยา วรรณศรี, สุรินทร์สำเร็จ, (สุรินทร์ : โรงพิมพ์ศิริธรรมออฟเซ็ท, ๒๕๔๖), หน้า๕๑.

^{๓๖๘} ไมตรี ลิ้มปิตาติ, เข้าป่า (ไม่) ล่าสัตว์, หน้า ๓๓.

^{๓๖๙} ทิมวารีตี้, “เดลินิวส์ วาไรตี้”, เดลินิวส์, (วันอังคารที่ ๒๗ กันยายน พ.ศ. ๒๕๔๘) : ๔.

เตียงเหนือแหล่งที่เลี้ยงช้างเด่นคือ จังหวัดสุรินทร์ จำนวนช้างที่เลี้ยงในปี พ.ศ. ๒๕๓๘ มีจำนวนเพียง ๒,๖๕๒ เชือกเท่านั้น^{๓๗๐}

๑) กลุ่มช้างที่ก่อปัญหาในสังคม

ช้างที่มีปัญหาสามารถแบ่งออกเป็น ๔ กลุ่มอาชีพใหญ่ๆ คือ ๑) ช้างลากไม้ ผิดกฎหมาย ๒) ช้างเร่ร่อน หรือช้างขอทาน ๓) ช้างแสดงละครเร่ ๔) ช้างสำหรับบริการธุรกิจการท่องเที่ยว (กลุ่มช้างแท็กซี่)^{๓๗๑}

ช้างที่สร้างปัญหาให้กับสังคม เศรษฐกิจ และภาพลักษณ์ของประเทศไทยมากที่สุดได้แก่ กลุ่มช้างเร่ร่อน หรือช้างขอทาน พบว่า ส่วนมากเป็นช้างเพศเมีย มีอายุมาก ปลดระวางจากการลากไม้ในป่าทางภาคเหนือแล้ว หรือลูกช้างที่มีขนาดเล็ก มีอุปนิสัยที่เรียบร้อย ไม่คือรัน และควบคุมง่าย^{๓๗๒}

๒) ปัญหาช้างเร่ร่อน

ช้างเร่ร่อน หรือช้างขอทานเกิดจากสาเหตุต่อไปนี้ คือ

- ๑) รัฐบาลมีประกาศให้งานลากไม้เป็นงานผิดกฎหมาย
- ๒) ป่าไม้เมืองไทยลดจำนวนลง ช้างไม่มีงานลากซุง
- ๓) สถานที่เลี้ยงช้างมีไม่เพียงพอ
- ๔) ความรู้ช้างมีความจำเป็นต้องนำช้างมาเร่ร่อนหาเงินเลี้ยงชีพ เพราะเห็นว่ามีรายได้ดี โดยเฉพาะพาช้างไปเร่ร่อนตามศูนย์กลางการท่องเที่ยว เช่น จังหวัดเชียงใหม่ พัทยา ภูเก็ต หรือในกรุงเทพมหานคร

^{๓๗๐} วรรณิ พุทธาวุฒิไกร, ภูมิศาสตร์ประเทศไทย, (กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๖), หน้า ๑๑๕.

^{๓๗๑} สกถ ใจสมคม น สพ. ทวีโชค อังคะวนิช, โครงการคืนช้างสู่ธรรมชาติ ในพระราชดำริ สมเด็จพระนางเจ้า พระบรมราชินีนาถฯ, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท สยามทองกิจ จำกัด, ๒๕๔๒), หน้า ๒๘.

^{๓๗๒} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๒๕.

ในปัจจุบัน ช้างที่มาเดินเร่ร่อนในเมืองใหญ่ๆ ทั่วประเทศมีอยู่ประมาณ ๔๐๐ เชือก ในขณะที่เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๓๒ พบว่ามีช้างเร่ร่อนในเมืองใหญ่ประมาณ ๒๐๐ เชือกเท่านั้น ต้นเหตุเกิดจากเจ้าของช้างนำช้างมาเร่ร่อนขอทาน เพื่อสร้างรายได้เดือนละประมาณ ๔๕,๐๐๐ - ๑๒๐,๐๐๐ บาท^{๓๓๓}

๓) แนวทางแก้ปัญหาช้างเร่ร่อน

ปัญหาช้างเร่ร่อนเป็นปัญหาระดับชาติ ซึ่งพหุมีแนวทางแก้ไขได้ดังนี้

๑) ส่งเสริมและเข้าร่วมสืบสานในโครงการคืนช้างสู่ธรรมชาติ ตามแนวพระ ราชดำริ สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ โดยประชาสัมพันธ์ให้แก่สาธารณชน เนื่องจาก ปัญหาช้างเลี้ยงไม่มีงานทำในประเทศไทยเป็นที่สนใจของสาธารณชน^{๓๓๔}

๒) จัดให้มีการจัดพิมพ์หนังสือและวารสารต่างๆ เพื่อเผยแพร่โครงการคืนช้างสู่ ธรรมชาติ ตามแนวพระราชดำริอย่างต่อเนื่อง ซึ่งสามารถช่วยให้ประชาชนรู้ถึงแนวทางการ แก้ไขปัญหาช้างเลี้ยงของประเทศไทยได้อย่างถูกต้อง^{๓๓๕}

๓) สร้างโลกใหม่ให้ช้างไทย เช่น การจัดให้มีการปล่อยช้างสู่ธรรมชาติในเขตอนุรักษ์ พันธุ์สัตว์ป่าดอยผาเมือง บริเวณรอยต่อระหว่างจังหวัดลำปางและลำพูน ซึ่งได้ดำเนินการ มาตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๔๐ จนถึงปัจจุบัน^{๓๓๖}

๔) สนับสนุนด้านการเงินให้แก่โรงพยาบาลช้าง ของมูลนิธิเพื่อนช้าง เพื่อเป็นค่า รักษาพยาบาลช้างเจ็บ ถือเป็นภารกิจที่สมควรให้ช้างไทย^{๓๓๗}

๕) ส่งเสริมกองทุนมูลนิธิคุ้มครองสัตว์ป่าและพืชพรรณฯ ในพระบรมราชินูปถัมภ์ และสนับสนุนกองทุนวิจัยและช่วยเหลือช้างป่า เพราะที่อยู่อันเหมาะสมของช้างคือป่า ช้างไม่ เหมาะที่จะอยู่ในเมือง เนื่องจากหาอาหารยากและกินจุ^{๓๓๘}

^{๓๓๓} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๒๘ - ๒๙.

^{๓๓๔} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๔๘ - ๔๙.

^{๓๓๕} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๔๙.

^{๓๓๖} กรมวิชาการ, จากป่าดงสู่ศูนย์อนุรักษ์ช้างไทย, หน้า ๖๐ - ๖๑.

^{๓๓๗} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๖๙ - ๗๕.

๖) ส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ โดยใช้บริการนั่งช้างชมธรรมชาติ และดูการแสดงของช้างที่ปางช้างแม่สา อำเภอแม่ริม จังหวัดเชียงใหม่^{๓๗๕}

๗) จัดให้มีกิจกรรมเกี่ยวกับการดูแลช้างที่ต่างไปจากปางช้างอื่น เช่น อาบน้ำให้ช้าง ดูแลช้างที่พิการ แทนการนั่งช้าง ณ ศูนย์บริบาลช้าง ในความดูแลของนางแสงเดือน ชัยนาม ตำบลกีดช้าง อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่ ปัจจุบันมีช้างอยู่ในความดูแลทั้งหมด ๒๕ เชือก บนเนื้อที่ ๒๐๐ ไร่^{๓๗๖}

สรุปได้ว่า ช้างที่มีอิทธิพลต่อสังคมไทยในด้านวัฒนธรรม ขนบประเพณี สถาปัตยกรรม จิตรกรรม ประติมากรรม การศึกษาและเศรษฐกิจ ในปัจจุบัน ประเทศไทยใช้ “ช้างเผือก” เป็นสัญลักษณ์ประจำชาติ ช้างแร่อน หรือช้างขอม เป็นตัวทำลายภาพลักษณ์ของประเทศไทยทั้งทางด้านสังคมและเศรษฐกิจ การก่อตั้งโครงการคืนช้างสู่ธรรมชาติ เป็นวิธีแก้ปัญหาช้างแร่อนได้อย่างเป็นรูปธรรม ถือเป็นอนุรักษช้างไทยและสร้างภาพลักษณ์ที่ดีให้แก่ประเทศไทย

^{๓๗๕} อำนวนย กอวนิช, ธรรมชาติเจ้าเอ๋ย, หน้า ๑๘๕.

^{๓๗๖} จเร โสรวุฑู, ตำนานช้างไทย, หน้า ๘๕.

^{๓๗๗} วิชัย ทาเปรียว, “รายงานพิเศษ เปิดใจแสงเดือน”, ข่าวสด, (วันเสาร์ที่ ๑๒ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๔๘): ๓๐.

บทที่ ๕

สรุปและข้อเสนอแนะ

๕.๑ สรุปผลวิจัย

คำว่า ช้าง เป็นคำไทย หมายถึง สัตว์สี่เท้าที่มีรูปร่างใหญ่โตกว่าสัตว์บกชนิดอื่นๆ ที่เลี้ยงลูกด้วยนม เป็นสัตว์กินพืชเป็นอาหาร โดยใช้อวัยวะที่สำคัญคืองวงในการหยิบจับอาหารใส่ปาก ในปัจจุบันเหลือเพียง ๒ ชนิด คือ (๑) ช้างไทย (๒) ช้างแอฟริกา

ในวรรณคดีบาลีคำที่ใช้เรียกช้างมีมากมาย เช่น กุญชร วารณะ หัตถิ มาตั้งจะความหมายก็ได้จากลักษณะทางกายภาพของช้างเชือกนั้นๆ ช้างในพระวินัยปิฎกเป็นเพียงสัตว์โลก ในพระสูตร ได้มีการเพิ่มความหมายของช้างในทางคติธรรม คือ ช้างเป็นสิ่งที่ตกอยู่ได้กฎของไตรลักษณ์ มีเกิด แก่ เจ็บตาย และเสร้างค์ คำเรียกช้างบางคำ คือ นาค ยังใช้เป็นชื่อเรียกของพระพุทธเจ้า พระอรหันต์ และพระปัจเจกพุทธเจ้า ผู้ที่ละกิเลสทั้งปวงได้แล้ว

ส่วนในคัมภีร์ชั้นอรรถกถา ช้างมีความหมายไม่ต่างจากพระไตรปิฎก เพียงแต่มีการอธิบายขยายความเพิ่มเติมเท่านั้น ในชั้นฎีกา ความหมายของช้างเหมือนกับพระไตรปิฎกและอรรถกถา และในคัมภีร์ไวยากรณ์ ช้างหมายถึง ผู้มีมือ (งวง) และผู้มีงา เป็นการอธิบายคำศัพท์ในคัมภีร์ฎีกาที่ว่า หัตถิ ทันตี นั่นเอง

ช้างในวรรณคดีพระพุทธศาสนาแบ่งได้ ๑๐ ตระกูล คือ (๑) ตระกูลช้างกาฬาวะหัตถิ (๒) ตระกูลช้างคังคยหัตถิ (๓) ตระกูลช้างปัทมหารหัตถิ (๔) ตระกูลช้างตามพหัตถิ (๕) ตระกูลช้างปิงคหัตถิ (๖) ตระกูลช้างคันธหัตถิ (๗) ตระกูลช้างมังคหัตถิ (๘) ตระกูลช้างเหมหัตถิ (๙) ตระกูลช้างอุโบสถหัตถิ และ (๑๐) ตระกูลช้างฉัททันตหัตถิ

ช้าง ๑๐ ตระกูลนี้ ๘ ตระกูลช้างอุโบสถและตระกูลช้างฉัททันต์ได้รับการยกย่องว่าประเสริฐที่สุด พระพุทธเจ้า ทรงมีพระกำลังทางพระวรกายมากเท่ากับช้างตระกูลฉัททันต์ ๑๐ เชือก และพระพุทธองค์ได้เคยเสวยพระชาติเป็นพญาช้างฉัททันต์ ๑ ครั้ง

ช้างเชือกสำคัญมีประวัติความเป็นมาปรากฏในพระไตรปิฎก ชาดก และอรรถกถา จำนวน ๘ เชือก คือ (๑) ช้างมหิพามุข (๒) ช้างปัจฉิมนาเคนทร์ (๓) นางช้างภัททวดี

(๔) ช้างนาพาคีรี (๕) ช้างปาลีไลยกะ (๖) ช้างคีรีเมขล์ (๗) ช้างกุลทล (๘) ช้างเอราวัณ

ช้างแก้ว หรือ หัตถีรัตน์ จัดรวมในประเภทของช้าง ๑๐ ตระกูล มีกาฬวาทะหัตถีกุล เป็นต้น ประวัติของช้างแก้วปรากฏในพระไตรปิฎก อรรถกถาชื่อสมังคลวิลาสินี และในไตรภูมิพระร่วง ช้างแก้วจะเกิดมีเฉพาะพระเจ้าจักรพรรดิผู้ทรงทศพิชราชธรรมเท่านั้น

ช้างที่เกี่ยวข้องกับหลักธรรม มงคล และบุคคลสำคัญทางศาสนา ได้แก่ (๑) ช้างปัจจัยนาเคนทร์และช้างอัญชนะวรรณเกี่ยวข้องกับทาน (๒) ช้างปาวระเกี่ยวข้องกับความไม่ประมาท (๓) พญาช้างฉัททันต์เกี่ยวข้องกับความอดทนและศีล (๔) ช้างแก้ว ตระกูลอุโบสถเกี่ยวข้องกับมงคล ๗ ประการ (๕) พญาช้างอุโบสถ พญาช้างฉัททันต์ และพญาช้างเอราวัณเกี่ยวข้องกับมงคล ๑๐๘ ประการ (๖) ช้างคีรีเมขล์และช้างนาพาคีรีเกี่ยวข้องกับพุทธชัยมงคลคาถา

อดีตพระพุทธเจ้าที่ทรงใช้ช้างเป็นราชพาหนะในการเสด็จออกผนวช มี ๖ พระองค์ คือ (๑) พระทีปังกรพุทธเจ้า (๒) พระสุมนพุทธเจ้า (๓) พระสุเมธพุทธเจ้า (๔) พระปุลสพุทธเจ้า (๕) พระลจีพุทธเจ้า (๖) พระโกนาคมพุทธเจ้า

พระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบัน เมื่อครั้งเสวยพระชาติเป็นพระโพธิสัตว์ เคยเสวยพระชาติเป็นช้าง ๗ ชาติ (ชาดก) ได้แก่ (๑) สีลวานาชาดก (๒) ทุมเมธชาดก (๓) กาสาวาชาดก (๔) สุวันณกัถกุกชาดก (๕) ลมุกิกชาดก (๖) มาตุโปสกชาดก (๗) ฉัททันตชาดก

ช้างปาลีไลยกะ เป็นช้างที่คอยรับใช้พระพุทธเจ้าตลอดระยะเวลา ๓ เดือน เมื่อครั้งที่พระพุทธองค์เสด็จไปจำพรรษา ณ ราวป่ารักขิตะวัน ในพรรษาที่ ๑๐ พญาช้างรุจาคีรี และช้างบริวารจำนวน ๘,๐๐๐ เชือก เป็นผู้รับใช้พระมหาโมคคัลลานะในการไปเก็บเห้งบัวถวาย เมื่อครั้งที่พระสารีบุตรเถระเกิดอาพาธ

ด้านวินัยสงฆ์ พระพุทธศาสนามีกฎข้อห้ามมิให้ภิกษุฉันเนื้อช้าง เพราะถือว่าช้างเป็นสัตว์ที่ประชาชนสมัยโบราณให้ความเคารพนับถือ และเป็นสัตว์ราชพาหนะ พระพุทธเจ้าได้ทรงยกเปรียบเทียบองค์คุณของช้างต้นกับภิกษุผู้เป็นเนื่อนานูญของโลก

ช้างมีอิทธิพลต่อสังคมไทยในด้านศิลปวัฒนธรรม ขนบประเพณี การศึกษา ตลอดจนจนเศรษฐกิจ มาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ช้างเผือก เป็นสัตว์ที่ใช้แทนสัญลักษณ์ของชาติไทย คล้ายกับที่ใช้ธงตราช้างเผือกในอดีต รูปสัญลักษณ์ที่ใช้ช้างเป็นตราประจำจังหวัดมี ๘ จังหวัด คือ กรุงเทพมหานคร นครนายก สุรินทร์ สุพรรณบุรี ตาก เชียงใหม่

แม่ฮ่องสอน และเชียงราย รวมทั้งสโมสร ห้างร้าน สมาคม ที่ใช้ช้างเป็นสัญลักษณ์ก็มี นับไม่ถ้วน

ในปัจจุบัน รัฐบาลไทยกำหนดให้วันที่ ๑๓ มีนาคม ของทุกปีเป็นวัน “ช้างไทย” ช้างได้รับการยกย่องเหมือนกับในอดีต แต่ว่าบทบาทอันสำคัญของช้างนี้ยังเป็นเพียงการเชิดชูเท่านั้น ช้างไทยยังมีปัญหาเรื่องที่อยู่อาศัยและสถานที่เลี้ยง เนื่องจากป่าไม้ถูกทำลาย ก่อให้เกิดช้างเร่ร่อน หรือช้างขอทาน ทุกวันนี้ประชากรของช้างลดจำนวนลงไปเรื่อยๆ และช้างไทยกำลังจะสูญพันธุ์ในอนาคตอันใกล้

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

สัตว์หลายชนิดปรากฏในวรรณคดีพระพุทธศาสนา ผู้วิจัยศึกษาเฉพาะช้าง เพราะพิจารณาเห็นความสำคัญต่อสังคมไทยและมีความเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา ในขณะที่ศึกษาเรื่องช้างนี้ได้ค้นพบสัตว์อีกหลายชนิด ซึ่งมีความสัมพันธ์กับบุคคลและหลักธรรมในพระพุทธศาสนา

ผู้วิจัยเห็นว่าควรจะมีการศึกษาเรื่องสัตว์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือ ราชสีห์ เนื่องจากพระพุทธเจ้าได้รับการยกย่องว่าเป็นคชราชสีห์ เพราะทรงถือเยี่ยงอย่างราชสีห์ อาทิ พระพุทธองค์ได้ทรงเที่ยวบิณฑบาตไปตามลำดับและไม่เลือกอาหาร คชราชสีห์ย่อมแสวงหาไปตามลำดับ ไม่ช้าที่ และราชสีห์ยังมีอิทธิพลต่อสังคมไทย เช่น หน่วยงานของรัฐใช้รูปราชสีห์เป็นตราสัญลักษณ์ประจำกระทรวง รวมถึงการใช้คำขวัญที่ว่า ราชสีห์ คือผู้กักคึดแผ่นดิน ซึ่งจะเอื้อประโยชน์ด้านความรู้ทางคติโลกและคติธรรมต่อสังคมไทยได้เป็นอย่างดี

บรรณานุกรม

๑. ข้อมูลปฐมภูมิ :

ก. ภาษาบาลี

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาบาลี. ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๐๐. เล่มที่ ๒๕. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____. พระไตรปิฎกภาษาบาลี. ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๐๐. เล่มที่ ๒๖. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____. ทีฆนิกาย สุมังคลวิลาสินี มหาวัคคกัณฑ์. เล่มที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิญญาน, ๒๕๓๒.

_____. มัชฌิมนิกาย ปปัญจสูทนี อุปริปัญณาสกัณฑ์. เล่มที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิญญาน, ๒๕๓๓.

_____. สังยุตตนิกาย สारัตถ์ปกาลินี สกลวัคคกัณฑ์. เล่มที่ ๑. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิญญาน, ๒๕๓๒.

_____. อังคุตตรนิกาย มโนรณปุรณิ ขุททกาทินิปาตกัณฑ์. เล่มที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิญญาน, ๒๕๓๓.

_____. อังคุตตรนิกาย ฉักกาทินิปาตกัณฑ์. เล่มที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิญญาน, ๒๕๓๓.

_____. ขุททกนิกาย ปรมัตถโชติกา ขุททกปาฐกัณฑ์. เล่มที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔.

_____. ขุททกนิกาย ปรมัตถโชติกา สุตตนิปาตกัณฑ์. เล่มที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔.

_____. ขุททกนิกาย สัทธัมมปัสโชติกา จุฬนิตกัณฑ์. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิญญาน, ๒๕๓๓.

_____. อภิธัมมปิฎก ปัญจกรณกัณฑ์ กถาวัตถุ. กรุงเทพมหานคร : โรงมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๓.

- _____ . **ชาติภักฏรฤกถา ภาค ๑.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิญญูณ, ๒๕๓๕
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **ชาติภักฏรฤกถา ภาค ๒.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.
- _____ . **ชาติภักฏรฤกถา ภาค ๓.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิญญูณ, ๒๕๓๔.
- _____ . **ชาติภักฏรฤกถา ภาค ๔.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.
- _____ . **ชาติภักฏรฤกถา ภาค ๖.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.
- _____ . **ชาติภักฏรฤกถา ภาค ๗.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิญญูณ, ๒๕๓๕.
มหามกุฏราชวิทยาลัย. **พระธัมมปัทฏรฤกถา ทุติโย ภาค.** พิมพ์ครั้งที่ ๒๖. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๑.
- _____ . **มั่งคดถตถทีปนี (ปจโม ภาค).** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๘.
มูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์. **อภิธานบุปทีปิกา และ อภิธานบุปทีปิกา สุตติ.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

ข. ภาษาไทย

- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกภาษาไทย.** ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. เล่มที่ ๑. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.
- _____ . **พระไตรปิฎกภาษาไทย.** ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. เล่มที่ ๕. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.
- _____ . **พระไตรปิฎกภาษาไทย.** ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. เล่มที่ ๗. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.
- _____ . **พระไตรปิฎกภาษาไทย.** ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. เล่มที่ ๘. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.
- _____ . **พระไตรปิฎกภาษาไทย.** ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. เล่มที่ ๑๐. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.
- _____ . **พระไตรปิฎกภาษาไทย.** ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. เล่มที่ ๑๑. กรุงเทพมหานคร :

มหาวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาไทย. ฉบับมหาวิทยาลัย. ฉบับมหาวิทยาลัย.

เล่มที่ ๒๕. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____. พระไตรปิฎกภาษาไทย. ฉบับมหาวิทยาลัย. เล่มที่ ๓๒. กรุงเทพ

มหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____. พระไตรปิฎกภาษาไทย. ฉบับมหาวิทยาลัย. เล่มที่ ๓๓. กรุงเทพ

มหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

มหาวิทยาลัย. พระธรรมปิฎกเถรภาค ๑. พิมพ์ครั้งที่ ๑๗. กรุงเทพมหานคร :

โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๑.

_____. พระธรรมปิฎกเถรภาค ๒. พิมพ์ครั้งที่ ๑๕. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์

มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๒.

_____. พระธรรมปิฎกเถรภาค ๒. พิมพ์ครั้งที่ ๑๘. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหา

วิทยาลัย, ๒๕๑๗.

_____. พระธรรมปิฎกเถรภาค ๓. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย,

วิทยาลัย, ๒๕๑๕

๒. ข้อมูลวิทยานิพนธ์

ก. ภาษาไทย

(๑) หนังสือ :

กรมประชาสัมพันธ์. ประเทศไทย. กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด เปเปอร์เฮาส์, ๒๕๔๕.

กรมยุทธศึกษาธิการ, กองบัญชาการทหารสูงสุด. สมเด็จพระนเรศวรมหาราช. กรุงเทพ

กรุงเทพมหานคร : บริษัท ประชุมช่าง จำกัด, ๒๕๔๖.

กรมวิชาการ, กระทรวงศึกษาธิการ. จิตรกรรมฝาผนัง นิทานชาดก (พระเจ้า ๕๐๐ ชาดก).

โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๔๐.

_____. จากป่าแดงสู่ศูนย์อนุรักษ์ช้างไทย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว,

๒๕๔๔.

กรมวิชาการ, กระทรวงศึกษาธิการ. หนังสืออ่านกวีนิพนธ์ ลิลิตตะเลงพ่าย สมเด็จพระ
มหาสมณเจ้า ทรงนิพนธ์. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว,
๒๕๔๕.

กรมศิลปากร. ปฐมสมโพธิกถา พระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิต
ชิโนรส. กรุงเทพมหานคร : สมใจการพิมพ์, ๒๕๓๕.

_____. มงคล ๑๐๘ ในรอยพระพุทธบาท (อรรถกถาพุทธปาทลขุณฺ). กรุงเทพ
มหานคร : หจก. อรุณการพิมพ์, ๒๕๔๐.

_____. โลภูปัตติ อรุณวดีสูตร ปฐมมูล ปฐมกัป และมูลตันไตรย. กรุงเทพ
มหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๓๓.

_____. โลกที่ปกสาร. กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนสามัญนิติบุคคล สหประชาพาณิชย์
จำกัด, ๒๕๒๕.

_____. โลกบัญญัติ. กรุงเทพมหานคร : หจก. โรงพิมพ์อักษรไทย (น.ส.พ. ฟ้ามืองไทย),
๒๕๒๘.

กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, กรมศิลปากร. เรื่องนิบาตชาดก เล่ม ๑. กรุงเทพมหานคร :
โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๔๑.

การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย. เข้าใจถิ่น เข้าใจเที่ยว สุรินทร์. กรุงเทพมหานคร :
สำนักพิมพ์สารคดี, ๒๕๔๓.

_____. เที่ยวเมืองไทยในมุมมองที่คุณไม่เคยเห็น. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สารคดี,
๒๕๔๖.

แก้ว วงตะวัน. มหัศจรรย์แห่งความฝันและตัวเลข. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ กำแก้ว,
๒๕๔๑.

กฤษณา สิ้นไชย. แดนดินถิ่นไทย : ชื่อบ้านนามเมือง. กรุงเทพมหานคร : พิมพ์คำ,
๒๕๔๕.

กมล เวียสุวรรณ และ นิตยา เวียสุวรรณ. ศิลปนิยม. กรุงเทพมหานคร : บริษัท ๒๐๒๐
เวิลด์ มีเดีย จำกัด, ๒๕๔๖.

คณะกรรมการปรับปรุงสารานุกรมไทย สำหรับเยาวชนฯ เล่ม ๓. สารานุกรมไทยสำหรับ
เยาวชน โดยพระราชประสงค์ในสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ เล่ม ๓. พิมพ์ครั้งที่ ๑๒. กรุงเทพ

มหานคร : สำนักงานการ หอรัษฎากรพิพัฒน์ ในพระบรมมหาราชวัง, ๒๕๔๒.

คณาจารย์คณะวิทยาศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. สารานุกรมวิทยาศาสตร์ เล่ม ๒.

- พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๓.
 คณะทำงานโครงการวรรณกรรมอาเซียน. **ไตรภูมิเถา ฉบับถอดความ**. กรุงเทพมหานคร :
 อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๘.
- คมทวน คันธนู (นามแฝง). **ชีวิตกับสิ่งแวดล้อม ป่าระเบิด สัตว์สลาย**. กรุงเทพมหานคร :
 สำนักพิมพ์ ๒๒๒, ๒๕๓๘.
- โครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรท้องถิ่น. **สัทธรรมปกาสินี (บาลี-ไทย) ภาค ๔**.
 กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มูลนิธิภูมิปัญญาโลกิยกุ, ๒๕๒๓.
- โครงการสืบสานมรดกวัฒนธรรมไทย. **ช้างราชพาหนะ**. กรุงเทพมหานคร : บริษัท สตาร์ปรีน
 จำกัด, ๒๕๔๒.
- จเร ไสระจู้. **ตำนานช้างไทย**. กรุงเทพมหานคร : บี. เจ. เพลท โปรเซสเตอร์, ๒๕๔๔.
- เจริญ ต้นมหาพาราน. **อนุสรณ์สถานสัตว์ไทย**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : บริษัท
 โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช จำกัด, ๒๕๓๘.
- ฉลาด บุญลอย และคณะ. **พจนานุกรม บาลี - สันสกฤต-ไทย - อังกฤษ**. กรุงเทพ
 มหานคร : แพร่พิทยาอินเตอร์เนชั่นแนล ห.จ.ก., ๒๕๑๘.
- เฉลิม สุขเกษม. **สารานุกรม มหาวาสันดรชาดก**. กรุงเทพมหานคร : แพร่พิทยา, ๒๕๐๕.
- ชคทีสะ กาศยปะ (พระภิกษุ). **บาลีมหาไวยากรณ์ แปลโดย ศาสตราจารย์ ร.ต. ท.
 แสง มนวิฑูร**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๑๘.
- ชาญณรงค์ พรุ่งโรจน์, รศ.ดร. ศิลป์: ยิน ยล สัมผัส. กรุงเทพมหานคร : บริษัท
 ฟอร์แมท แอสโซซิเอต จำกัด, ๒๕๔๔
- ไชยา วรรณศรี. **สุรินทร์สำเร็จ**. สุรินทร์ : โรงพิมพ์ศิริธรรมออฟเซต, ๒๕๔๖.
- ไซไรดา ชาลวาลา. **ช้างผู้มีคุณ**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช
 จำกัด, ๒๕๔๑.
- ณัฐภัทร จันทวิช. **ช้างต้น สัตว์มงคลแห่งพระเจ้าจักรพรรดิ เล่ม ๑**. กรุงเทพมหานคร :
 บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), ๒๕๒๕.
- ชนิด อยู่โพธิ์. **อานุภาพพระปรีดิต์ พร้อมด้วยตำนานและคำแปล ทวาทสปรีดิต์ หรือ
 สิบสองตำนาน**. กาญจนบุรี : โรงพิมพ์สหภาพพัฒนาการพิมพ์, ๒๕๔๒.
- ธรรมจักร สิงห์ทอง. **ความฝันสำคัญฉะนี้**. กรุงเทพมหานคร : เลียงเชียง, ๒๕๔๒.
- ธรรมรัตน์ ทองเรือง. **๑๖ จังหวัดของประเทศไทย**. นนทบุรี : สำนักพิมพ์ธารบัวแก้ว, ๒๕๔๔.
- ธวัช เพ็ญปกัสตร์ ป.๕ (อมรเมธี). **พระภูิกภาพาหุง ชัยชนะของพระพุทธเจ้า**. กรุงเทพ

มหานคร : อมรการพิมพ์, ๒๕๑๖.

รวิชัย พีชผล. วันสำคัญของไทย. กรุงเทพมหานคร : สารสารมาร์เก็ตติ้ง จำกัด, ๒๕๔๕.

ธีรภาพ โลหิตกุล. เรื่องข้างยังไม่จืด. กรุงเทพมหานคร : บริษัทเวิลด์โลการ์พิมพ์ (๑๙๘๘), ๒๕๔๑.

น. ณ ปากน้ำ (นามแฝง). ศิลปะลายรดน้ำ. กรุงเทพมหานคร : เมืองโบราณ, ๒๕๔๓.

_____. ศิลปะพิเศษสยามประเทศ : สุดยอดศิลปะในสายตาศิลปินแห่งชาติ. กรุงเทพมหานคร : เมืองโบราณ, ๒๕๔๖.

_____. หนังสือ : ชุดจิตรกรรมฝาผนังในประเทศไทย วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม. กรุงเทพมหานคร : เมืองโบราณ, ๒๕๓๗.

บุญทอง อิ่มลาภผล. แบบฝึกหัดเขียนลายไทย. กรุงเทพมหานคร : วาดศิลป์, ๒๕๔๖.

บุญเหลือ เทพยสุวรรณ, หม่อมหลวง. เรื่องของข้างพลายมงคล และเบื้องหลังชีวิตพลายมงคล. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เฟื่องอักษร, ๒๕๒๐.

ประกอบ โชประการ และคณะ. ๕ พระมหากษัตริย์ไทย ครองกรุงรัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปี. กรุงเทพมหานคร : รวมข่าว, ๒๕๒๕.

ประเสริฐ พรหมณี และคณะ. ตำราแกะสลักรวมไทยแผนโบราณ. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พิทักษ์อักษร, ๒๕๒๖.

เปลื้อง ณ นคร. จินตวรรณคดีไทย. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : บริษัท โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช จำกัด, ๒๕๓๘.

ฝ่ายบริหาร ริเวอร์ ซิตี้. หนังสือนิทรรศการ ข้างไทย ข้างไทย. กรุงเทพมหานคร : ริเวอร์ ซิตี้, ๒๕๔๒.

ฝ่ายวิจัยสำเนา. ตำนานเชียงใหม่ปางเดิม. เชียงใหม่ : สถาบันวิจัยสังคมมหาวิทาลัยเชียงใหม่, ๒๕๓๗.

ฝ่ายวิชาการ สำนักพิมพ์หอสมุดกลาง ๐๕. สัญลักษณ์และของดี ๗๖ จังหวัด. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์รุ่งแสงการพิมพ์, ม. ป. ป.

พงจันทร์ ศรีทธา. ตำนวนไทย (สุภาภิต คำพังเพย). กรุงเทพมหานคร : ร.พ. อมรการพิมพ์, ๒๕๔๘.

พงศ์พันธุ์ กองทอง, ผศ. ดร.. ศัพท์และอภิธานศัพท์ทางสัตววิทยา. กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, ๒๕๓๕.

พิชัยศักดิ์ ทรายางกูร. **ชุมนุมภาษิตนานาชาติ**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สามย่านวิทย์
พัฒนา, ๒๕๔๐.

พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**. พิมพ์ครั้งที่ ๗.
กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖.

_____. **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร :
โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

_____. **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร :
โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวราวุฒินันท์ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า. **คัมภีร์อภิธานปิฎก
หรือ พจนานุกรมภาษาบาลีแปลเป็นไทย**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏ
ราชวิทยาลัย, ๒๕๐๘.

พระไพศาล วิสาโล บรรณาธิการ. **ช่างไทยในความทรงจำ**. นนทบุรี : สำนักพิมพ์ใจสบาย,
๒๕๓๗.

พระมหาสมปอง มุกีโต. **คัมภีร์ อภิธานวรรณนา**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : บริษัท
ประยูรวงศ์พรินติ้ง จำกัด, ๒๕๔๗.

พยัคฆ์ (นามแฝง). **พระเจ้าสิบชาติ**. กรุงเทพมหานคร : อำนวยการสำนักพิมพ์, ๒๕๓๕.

พระยาธรรมปรีชา (แก้ว). **ไตรภูมิโลกวินัยกถา ฉบับที่ ๒ (ไตรภูมิฉบับหลวง)**. กรุงเทพ
มหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา กรมการศาสนา, ๒๕๒๑.

พระรัตโนภาส (วิมล โชติชมโม). **คำกลอนอักษรไทย**. สุรินทร์ : สำนักพิมพ์ราชภัฏสุรินทร์,
๒๕๔๕.

พระสารีบุตรชาวศรีลังกา. **พระคัมภีร์สารัตถทีปนี (แปล) ภาค ๓ แปลโดย นายสิริ
เพชรไชย ป. ๕**. กรุงเทพมหานคร : หจก. ทิพยวิสุทธ, ๒๕๔๒.

_____. **พระคัมภีร์สารัตถทีปนี (แปล) ภาค ๔ แปลโดย นายสิริ เพชรไชย**.
กรุงเทพมหานคร : หจก. ทิพยวิสุทธ, ๒๕๒๔.

พิริยะ ไกรฤกษ์, ผศ. ดร.. **ประวัติศาสตร์ศิลปะในประเทศไทย ฉบับคู่มือนักศึกษา**.
กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๘.

พระศรีวิสุทธิโสภณ (วิลาศ ญาณวีโร). **วรรณกรรมไทย เรื่อง ภูมิวิลาสินี**. กรุงเทพมหานคร :
โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๕๑๓.

- พระสัทธรรมโฆษเถระ. โลกบัญญัติ แปลโดย ศาสตราจารย์ นาวาอากาศเอก (พิเศษ)
 แย้ม ประพัฒน์ทอง ป. ฐ. ๕, อ. ค. (กิตติมศักดิ์). กรุงเทพมหานคร : หก. โรง
 พิมพ์อักษรไทย (น. ส. พ. ฟ้ามืองไทย), ๒๕๒๘.
- พลาดิษฐ์ สิทธิธัญกิจ. ประวัติศาสตร์ไทย ฉบับเสริมการเรียนรู้. กรุงเทพมหานคร :
 สุขภาพใจ, ๒๕๔๗.
- พลุลลวง (นามแฝง). พจนานุกรมทำนายฝัน (ก-ฮ). กรุงเทพมหานคร : เมืองโบราณ,
 ๒๕๔๖.
- ไมตรี ลิ้มปิจาติ. เข้าป่า (ไม่) ล่าสัตว์. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์บ้านไมตรี, ๒๕๔๓.
- มานพ ถนอมศรี. ประติมากรรม คำอ้าย เดชดวงตา. กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด
 ภาพพิมพ์, ๒๕๔๖.
- มูลนิธิอิทธิธรรมมหาธาตุวิทยาลัย. สมังควลิลาสินี อรรถกถาที่มินิกาย ปฐมภาค วรรณนา
 สีสันขรรค แปล. พระนคร : ร. พ. เลียงเชียงจางเจริญ, ๒๕๐๘.
- ยิ่งลักษณ์ งามดี. สุภาษิต คำพังเพย และสำนวนไทย. กรุงเทพมหานคร : อักษราพัฒนา,
 ๒๕๔๘.
- ยิ้ม ปิ่นทงกุง และ ชม ภาคบงกช. ช่างในนิยายฝ่ายพระพุทธศาสนา : ความเรียง
 เรื่องช่างฉบับหายากที่สุด. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ ๒๒๒,
 ๒๕๓๗.
- ราชบัณฑิตยสถาน. พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒. กรุงเทพมหานคร :
 บริษัท นานมีบุคส์พับลิเคชั่น จำกัด, ๒๕๔๖.
- _____. พจนานุกรมศัพท์วรรณคดีไทย สมัยสุโขทัย ไตรภูมิภค. กรุงเทพมหานคร :
 ห้างหุ้นส่วนจำกัด อรุณการพิมพ์, ๒๕๔๔.
- _____. พจนานุกรมวรรณคดีไทย สมัยสุโขทัย ศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงมหาราช
 หลักที่ ๑. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด อรุณการพิมพ์,
 ๒๕๔๔.
- ระพีพรรณ ใจภักดี. คู่มือชมศิลปะ และสถาปัตยกรรมไทย พระนครศรีอยุธยา. กรุงเทพ
 มหานคร : สำนักพิมพ์ แสงแดดและเพื่อนเด็ก จำกัด, ๒๕๔๘.
- วิจิตรวาทการ, พลตรีหลวง. ความฝัน. พิมพ์ครั้งที่ ๗. กรุงเทพมหานคร : บริษัทสารมวลชน
 จำกัด, ๒๕๓๒.
- วิชาภรณ์ แสงมณี. มรดกอักษรสยาม. กรุงเทพมหานคร : กรุงเทพมหานครการพิมพ์, ๒๕๒๓.

- วิทย์ เทียงบุญธรรม, คร.. **พจนานุกรม สัตว์และพืชในเมืองไทย**. กรุงเทพมหานคร : อมร
การพิมพ์, ๒๕๓๐.
- วิบูลย์ ลีสุวรรณ บรรณาธิการ. **ศิลปวิชาการ : ศาสตราจารย์ ศิลป์ พีระศรี**. กรุงเทพ
มหานคร : มุลินีศาสตราจารย์ ศิลป์ พีระศรี อนุสรณ์, ๒๕๔๖.
- วรรณิกา ณ สงขลา. **จิตรกรรมไทยประเพณี**. กรุงเทพมหานคร : บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป
จำกัด, ๒๕๓๔.
- วรรณิ พุทธาธุไกร. **ภูมิศาสตร์ประเทศไทย**. กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๖.
- วสิน อินทสระ. **พุทธชัยมงคลคาถา ชัยชนะแปดครั้งของพระพุทธเจ้า**. กรุงเทพมหานคร :
บริษัท โอเอส พริ้นติ้ง เฮ้าส์ จำกัด, ๒๕๔๕.
- วิสิฎฐ์ พุทธิบัณฑิต (ขุนศึกษากิจพิพัฒน์). **วรรณคดีวงนาถิธาน**. ชนบุรี : สำนักพิมพ์สื่อ
การค้า, ๒๕๐๔.
- ศุภร บุนนาค และ สุริยา รัตนกุล. **สุนทรียภาพจากเจ้าฟ้าธรรมมาธิเบศร์**. กรุงเทพมหานคร :
เจริญรัตน์การพิมพ์, ๒๕๑๗.
- ศรณรงค์ ปิยะกาญจน์. **รอบฟ้าเมืองไทย**. กรุงเทพมหานคร : เจริญรัตน์การพิมพ์, ๒๕๓๑.
- ศิริพร ดาบเพชร. **เจาะเวลาหาอดีต ย้อนยุคกรุงศรีอยุธยา**. กรุงเทพมหานคร : ชมรมเด็ก,
๒๕๔๖.
- ศิริศักดิ์ คุ้มรักษา บรรณาธิการ. **แผนที่ความรู้เมืองไทย : วัดและวังในกรุงเก่า**. กรุงเทพ
มหานคร : บริษัท แปลน โมทีฟ จำกัด, ๒๕๔๖.
- สกล ใจสมคม นสพ. ทวีโชค อังคะวนิช. **โครงการคืนช้างสู่ธรรมชาติ ในพระราชดำริ
สมเด็จพระนางเจ้า พระบรมราชินีนาถฯ**. กรุงเทพมหานคร : บริษัท สยามทองกิจ
จำกัด, ๒๕๔๒.
- สงวน อึ้งคง. **สารานุกรมวรรณคดี**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : ก้าวหน้าการพิมพ์,
๒๕๑๖.
- สัจจา (นามแฝง). **สุภานิตนนาชาติ และ คำพังเพย อุปมา สำนวน**. พระนคร : ร. พ.
แม่บ้านการเรือน, ๒๕๐๘.
- สุทธิลักษณ์ อัมพันวงศ์. **ช้างไทย**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : มติชน, ๒๕๓๗.
- แสงสุร ลดาวัลย์, หม่อมราชวงศ์. **บทนำ, ขุมนุมคำฉันท์ดุขฎิสังเวยกล่อมช้างสำคัญใน
รัชกาลปัจจุบัน**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, ๒๕๓๑.

เสฐียรโกเศศ (พระยาอนุমানราชชน). **การศึกษาเรื่องประเพณีไทย และ ชีวิตชาวไทย**

สมัยก่อน. กรุงเทพมหานคร : เจริญรัตน์การพิมพ์, ๒๕๒๑.

_____. **เล่าเรื่องในไตรภูมิ**. กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด จงเจริญการพิมพ์, ๒๕๑๘.

เสน่ห์ หลวงสุนทร. **ศิลป์ไทย**. กรุงเทพมหานคร : วาดศิลป์, ๒๕๔๕.

สุพัฒน์ ทรงศรีเจริญ. **พจนานุกรม (ฉบับภาษาไทยปรับปรุงใหม่)**. กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วน จำกัด อำนวยศาสนการพิมพ์, ๒๕๓๓.

สุภาพรรณ ณ บางช้าง, รศ. ดร.. **วิวัฒนาการวรรณคดีบาลีสายพระสุตตันตปิฎก ที่แต่งในประเทศไทย**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๓.

สมคิด หงษ์สุวรรณ. **ลายไทย**. กรุงเทพมหานคร : วาดศิลป์, ๒๕๔๗.

สมเด็จพระปรมาธิบดีชิโนรส. **พระปฐมสมโพธิกถา พิสดาร ๒๕ ปริเฉท**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เคียงเชิงจงเจริญ, ๒๕๑๕.

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. **ไทยรบพม่า**. พิมพ์ครั้งที่ ๖. ชนบุรี : โรงพิมพ์รุ่งวัฒนา, ๒๕๑๔.

สมเด็จพระมหาธีรจารย์ (นิยม จานิสฺสรมหาเถร ป.ช. ๕). **ตำนานพระปริตร**. กรุงเทพมหานคร : บริษัท พิมพ์เนศ พรินต์ติ้ง จำกัด, ๒๕๔๗.

สมเด็จพระมหาธีรวงศ์ (จวน อุฏฺฐายี ป.ช. ๕). **ตติยสมันตปาสาทิกา อรรถกถาพระวินัย ตอน ๒**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๐. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๓.

ส. พลายน้อย (นามแฝง). **สารานุกรมประวัติศาสตร์ไทย**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์บัณฑิตการพิมพ์, ๒๕๑๗.

สมพงษ์ เกรียงไกรเพชร. **สารคดีไทย เล่ม ๑ หมวดประวัติศาสตร์**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์บุรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๐.

เสาวลักษณ์ อนันตสานต์. **เล่าเรื่องวรรณคดีไทย ลิลิตตะเลงพ่าย**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เพิ่มทรัพย์การพิมพ์, ๒๕๓๕.

องค์การค้ำของคุรุสภา. **ไตรภูมิกถา หรือไตรภูมิพระร่วง พระราชนิพนธ์ ญาณิไทย**. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์องค์การคุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๔๕.

องค์การอุตสาหกรรมป่าไม้ ลำปาง. **ความรู้เรื่อง “ช้าง”**. หาดใหญ่ : ปิตการพิมพ์, ๒๕๑๔.

อนงก์ จำทอง. **ปรมัตถทีปนี อรรถกถาขุททกนิกายเถรคถา เล่ม ๒**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๔๒.

อำนวยการ คอวนิช. **ธรรมชาติเจ้าเอย**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย, ๒๕๒๑.

อุทัย ไชยานนท์. **สุขภาพดีไทย ฉบับสมบูรณ์**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์น้ำฝน, ๒๕๔๓.

อุระคินทร์ วิริยะบูรณะ. **ตำราพรหมชาติ ฉบับหลวง ประจำบ้าน ดูด้วยตนเอง**. พระนคร : โรงพิมพ์ ลูก ส. ธรรมภักดี, ๒๕๑๑.

อารี ทองแก้ว, ผศ.. **ช่าง. สุรินทร์** : กองทุนมูลนิธิหมู่บ้านช่างแห่งประเทศไทย, ๒๕๓๕.

ฤดีรัตน์ กายราศ. **บัว : องค์ประกอบประวัติศาสตร์ ศิลปวัฒนธรรมไทย**. กรุงเทพมหานคร : บริษัทสำนักพิมพ์ชมรมเด็ก จำกัด, ๒๕๔๐.

(๒) หนังสือพิมพ์ :

ทีมาว่าไรดี. “เคล็ดลับว่าไรดี”. **เคล็ดลับ**. (วันอังคารที่ ๒๗ กันยายน พ.ศ. ๒๕๔๘).

วิชัย ทาเปรียว. “รายงานพิเศษ เปิดใจแสงเดือน”. **ข่าวสด**. (วันเสาร์ที่ ๑๒ พฤศจิกายน พ. ศ. ๒๕๔๘).

(๓) วารสาร :

ชมพูนุช ฉัตรนภารัตน์. “แม่ช่างบวชนาคที่บ้านหาดเสี้ยว”. **วารสารเมืองโบราณ**. ปีที่ ๓๑ ฉบับที่ ๓ (กรกฎาคม - กันยายน ๒๕๔๘).

(๔) วิทยานิพนธ์ :

กาญจนา ถีสุงเนิน. “พฤติกรรมการกินอาหารและศักยภาพในการเลือกชนิดอาหารของช่าง”.
วิทยาศาสตร์มหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๓๕.

เทพพร มังธานี. “การวิเคราะห์พุทธจริยศาสตร์เถรวาทในมหาสุบินชาดก”. **อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๒.

ประโยชน์ ส่งกลิ่น. “พระสัมมาสัมพุทธเจ้า : ศึกษาเปรียบเทียบแนวความคิดในพระพุทธศาสนาเถรวาทและมหายาน”. **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต**. สาขาศาสนาเปรียบเทียบ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๐.

- พยุงพร นนทวิศรุต. “ลักษณะต้นแบบของไตรภูมิพระร่วง ที่มีอิทธิพลต่อวรรณคดีสมัยอยุธยา”.
ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, ๒๕๕๐.
- พระมหาวินัย นนุทมฺโฆ (แสงกล้า). “วิเคราะห์ตัวละครสัตว์ที่สำคัญในอรรถกถานิทานชาดก
 หมวดขุททกนิกาย”. **ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัย
 มหาสารคาม, ๒๕๕๔.**
- รองลาภ สุขมาสรวง. “นิเวศวิทยาของช้างป่าในเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าห้วยขาแข้ง จังหวัด
 อุทัยธานี และตาก”. **วิทยาศาสตร์มหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัย
 เกษตรศาสตร์, ๒๕๓๖.**
- ละเอียด วิสุทธิแพทย์. “ช้างในวรรณคดีสันสกฤตและวรรณคดีบาลี” **วิทยานิพนธ์อักษร
 ศาสตร์มหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๑.**
- วราภรณ์ กอบฝัน. “พฤติกรรมของควาญช้าง”. **วิทยาศาสตร์มหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย
 มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๓๕.**
- สมชาติ มณีโชติ. “คติเรื่องช้างในพระพุทธศาสนา จากหลักฐานศิลปะวัตถุแบบทราวดี”.
**วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร,
 ๒๕๒๔.**

ข. ภาษาอังกฤษ

- Geiger, w. **Pali literature and language.** Delhi : Oriental Reprint Corporation,
 1968.
- Lekggul, B. and Mcneely, J. A. “**Mammal of Thailand.**” Bangkok : Kurusapha, 1977.
- Marowitz, H. “**Behavioural Enrichment in the Zoo.**” New York : Van Nostran
 Reinhold, 1982.

ประวัติผู้วิจัย

- ชื่อ : นายสมเพลิน ชนะพจน์
- เกิด : วันพฤหัสบดีที่ ๓ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๑๒
- สถานที่เกิด : จังหวัดนครพนม
- การศึกษา : เปรียญธรรม ๕ ประโยค นักธรรมชั้นเอก
 ศาสนศาสตรบัณฑิต มหาวิทยาลัย มหามกุฏราชวิทยาลัย
 วิชาเอกภาษาอังกฤษ โทภาษาไทย
- : หลักสูตรพิเศษวิชาภาษาอังกฤษระดับกลาง FLPC (Foreign Language Propagation Club of Thailand) ชมรมเผยแพร่
 ภาษาต่างประเทศแห่งประเทศไทย พ.ศ. ๒๕๓๒
- : หลักสูตร ENM (English by the Nature Method)
 สาขาประเทศไทย พ.ศ. ๒๕๓๓
- : หลักสูตรโครงการเสริมสมรรถภาพครูและนักวิชาการ บัณฑิตวิทยาลัย
 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๓๕
- : รัฐบาลทหารในสังกัดมณฑลทหารบกที่ ๑๑ หน่วยสารวัตรทหาร
 ค่ายสุรนารี จังหวัดนครราชสีมา พ.ศ. ๒๕๓๗ - ๒๕๓๘
- : หลักสูตรการสนทนาภาษาฝรั่งเศส สมาคมศิษย์เก่าฝรั่งเศส
 สาขาประเทศไทย พ.ศ. ๒๕๔๐
- ประสบการณ์ : พนักงานบริษัทบ้านริมน้ำเจ้าพระยา จำกัด สาขาโรงแรมโอเรียลเต็ล
 กรุงเทพมหานคร แผนกห้องอาหารไทย พ.ศ. ๒๕๓๘- ๒๕๔๓
 พนักงานบริษัทเกษตรรัตตาคาร กรุงเทพมหานคร แผนกห้องอาหาร
 ไทย - จีน พ.ศ. ๒๕๔๓ - ๒๕๔๖
- ปัจจุบัน : ธุรกิจส่วนตัว เจ้าของกิจการขนมอร่อย “เมอ แตม”